

Obsah

1	ÚVOD	1
1	DĚJINY BĀDÁNÍ	2
2	PŘEHLED KULTUR NAPŘÍČ SLEDOVANÝM OBDOBÍM	3
3	SYMBOLICKÉ MYŠLENÍ	5
4	HISTORICKÉ A ETNOGRAFICKÉ PRAMENY	7
5	PRAVĚKÉ NĀBOŽENSTVÍ	8
	5.1 Stručný přehled náboženských představ v pravěku	11
	5.1.1 Paleolit.....	11
	5.1.2 Mezolit	13
	5.1.3 Neolit	13
	5.1.4 Eneolit.....	15
	5.1.5 Doba bronzová	16
	5.1.6 Doba železná.....	18
	5.1.7 Doba římská	19
	5.1.8 Stěhování národů.....	19
	5.1.9 Slované.....	20
6	OTĀZKA „RITUALITY“ POHŘBŮ	20
7	DEMOGRAFIE PRAVĚKÝCH POHŘEBIŠŤ	21
8	PALEOLIT	23
	8.1 Starý a střední paleolit	25
	8.2 Mladý paleolit	26

8.3	Pozdní paleolit.....	27
8.4	Pramenná základna paleolitických pohřbů	27
9	MEZOLIT.....	27
10	NEOLIT	28
10.1	Kultura s lineární (volutovou) keramikou	29
10.2	Kultura s vypíchanou keramikou	31
10.3	Lengyelská kultura	33
10.4	Pohřební ritus přechodu neolit – eneolit.....	33
10.5	Změny v pohřebním ritu neolitu	34
11	ENEOLIT.....	35
11.1	Časný eneolit	36
11.2	Starší eneolit	37
11.3	Střední eneolit.....	39
11.3.1	Chamská kultura	39
11.3.2	Kultury badenského okruhu	39
11.3.3	Řivnáčská kultura	40
11.3.4	Kultura kulovitých amfor	41
11.4	Mladší eneolit.....	41
11.4.1	Kultura se šňůrovou keramikou	42
11.4.2	Kultura zvoncovitých pohárů.....	43
12	DOBA BRONZOVÁ	45
12.1	Starší doba bronzová	46

12.1.1	Únětická kultura severních Čech	46
12.1.2	Únětická kultura jižních a západních Čech	49
12.2	Nitranská kultura	49
12.3	Věteřovská kultura.....	49
12.4	Střední doba bronzová.....	50
12.4.1	Mohylová kultura.....	51
12.4.2	Středodunajská mohylová kultura.....	52
12.5	Mladší doba bronzová.....	52
12.5.1	Knovízská kultura	53
12.5.2	Lužická kultura.....	54
12.6	Pozdní doba bronzová	55
12.6.1	Štítarský stupeň knovízské kultury.....	56
12.6.2	Nynická kultura	56
12.6.3	Kultura středodunajských popelnicových polí.....	57
13	DOBA HALŠTATSKÁ	57
13.1	Bylanská kultura	58
13.1.1	Sociální struktura nositelů bylanské kultury.....	62
13.2	Horákovská kultura	63
13.3	Halštatská mohylová kultura	64
13.4	Kultura platěnická	67
13.5	Slezskoplatěnická kultura.....	67
13.6	Billendorfská kultura.....	69
13.7	Pozdní doba halštatská (HD 2 – LT A)	69
13.8	Mohylový způsob pohřbů	70

13.9	Plochá žáová pohřebiště	71
13.10	Období plochých kostrových hrobů	72
14	DOBA LATÉNSKÁ	73
14.1	Latén D	74
15	DOBA ŘÍMSKÁ.....	75
16	DOBA STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ	77
17	RANÝ STŘEDOVĚK.....	79
18	POHŘBY V JESKYNÍCH.....	81
19	DATABÁZE.....	82
20	INTERPRETACE JEVU STŘÍDÁNÍ KOSTROVÉHO A ŽÁROVÉHO ZPŮSOBU POHŘBÍVÁNÍ VE STŘEDOEVRPSKÉM KONTEXTU.....	83
21	ZÁVĚR	87
22	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	91
23	RESUMÉ	100
24	PŘÍLOHY	102

1 ÚVOD

Tato práce si klade za cíl zmapovat střídání pohřebního ritu v českém a moravském pravěku. Sledován bude vývoj pohřebního ritu od jeho počátku v mladší fázi středního paleolitu (zde pouze ve formě zahraničních analogií) až do příchodu Slovanů, tedy do doby stěhování národů. Každé sledované období bude stručně charakterizováno z hlediska pohřebního ritu, sledováno bude střídání jevu inhumace a kremace, které provází celý český i moravský pravěk. Pro každé období bude také vypracována stručná charakteristika možného vnímání „duševna“, tedy religiozní představy o světě a posmrtném životě.

Stručně budou nastíněny dějiny bádání, aby čtenář získal alespoň základní přehled o autorech zabývajících se pohřbíváním.

Na základě sesbíraných informací se pokusím zhodnotit fenomén střídání kostrového a žárového pohřebního ritu v pravěku. Na základě demografických, antropologických, sociologických a dalších dat se pokusím interpretovat tyto změny ve způsobu pohřbívání. Za použití zahraničních analogií jak z oblasti archeologie, tak i religionistiky a etnologie se pokusím získat stručný základ celkového obrazu pravěkého pohřbívání.

Pokusím se také o získání dokladů dálkové směny nejen s hmotnou kulturou, tedy artefakty, vidím touto cestou také možnosti šíření nových myšlenek v oblasti náboženské a také symbolů, které by se mohly promítnout v pohřebním ritu a mohly by tak alespoň částečně vysvětlit fenomén střídání kostrového a žárového způsobu pohřbívání.

Řešení takových komplikovaných otázek vidím v multidisciplinárním přístupu k daným otázkám. Nelze se tedy spoléhat pouze na doklady archeologické, a i když se tato práce opírá převážně o pozůstatky hmotné

kultury, tedy právě o doklady archeologické, nebudu opomíjet ani další, příbuzné obory tam, kde to bude dle mého názoru vhodné či dokonce nezbytné (např. v otázkách náboženských představ).

Ale přestože etnologické či historické prameny představují cenný zdroj informací, který nám může pomoci více osvětlit prameny archeologické, nelze je samozřejmě se stoprocentní platností využívat a uměle roubovat kamkoliv. Vždy se totiž najdou nějaké podobné projevy lidské společnosti odlišné v čase či prostoru, takovéto projevy však mohou mít zcela odlišné symbolické i praktické důvody.

1 DĚJINY BĀDÁNÍ

Hrobové celky patří k těm nejvýraznějším archeologickým nálezům a podobně jako u dalších archeologických pramenů se v odborné literatuře setkáváme s různou mírou zpracovanosti a pojetí dané problematiky. Nejčastější jsou materiálové práce referující o nálezech. Méně častá jsou pak souhrnná zpracování pohřebních aktivit. Při tak rozdílném pojetí dané problematiky pak vyvstávají otázky metodologické (Matoušek 1988, 17-18).

Jelikož se práce zabývá fenoménem pohřbívání po dobu celého středoevropského pravěku až do příchodu Slovanů, uvedu zde jen stručný přehled badatelů a prací, které jsou dle mého názoru stěžejní pro studium pohřebního ritu. Uvedené badatele, potažmo díla je tak nutné brát jen jako základní informace, které odkazují jen na tu nejdůležitější literaturu.

Při studiu pohřebního ritu, respektive pohřbívání jako takového, je nutné si uvědomit přínos badatelů, kteří zpracovávají jednotlivá pohřebiště a stejně tak těch, kteří vytvářejí obsáhlé syntézy. Považuji také za nutné zde zmínit roli „pozadí“ pohřebního ritu, čili pokusů o rekonstrukci pohřebních obřadů, konstrukcí hrobových jam a religionistického pozadí pohřbívání. Třetí skupinou badatelů jsou pak ti, kteří se zaměřují na různé

geografické celky Čech či Moravy (obr. 1 a obr. 2) a ty pak souhrnně zpracovávají do syntéz. Sem zařazuji například B. Dubského (1949).

Hrobové celky jako takové stojí v popředí zájmu archeologů v podstatě od počátků této vědní disciplíny, je tak logické, že se hroby a pohřebním ritem zaobíralo velké množství badatelů. Je tak až s podivem, že chybějí větší syntézy žárového způsobu pohřbívání. V podstatě jedinou prací, která se souhrnně zabývá tímto jevem je práce J. Neustupného z roku 1941.

Co se týče dalších archeologů věnujících se pohřbívání, pak se jednalo zejména o práce zaměřené na jednotlivá období pravěkých dějin či jejich jednotlivých kultur. M. Zápotocká zpracovala pohřební ritus českého neolitu, další autoři (Čujanová – Jílková 1988, V. Šaldová 1968, D. Koutecký 1968, V. Vokolek 1999, J. Waldhauser 2001, M. Lutovský 1996 a mnoho dalších) se pak věnovali jednotlivým kulturám. Pro poznání myšlenkového světa minulých populací se pak přičinil svou prací V. Podborský, pokusy o rekonstrukci pohřebních obřadů v době železné se pak zabýval D. Koutecký.

Za velmi důležité považuji názory V. Matouška (1988) na problematiku pohřbívání, s nimiž se ve velké míře shodují.

2 PŘEHLED KULTUR NAPŘÍČ SLEDOVANÝM OBDOBÍM

Jelikož si tato práce klade za cíl pokusit se interpretovat fenomén střídání kostrového a žárového pohřebního ritu, považuji za nutné zde čtenáře seznámit, i když jen velice stručně, s přehledem sledovaných kultur (viz obr. 3 a obr. 4).

Práce obsahuje přehled pohřebního ritu od jeho prvopočátku ve středním paleolitu. Zde vycházím ovšem pouze z analogií ze známých evropských kontextů. Co se týče mezolitu, situace je obdobná – dozníval život lovecko–sběračských společností a kromě nečetných stop

v jeskyních a pod převisy se s archeologickými památkami téměř neseťkáváme (Sklenář a kol. 1993, 16).

Situace v neolitu je již o poznání optimističtější a tak se můžeme setkat s archeologickými doklady neolitických kultur s lineární (volutovou), vypíchanou keramikou a s kulturami lengyelského kulturního okruhu (kultura s moravskou malovanou keramikou) (Sklenář a kol. 1993, 16).

Starší eneolit je představovaný zejména kulturou nálevkovitých pohárů. Střední eneolit se vyznačuje velkou variabilitou archeologických kultur (chamská kultura, kultury badenského okruhu, řivnáčká kultura, kultura kulovitých amfor, jevišovická kultura na Moravě), tato variabilita se odráží přirozeně i v pohřebních zvyklostech a rituálech (Sklenář a kol. 1993, 17).

Starší doba bronzová je reprezentována kulturou únětickou, z Moravy pak do Čech pronikala v závěru tohoto období kultura věteřovská. Střední doba bronzová je obdobím mohylových kultur (středodunajská a českofalcká mohylová kultura). V mladším bronzu se setkáváme s kulturou knovízskou a lužickou. Tzv. kultury popelnicových polí se plně rozvinuly v obdobích následujících. Závěr doby bronzové je pak reprezentován pozdní fází kultury knovízské – kulturou štitarskou a rozvíjející se kulturou slezsko-platěnickou. Na Moravě jsou pak charakteristické mladobronzové kultury podolská a velatická (Sklenář a kol. 1993, 18-19).

V době halštatské se setkáváme na území Čech s kulturou bylanskou, halštatskou mohylovou kulturou a na Moravě s kulturou horákovskou (jižní polovina Moravy). Kultury popelnicových polí se rozvíjejí na obou územních celcích, jedná se o kulturu platěnickou (Sklenář a kol. 1993, 19-20).

Pro mladší dobu železnou je typické šíření kultury laténské spojené s historickými Kelty. Přehled sledovaných období pak uzavírá doba

římská s germánským osídlením, doba stěhování národů a konečně raný středověk se svým slovanským osídlením (Sklenář a kol. 1993, 20-21).

3 SYMBOLICKÉ MYŠLENÍ

Pokud se snažíme proniknout do myšlení pravěkých populací, musíme si uvědomit, jak je pro nás mnohdy těžké vžít se i jen do situace o jednu generaci starší, než je ta naše. Jak obtížný úkol pak musí být vžít se do myšlení lidí pravěkých? Jak přemýšleli, jaké rituály prováděli či, jak je tématem této práce, pohřbívali a jak si při tom počínali, je pro nás téměř nerozluštitelné. Ke správnému pochopení jednání pravěkých lidí, k pochopení symbolů a náznaků, které nám zanechali, se nutně musíme alespoň trochu zaobírat i náboženstvím, tedy tím, čemu naši předchůdci věřili a pro co žili.

Symbolické myšlení úzce souvisí s duchovním životem a právě duchovní život odlišuje člověka od zvířat. Náplň duchovního života a společenského vědomí tvoří postupně se rozšiřující soubor poznatků o světě, idejí a názorů na lidskou existenci. Tyto poznatky, ideje a názory se zrodily v době končící sociogeneze. Zprvu jsou sice velmi omezené, prodělávají však dynamický rozvoj. Řešení problémů vztahů bytí a vědomí je závislé na základní filozofické orientaci, kterou ale u prvotních společenstev ještě předpokládat nemůžeme (Podborský 1999, 36).

Svět mýtů je totiž pro lidi, kteří mu věří, stejně reálný a pravdivý, jako jejich vlastní svět. Je tomu tak proto, že oba světy, mytický i reálný, patří odjakživa k sobě, navzájem se prolínají a ovlivňují a vytvářejí tak jeden celek (Hubinger 1996, 13). Proto také musíme k problémům a otázkám, které si klademe, přistupovat celkově a nevytrhávat nic z kontextu, nahlížet na danou problematiku z vícera různých úhlů.

V mytologii, mytologickém myšlení a v magii je totiž svět vždycky uchopen jako celek, jako jednotný systém, třeba i velmi bohatě strukturovaný, vždy ale do přehledných vztahů oddělených částí, které jsou spolu navzájem v dočasné i trvalé interakci (Hubinger 1996, 104). Všechno vždy souvisí se vším a my si tak musíme uvědomit, že se i v případě pohřebního ritu a všeho s ním spojeného, tedy i ve fenoménu střídání žárového a kostrového pohřebního ritu, pohybujeme v rámci uzavřeného systému.

Když tedy vezmeme v úvahu pohřební ritus jakožto komplexní a složitý kulturní projev, nemůžeme se při jeho hodnocení omezit pouze na hmotné archeologické pozůstatky. Vztah člověka k záhadám života, smrti a posmrtného života pramenní ze sféry duchovní, nedá se tedy objasnit pouze prostředky a metodami jednoho vědního oboru. Předpokladem alespoň částečného úspěchu je zvolení interdisciplinárního přístupu, který nám dovoluje nahlížet na položené otázky z vícera různých směrů. Využití postupů a výsledků z etnologie a religionistiky při interpretaci nálezového materiálu, který zcela jistě pramení v duchovní sféře, má svůj neocenitelný přínos. I když se nám kompletní obraz života našich předchůdců zcela jistě nepodaří plně zrekonstruovat, musíme vzít v úvahu mnohé kulturní prvky, které si ve formě archetypů našly své místo v tradicích a přetrvaly až dodnes. Právě pohřební ritus, spolu s dětským folklórem a svatebními obřady, tvoří jednu z nejkonzervativnějších složek kultury (Kličová 2001, 218).

Dále je nutné si uvědomit, že pohřební obřad je odpradáвна spjat s řadou rituálních úkonů, které jsou určeny nejen zemřelému, ale i pozůstalým, a možná převážně jim. Obřad spojuje živého člověka se zásvětím, připomíná mu jeho smrtelnost. A přitom právě pohřebním rituálem každá lidská kultura smrt „zvládala“, dávala jí místo a řád, utvářela se tak pevná tradice. Pokusy o poznání zaniklého myšlenkového

světa, ve kterém pohled na smrt sehrával jednu z klíčových rolí, patří tak k těm nejtěžším otázkám, které si vůbec můžeme položit (Lutovský 1996, 71-74).

Skrze smrt, stejně jako skrze ostatní přechodové rituály, se odhaluje *Osud* a umírání je přijímáno stejně jako ony rituály obřadem, který je stanovený zvyklostí. Ceremonie smrti je méně důležitá než následná ceremonie pohřbu a zármutku. Smrt je pro každého uznáním *Osudu*, kde samozřejmě není jeho osobnost nezrozená, ale zesnulá – *odpočívá*. Tento odpočinek předpokládá "survie" (nadživot), odpovědi oslabovaly přežití stínů a pohanských přízraků, "survie" (nadživot) duchů a také dávného starověkého křesťanství (Aries 1977, 73).

Sociologie pak upozorňuje, že univerzální problém umírání a smrti je dnes moderní společností vytlačen na okraj společenského vědomí, vyvolává větší strach a úzkost než v minulosti (Matoušek 1988, 19).

4 HISTORICKÉ A ETNOGRAFICKÉ PRAMENY

Pro neolit a eneolit (někdy i pro mezolit) je možné využívat informací získaných při pozorování současných společností na odpovídajícím stupni vývoje. Úskalím pro takovéto využití je většinou jejich mimoevropský původ. Pravděpodobně tak neprodělaly stejný vývoj s Evropou, proto musíme být při aplikaci poznatků opatrní a vždy počítat s možností větších či menších odlišností. Nicméně jako doplnění poznatků archeologických mohou sloužit velice dobře. Jak již bylo naznačeno výše a bude zmiňováno i dále, multidisciplinarita při studiu problémů pravěku a minulosti obecně je velice důležitá, pokud tedy chceme získat ucelenější představu o životě minulých populací. Pokud bude tato představa podepřena poznatky z vícera oborů, můžeme pak počítat s nižší možností chyby v našich hypotézách.

Pro období následující, tedy pro dobu bronzovou je již možno využít pramenů písemných, zejména z oblastí Egypta a Blízkého východu. Čerpat lze také ze starozákonních textů a písemných pramenů předřeckého období. Pro konec doby bronzové a dobu železnou pak můžeme využít pramenů z počátků řecké a římské kultury a také zpráv pozdějších antických autorů o obyvatelích severnějších částí Evropy. Etnografické relikty ze zmíněných zdrojů nám tedy osvětlují nejmladší fáze pravěku až po ranou dobu dějinnou (Bouzek 1982, 200-201).

Etnografický výzkum zaměřený na naše území by jistě přinesl své výsledky, naneštěstí archeologie, zvláště ta pravěká, ponechává tuto oblast v podstatě bez povšimnutí. Důvodem je pravděpodobně to, že domácí etnografie a folkloristika čerpá své vědomosti z období časově nepříliš vzdálených od současnosti. Je nutné si ale uvědomit silnou schopnost populací lpět na vlastních tradicích, bez ohledů na vnější vlivy (Matoušek 1988, 22).

5 PRAVĚKÉ NÁBOŽENSTVÍ

Jako téměř u všech hojně užívaných termínů je na první pohled pojem náboženství zcela jasný a srozumitelný, při podrobnějším pohledu se ovšem vynoří řada otázek a ukáže se, že český pojem náboženství je stejně nejednoznačný, jako jeho cizí ekvivalenty. Je mnoho různých definicí, pro tuto práci je použito termínu náboženství ve smyslu určitého systému myšlení, představ a jednání lidského jedince i celé společnosti a odlišení takového systému od jiných, profánních představ a jednání (Tydliátová 2010, 10-12). Archeologické doklady nám však bohužel zprostředkovávají pouze útržkovitý a vcelku okleštěný pohled na náboženský život a náboženské myšlení (Eliade 1995, 60).

Není toho mnoho, co by se dalo říci o náboženství těch nejstarších lidských populací. Při studiu smrti, respektive pohřebního ritu se ale musíme pokusit pochopit, jak takoví lidé smýšleli, tedy jaký byl jejich duševní svět, jejich náboženské představy.

Porozumět chování nábožensky smýšlejícího člověka není jednoduchý úkol. Musíme uvědomit naše vlastní nahlížení na náboženství, které je silně ovlivněno prostředím, ve kterém žijeme. Ať si to přiznáme či nikoliv, naše západní kultura je silně prochnuta křesťanskou vírou a způsoby. Pokud chceme rozšířit svůj náboženský obzor, je dobré se zaměřit na folklor evropských národů, kde se doposud dá rozlišit řada archaických „náboženských situací“ (Eliade 2006, 107).

Dokladů o abstraktním myšlení pravěkých populací máme několik. O zraněné a hendikepované se společnost anatomicky moderních lidí starala, jak dokazuje např. dospělý jedinec s chondrodysplazií z jeskyně Romito v Itálii, který byl jen něco málo přes metr vysoký (Frayer et al. 1988, údaj in Šmahel 2007, 68). Z toho můžeme vyvozovat, že se mohlo jednat o jednání solidární, mohl to být však projev praktičtějšího rázu. Takovému člověku mohla být přisuzována určitá magická moc či schopnosti, které byly obecně prospěšné pro celou komunitu, proto také měli takto postižení jedinci možnost přežít.

Obecně lze nalézt 3 zdroje náboženství, a to přírodní (sebereflexe člověka ve světě, který jej obklopoval), psychické či gnoseologické a společenské (vztahy mezi lidmi, rozvíjející se společenská organizace) (Podborský 1994, 10). Tento přístup nás však nutí k problémům náboženství přistupovat z evolucionistického hlediska, čili od jednodušších forem náboženských systémů přes ty relativně složitější. Pro dobré zorientování se ve všech těchto systémech, pro pravěk často velmi nejasných religiózních jevech, je nutné si uvědomit skladbu náboženského myšlení. Náboženství má totiž vždy tyto tři stránky:

- 1) teoreticko - dogmatickou
- 2) prakticko - kultovní
- 3) institucionárně - organizační

Rekonstruovat teoreticko - dogmatickou část, tedy vlastně podstatu víry pravěkého lidstva, je velice obtížné. O něco lépe se dá rekonstruovat stránka institucionálně - organizační a relativně nejlépe jsme na tom při pokusech o rekonstrukci prakticko - kultovní stránky. Ta je totiž alespoň částečně zprostředkovaná archeologickými prameny. Pokud chceme získat ucelenější představy o pravěkém náboženství, musíme využívat i přístupu jiných vědních oborů, především etnologie a religionistiky, ale i poznatky historické a paleolingvistické (Podborský 1994, 10-11).

Kromě výše zmíněného je obsahem každého náboženství také etika, morální kodex, ze kterého vychází právní řád a postupem času i zárodky světového názoru. Z náboženské víry je posléze odvozen i vztah člověka ke smrti, pohřební ritus a představa o posmrtné existenci. Pro nejstarší horizonty náboženských systémů nejsme přirozeně schopni všechny tři výše zmíněné složky náboženství rekonstruovat, to lze až s nástupem písemných pramenů a to často ještě v omezené míře. Nejstarší mýty vznikaly patrně už v neolitu. Vrstva kněží se pak formovala postupně až v mladším pravěku (doba bronzová), tedy v době rozkvětu ceremonialismu a všeobecného rozvoje lidského myšlení. Vrchol této kněžské vrstvy pak shledáváme v keltské vrstvě druidů (Podborský 1994, 11-14).

S výše zmíněným souvisí i vznik kultu předků. Ten vznikl, na základě úcty k mrtvým a se začátky pohřbívání (inhumací), někdy v průběhu středního paleolitu. S možnou rekonstrukcí a vysvětlením různých druhů pohřbů nám právě toto může být nápomocno. Znalost náboženských systémů nám může pomoci při hledání odpovídajících projevů v archeologických pramenech. Dobře to lze doložit na příkladu animismu (tj. víry v existenci nehmotné, popřípadě nesmrtelné duše; od latinského anima = duše), kdy je tak možné interpretovat žárový pohřební ritus a ukládání spálených pozůstatků do uren. Právě toto je vnímáno jako

projev animismu, možná však již jako projev druhotný (Podborský 1994, 19).

S rozvíjejícími se duševními schopnostmi lidí se zrodila i myšlenka využití mrtvých ve prospěch živých. Původní reakce člověka na smrt byl strach a snaha zemřelého odstranit z tábořiště či sídliště. To se postupem času proměnilo v opak, kdy např. vlastník hlavy (lebky) mohl věřit tomu, že disponuje silami či vlastnostmi, kterými oplýval zemřelý (hlava bývá považována za sídlo duše). Antropofagií přecházely pak vlastnosti fyzické, ukládání mrtvých do země se mohlo projevovat jako nárok živých na území, počínaje neolitem bylo pohřbívání navíc návratem těla do lůna země, což mohlo souviset s cyklickým vnímáním času pravěkých populací (Podborský 1994, 84).

Další z možných typologií náboženství je pak rozlišení mezi různými historickými kulturami, malými skupinami či kmeny, tradičními monarchistickými městskými státy a velkými, vysoce diferenciovanými společnostmi (Paden 2002, 52).

5.1 Stručný přehled náboženských představ v pravěku

5.1.1 Paleolit

Rituály lovců lze dělit na společenské, lovecké a pohřební, hranice těchto však v jednoduchých tehdejších společnostech nejsou pevně vymezeny. Pro starý paleolit představují nejnápadnější doklad této činnosti některé zlomky barviv na archeologických lokalitách (Olduvai, Terra Amata) (Svoboda a kol. 1994, 75). Ve starším paleolitu (v celosvětovém měřítku 3 000 000 - 300/200 000 př. n. l.), tedy v době doznívání antropogeneze, nemáme však výrazných dokladů náboženství jako takového (Podborský 1994, 23). Tradiční literatura připisuje

neandrtálcům další rozvoj a funkční rozčlenění rituálu, jako je medvědí kult, rituální kanibalismus a první pohřbívání. Současná americká literatura však všechny tyto interpretace hodnotí skepticky (Svoboda a kol. 1994, 93).

Za doby existence Homo sapiens lze z archeologických pramenů vyčíst první známky duchovního života: úcta k mrtvým (alespoň k některým jedincům z pravěké komunity), lovecký kult či možná kult ohně. Odraz archeologických pramenů pravěkého duchovního myšlení je právě pohřební ritus, přičemž nejstarší a pravděpodobně původní formou je ritus kostrový, tedy inhumace. S kremací se pravidelně setkáme až v mladším neolitu. Pohřbu se v této době dostávalo patrně jen nějak význačným jedincům, každopádně je uložení do země výrazem úcty k zemřelému. Uložení milodarů do hrobu pak může souviset s představami o posmrtném životě. V této době patrně vznikají i zárodky pozdějších pohřebních obřadů (Podborský 1994, 23).

Prvý náznak rituálního zacházení s mrtvými těly na našem území přinášejí nálezové situace v Mladečských a Koněpruských jeskyních. Lidské kosti jsou tu rozvečeny dohromady s kostěnými hroty a ojediněle kamennými nástroji, v Mladči i s ozdobnými předměty, vždy ale v dosahu suťových kuželů pod jeskynními komíny. To naznačuje, že na našem území se těla vrhala do hlubokých podzemních dutin, což je v protikladu se západní Evropou (např. lokalita Cro-Magnon), kde se rozvíjí ukládání těl v chráněné poloze (Svoboda a kol. 1994, 128).

Prudký rozvoj duchovního života nastal v mladším paleolitu (40 000 – 10 000 př. n. l.), tedy s rozšířením lidí dnešního typu. Hroby z Dolních Věstonic nám to živě dokládají, uvažuje o pohřbech zvláštní skupiny lidí, možných šamanů/kouzelníků, viz žena s obrnou obličejového svalstva či trojhrob DV 13-15 (viz kap. 9). Hrobů tzv. šamanů však není ani

v celosvětovém měřítku mnoho, což by mohlo potvrzovat tezi o výjimečnosti pohřbů jen pro určité skupiny pravěkých populací. Interpretovat tak lze snad některé pohřby v grimaldských jeskyních na Azurovém pobřeží v Ligurii nebo na mezolitických pohřebištích severu a severovýchodě Evropy, např. lokalita Sobí ostrov na Oněžském jezeře, kde mohou být nacházeny analogie s pohřby moravskými (Podborský 1994, 25, 34-36).

5.1.2 Mezolit

Ačkoliv je pravděpodobné, že během mezolitu sídlili na našem území potomci populací mladého paleolitu, nemůžeme tento předpoklad podpořit přímými důkazy, neboť nám schází kosterní doklady. Antropologické nálezy evropské však ukazují na značnou homogenitu antropologických rysů (Šmahel 2007, 69).

Až překvapivě vysoká úroveň duchovního citění nemá přímého pokračování. S koncem pleistocénu skončila i vyspělá kultura lovců stádní zvěře. Ve střední Evropě jsou od 10. do 6. tisíciletí př. n. l. osidlována mezolitickými lovci drobné zvěře a rybáři převážně místa na březích řek a jezer. Jejich materiální kultura je, ve srovnání s obdobím předchozím, nízká a o jejich duchovním světě tak nevíme v podstatě nic (Podborský 1994, 38).

5.1.3 Neolit

Neolitizace střeoevropského území se uskutečnila jedním ze dvou proudů vycházejících z oblasti Předního východu. Názory na podíl lokálního mezolitického obyvatelstva na tomto procesu jsou značně rozrůzněné (Šmahel 2007, 70; Zápotocká 1998).

Archeologické doklady kultů začínají být v neolitu střední Evropy relativně bohaté. Dokládají nám tak rozvoj organizovaného kultu vegetativních (plodivých) sil, uctívání astrálních těles apod. Muselo se udržet ale i něco ze starších tradic a představ. Úcta k mrtvým ani v neolitu plně nezobecněla. Máme také náznaky obětí (i lidských), což dokládá existenci náboženských obřadů. Skutečné doklady zvířecích či lidských obětí jsou velmi vzácné, ale občasné nálezy pohřbů psů, skeletů hospodářských zvířat (obr. 5) nebo jejich částí v hrobech lidských nám toto mohou indikovat (Podborský 1994, 42, 53-54).

Co se týče zvířecích pohřbů, spatřuji možné analogie v oblasti Zakavkazska, konkrétněji Altaje, kde byl (a někdy stále je) pes vnímán jako posel či symbol smrti (osobní sdělení PhDr. Tomáše Boukala, Ph.D.). Pokud bychom uvažovali o transportu myšlenek stejně, jako se to dělo s artefakty, je pak docela dobře možné vidět analogie i v tomto, byť třeba již v poupravené formě a ne zcela pochopené kulturou, která myšlenky přebírá.

Do náboženských představ neolitiků dává nahlédnout mimo jiné i pohřební ritus. I přes častější výskyt pohřbů, než tomu bylo v předcházejících obdobích, nemůžeme říci, že úcta k mrtvým patří k naprostým samozřejmostem (Podborský 1994, 55). Velkým počtům neolitických osad kontrastuje skutečnost relativně nízkého počtu pohřebišť, což může být vysvětlováno i stavem výzkumu, může to však naznačovat i právě fenomén toho, že ne všichni byli pohřbíváni.

Milodary ukládané do hrobů lze vykládat jako posmrtnou výbavu, čili je nasnadě myšlenka víry v posmrtný život. Okrové barvivo přidávané do hrobů pak mohlo mít funkci jakéhosi „navrácení“ života do mrtvého těla (Podborský 1994, 56).

Od středního neolitu se pak objevuje kremace a ukládání spálených ostatků do uren, to svědčí o silné abstrakci představ o záhrobním životě (animismu) (Podborský 1994, 56).

Se smrtí člověka se tak spojovaly zřejmě fantaskní představy o přechodu mrtvého do nepozemského života. Posypání červenou hlinkou v obličejí toto může naznačovat. Se snahou po zachování života člověka zřejmě souvisí i doklady trepanací lebečních kostí. Z Hlubokých Mašůvek je dochována v hrobu s lineární keramikou lebka s nezahojenou trepanací, v pozdějších obdobích pravěku jsou pak známy i doklady trepanací zhojených (Podborský – Vildomec 1972, 46).

Matrilokální, případně gynekokratické kultury neolitu vytvořili enormní množství megalitických monumentů, které se našly v Portugalsku, Španělsku, Francii, Anglii, severním Německu, Švédsku i jinde. Na základě výkladu morfologie monumentů došla Marija Gimbutasová k závěru, že vždy odkazují k Velké bohyni, která byla nahlížena často pod hrozivým aspektem Královny mrtvých. Tato interpretace je však sugestivní, nebyla jednomyslně přijata (Eliade – Culianu – Wiesner 1993, 200).

A konečně, i přesto, že je pro nás celkový obraz duchovní skladby neolitu nepřístupný, jeho rozptýlené vzorky se uchovaly v tradicích venkovských společností. Kontinuitu „posvátných míst“, jako jsou například pohřebiště nemusíme dokazovat (Eliade 1995, 61).

5.1.4 Eneolit

Situace eneolitu je složitá, je to doba velkých etnických přesunů, po migraci neolitických obyvatel je to druhé velké „stěhování“ lidstva.

Vzhledem k tomuto se musíme zaměřit na dvě linie duchovního života tehdejších lidí, jednak na ideologii domácích a jednak na ideologii příchozích skupin. Náboženské představy takto odlišených populací pak s velkou mírou pravděpodobnosti budou také odlišné (Podborský 1994, 57).

O náboženském životě příchozích skupin, které v různých fázích eneolitu dospěly do střední Evropy, mnoho nevíme. Toto platí i pro pozdní eneolit, respektive pro kultury se šňůrovou keramikou a se zvoncovitými poháry. V prvním případě indoevropské etnikum, v druhém nikoliv. Obě však disponují vyvinutým smyslem pro pohřbívání svých zemřelých, který se projevuje stabilizovaným kostrovým pohřebním ritem a existencí samostatných pohřebišť (Podborský 1994, 64).

I v pohřebním ritu se tak odráží složitost společenských, etnických a kulturních událostí pozdní doby kamenné. Není jediného ustáleného pohřebního zvyku, autochtonní kultury setrvávají patrně na neolitických zvyklostech pohřbívání jen určité části populace, a to birituálním způsobem, někdy i pod mohylami. Počet pohřbů je však malý. Příchozí skupiny obyvatel pak s sebou přinášejí zvyklosti nové, které se projevují později při vzniku pohřebního ritu starší doby bronzové (Podborský – Vildomec 1972, 66).

5.1.5 Doba bronzová

Nezanedbatelné informace o náboženském životě populací doby bronzové poskytuje již plně stabilizovaný pohřební ritus (Podborský 1994, 68). Praktiky pohřebního ritu jsou podmíněny jednak náboženskou vírou v posmrtný život, jednak sociálními poměry. Ze vztahu živých k mrtvým se dá vyvozovat relativně mnoho prvků duchovního života (Podborský 1994,

84). K náboženským obřadům patrně sloužily i jeskyně či skalní rozsedliny. Jsou to lokality známé z celého kontinentu (Jungfernhöle, Býčí skála apod., viz kap.19) (Podborský 1994, 69-70).

V době bronzové se již nepochybně plně rozvinula víra v posmrtný život. Představa posmrtného života mohla mít formu jakéhosi stínového života (srov. Aries 1977; vize posmrtné odplaty je pak poplatná až od dob křesťanství). Smyslem milodarů bylo zajistit, aby zemřelý neměl důvod se vracet do světa živých. Od pozdního eneolitu a doby bronzové jsou mrtvým milodary dávány již podle náboženských předpisů, přičemž je respektováno sociální postavení mrtvého. S postupující abstrakcí pak v době popelnicových polí jsou milodary spolu s mrtvým spáleny (Podborský 1994, 84-85).

Doba bronzová je také dobou vzniku lokálních božských panteonů, zároveň také dobou vzniku mýtů o bojích v rámci těchto panteonů (např. boj Dia o místo v čele bohů apod.) (Podborský 1988, 72).

V archeologických pramenech nacházíme náznaky kontinuity v základních projevech duchovního života mezi neolitem, eneolitem a dobou bronzovou. Ve střední době bronzové přicházejí do střední Evropy silné podněty ze středomořské oblasti, které umocňují náboženské projevy kultu. Toto odůvodňuje vyhledávání analogií právě ze středomořské oblasti. V době bronzové také narůstá sakrální aktivita, ukazuje nám to na vznik relativně samostatné vrstvy kněží. Na pozadí vývojových konstrukcí náboženské teorie lze dobu bronzovou reálně považovat za dobu vzniku a rozvíjení polytheismu, identifikovat jednotlivá božstva však za absence písemných pramenů nelze (Podborský 1994, 87).

Problematikou změn duchovního smýšlení a kostrových pohřbů se věnoval E. Plesl (1988), který pokládá toto období za důležité pro poznání vývoje pohřebního ritu a duchovních představ.

5.1.6 Doba železná

Zde se zaměříme převážně na keltské etnikum. Jako u jiných kultur, i zde se náboženské představy odráží v pohřebním ritu. Keltové věřili v posmrtný život, ve svět mrtvých, který neoddělovali od světa živých. Typickým prvkem pohřebního ritu bylo ukládání částí prasete (kance) do hrobu. Tento zvyk je pokračováním tradice z doby halštatské a souvisel patrně s pohřební hostinou. Vzácně se v hrobech objeví i kosti jiných zvířat (Podborský 1994, 116-118).

Známe jména některých keltských božstev, jako jsou Lugh (totožný s římským Merkur), Teutates, Esus, Taranis, Belenus, Bormo, Grannus, Cernunnos („rohatý“) a další (Eliade – Culianu – Wiesner 1993, 141-144).

Výjimečně se nám dochovaly i zprávy o pohřebních zvyklostech Keltů. Například maloasijské Galatové (název jejich kmene se uchoval v názvu městské části Konstantinopole, respektive dnešního Istanbulu) prý přenechávali své mrtvé supům. To ovšem odporuje tradičním keltským představám (Podborský 1994, 118), Galatové tak zřejmě v cizím prostředí podlehli vnějším náboženským tlakům.

5.1.7 Doba římská

V prostředí České republiky se jedná o germánské etnikum. Náboženství starých Germánů se opětovně odráží v jejich pohřebním ritu. Své mrtvé spalovali i s jejich osobními předměty. Věřili v posmrtný život, proto do hrobů ukládali také milodary v podobě nádob, zbraní, potravin a nápojů a dalších věcí potřebných pro pokračování „života po životě“ (Podborský 1994, 138-139).

5.1.8 Stěhování národů

Toto období je ve znamení promíchání různých náboženských představ. Díky etnickým přesunům se myšlenková výměna stala jistě jednodušší a možnosti šíření různých kultů se staly bohatší.

Od východních nomádských kmenů byl zřejmě převzat zvyk pohřbívat mrtvé bojovníky i s koněm. Jako řecko – sarmatský zvyk je pak vykládáno vkládání zlaté mince do úst zemřelého, jedná se o tzv. Charónovu minci, což dokládá cizí vlivy v náboženství, to ale není v této době velkých etnických přesunů nic neobvyklého. Toto dokládají i hrobky knížat na Žuráni (Podborský 1994, 140).

5.1.9 Slované

Jako všechna indoevropská etnika i Slované své mrtvé spalovali. Kremaci si s sebou přinesli i do střední Evropy. Věřili, že spálením fyzického těla se duše může rychleji dostat do ráje. Spalování zemřelých proto nebylo doprovázeno smutkem, spíše naopak. Je možné, že s tímto souvisí i zvyk násilného usmrcování a spalování vdov. Od 8. století pak Slované přecházeli od svého původního pohřebního ritu – žehu postupně k inhumaci. Zřejmě to bylo vlivem styků s východními nomádkými kmeny a pozvolným šířením křesťanství (Podborský 1994, 144-145).

Důležitá byla víra v nesmrtelnou duši, která odcházela do jiného světa. V centru jejich panteonu byla víra v hromové božstvo (Unger 2002, 27).

6 OTÁZKA „RITUALITY“ POHŘBŮ

Předně je třeba podotknout, že rozlišování pohřbů z hlediska rituálního či nerituálního uložení je pro období pravěku nemožné (Kličová 2001, 230; Matoušek 1988). Stačí si položit jednoduchou otázku, a totiž co je to rituál?

Pokud hovoříme o pravěkých lidských populacích, pak vztah ke smrti jako k součásti procesu cyklického obnovování vesmíru musíme vždy vyhodnotit vědomé manipulace se zemřelými jedinci jako formu rituálu. Celkovou šíři náboženských představ pravěkých společenstev sice na základě archeologických dokladů nemůžeme postihnout, protože archeologické prameny nám poskytují jen fragmentární obraz skutečnosti, a to ještě pouze u některých situacích, přesto však s využitím

interdisciplinarity můžeme vytěžit nezanedbatelné množství informací (Kličová 2001, 230).

V následujících kapitolách se pokusím termínům rituální či nerituální uložení těla vyhnout (i přesto, že tyto termíny mnoho badatelů využívá). Veškeré zde uvedené pohřby, pokud nebude uvedeno jinak, považuji za rituálně uložené. I kategorie tzv. pohozených těl pokládám za vhodné zařadit mezi intencionální, tedy rituální chování.

7 DEMOGRAFIE PRAVĚKÝCH POHŘEBIŠŤ

Demografie patří pod společenské vědy, zabývá se kvantitativní stránkou reprodukce lidské společnosti, její výsledky jsou přínosné i pro fyzickou antropologii a lidskou genetiku. Správné představy o demografii jsou důležité při studiu sociologických i historických problémů pravěku. Pro demografii pravěku jsou zásadním pramenem pohřebiště. Primární metodou poznání demografie pravěkých populací jsou tzv. úmrtnostní tabulky konstruované Halleyovou metodou (na základě kosterních pozůstatků) (Neustupný 1983, 142).

Pro správnou konstrukci úmrtnostních tabulek je třeba se držet několika předpokladů, jsou to:

1. Předpoklad uzavřenosti vůči migracím
2. Předpoklad kompletnosti
3. Předpoklad stacionarity

Předpoklad kompletnosti představuje tezi, že dané pohřebiště obsahuje pohřby všech příslušníků pravěké společnosti. Tento předpoklad bývá velice často narušen tím, že některé věkové kategorie na pohřebištích chybí. Věk zemřelých dokládá mimo jiné velikost hrobu (někdy i hrobová výbava), dá se totiž předpokládat, že malé hroby mohou

být dětské (pro počet hrobů na pohřebišti platí, že za sto let zanechá jedna rodina 9-10 hrobů (Neustupný 1983, 75)). Musí se ale počítat s kulturní tradicí dané oblasti a také tím, že určité artefakty mohou odrážet spíše sociální postavení jedince (jakožto představitele určité skupiny obyvatel), než jeho skutečný věk. U řady kosterního materiálu je navíc stáří určeno orientačně jen jako např. „adultus-maturus I“ (Burchard 1970, údaj in Neustupný 1983, 13, Neustupný 1983, 19-21, 142).

Stacionarita znamená uzavřenost populace daného pohřebiště během jejího užívání, tj. že nedošlo k její podstatnější migraci (Neustupný 1983, 142).

Předpoklad kompletnosti (úplnosti) pohřebišť představuje problém jedinců, kteří na pohřebištech chybějí, tedy tam nejsou pohřbeni. Jedná se např. o dětské pohřby do tří let, přitom musela být dětská úmrtnost velmi vysoká, a to zejména v prvním a druhém roce života. Tomuto faktu by měl odpovídat vysoký počet hrobů kojenců a nejmladších dětí na pohřebištech, ve skutečnosti však téměř všude nacházíme hroby dětí do 2-3 let jen zcela výjimečně, pravidelné pohřbívání dětí začíná ve věku tří let. Některé interpretace se odrážejí od názoru, že je absence těchto pohřbů důsledkem pohřbívání do mělkých hrobů bez výbav. Tento názor se nezdá být správný, jelikož podobné hroby dětí (jen o něco starších) se běžně nacházejí. E. Neustupný tvrdí, že nedostatek pohřbů dětí do 2-3 let věku je objektivní skutečností vyvolanou asi tím, že teprve v tomto věku získává dítě některé vlastnosti, které jej přibližují k dospělým členům společnosti (samostatný pohyb, řečové schopnosti, normální příjem potravy a hygienické návyky). Je tedy možné, že tyto děti nebyly považovány za rovnocenné příslušníky společnosti a díky tomu chybějí doklady o jejich pohřebním ritu na pohřebištech. Také absence starších dětí či dospělých v některých pravěkých kulturách vyvolává oprávněné podezření, že ne každý příslušník společnosti měl právo být pohřben na

běžně užívané nekropoli (např. kultura kulovitých amfor, v níž chybějí samostatné pohřby žen a dětí). Doklady o tomto jevu jsou přinejmenším od únětické kultury do doby laténské (Neustupný 1983, 23-27, 76).

Dalším problémem při studiu pravěkých pohřebišť je početní poměr mezi pohlavími. Poměr mezi oběma pohlavími by měl být přibližně stejný (mužů se sice rodí více, ale zase mají vyšší úmrtnost v kojeneckém věku). Skutečnost však odráží fakt, že téměř nikdy nenacházíme hroby mužů a žen ve stejném počtu, a to jak při použití antropologických, tak i archeologických metod určení pohlaví. Výjimkou tohoto předpokladu je pohřebiště v Polácích, okr. Chomutov (obr. 6), kde je počet antropologicky určených mužů a žen přibližně vyrovnaný a počet dětí jen o málo nižší oproti předpokladům (Chochol 1991, 224; Neustupný 1983, 77).

8 PALEOLIT

Paleolitický pohřební ritus je, pokud víme, až na diskutabilní výjimky kostrový. Archeologické záznamy pro paleolit (stejně tak i pro mezolit) dokládají dvě podstatné skutečnosti, a sice malý počet hrobových celků a lidských kosterních pozůstatků obecně (vzhledem k počtu prozkoumaných paleolitických sídlišť). Existuje tedy myšlenka, že pohřební rituály nebyly jevem obecným, běžným pro každého jedince tehdejší populace. Pokud se tedy dostalo pohřbu jen malému procentu populace, musíme si položit i otázku, na jakém základě byli námi nalezení pohřbení jedinci pro pohřeb vybíráni. Zde ale narážíme opět na problém s malým počtem dochovaných hrobů. Navíc, z dosavadního stavu poznání se nedá říci, že by byli pohřbívání převážně například jen muži. Zdá se, že se výběr neomezuje ani na pohlaví, ani na věk, jelikož dětských hrobů není výrazně méně než hrobů dospělců (Svoboda 2003, 13-15).

Pokud se jedná o pohřební ritus jako takový, pak nemůžeme hovořit o jednodolitosti pohřebních praktik či zvyklostí. Máme doklady hrobů

s relativně bohatou výbavou, jsou i doklady hrobů bez pohřebních milodarů. Dále nalézáme akumulace těl na jednom místě, pohřby v jeskyních (Mladeč, Koněpruské jeskyně), popřípadě vrhání těl do krasových dutin. Uvažuje se i o prostém pohození těla zemřelého přímo na sídlišti (pak se lidské kosti podřizují stejným tafonomickým procesům jako kosti ostatní fauny) (Svoboda 2003, 14, 37-41).

Poloha těl se liší. Známe pohřby silně skrčených těl na boku, těl položených na zádech i břiše, existují doklady pohřbů vsedě či dokonce ve stoje. Je tedy velmi pravděpodobné, že pohřební ritus si jednotlivé skupiny upravovaly podle vlastního náhledu na svět, respektive na smrt.

Jako hroby se neinterpretují jen intaktní hrobové celky obsahující víceméně celou kostru, ale i nálezové situace, kdy je kostra nalezena ve fragmentárním stavu, popřípadě jen v několika zlomcích (Svoboda 2003, 15).

Co se týče konstrukcí hrobů, vyskytuje se překrytí zesnulého velkými plochými kostmi – mamutími lopatkami. Vzhledem k možnému rozsahu permafrostu v tehdejších klimatických podmínkách se překrytí kostmi jeví jako solidní ochrana před poškozením. Toto dokládají například hroby DV 3 z lokality Pavlov 1 a pravděpodobně DV 4 z Předmostí. V případě trojhrobu DV 13 – 15 a hrobu DV 16 se předpokládá nějaký typ překrytí formou organických materiálů. Toto dokládají nálezy zuhelnatělých kulatin, respektive relikty sídelního objektu v případě druhého hrobu (Svoboda 2003, 15).

Velký soubor hrobů moravského gravettienu sice umožňuje úvahy o pohřebních rituálech, nicméně při pokusu o rekonstrukci pohřebních rituálů se pro dobu paleolitu potýkáme s velkými problémy (Svoboda a kol. 1994, 153). Často nedokážeme totiž ani určit míru intencionality artefaktu nalezených v hrobových kontextech. Vzhledem k velkému

časovému odstupu od současnosti musíme řešit i otázky geologických procesů, které zcela jistě ovlivnily hrob, počítat musíme i s činností šelem a činností člověka, zejména při výzkumech těl pohozených na sídlištích či v jeskyních (Svoboda 2003, 16-17).

8.1 Starý a střední paleolit

Při studiu starého a staršího stupně středního paleolitu se potýkáme s problémem absence nálezů celých lidských skeletů. Toto se mění s příchodem mladšího stupně středního paleolitu. Jedná se většinou o jednotlivé hroby v jeskyních. Například ve Francii se nachází dokonce malé pohřebiště pod převisem La Ferrassie. Jiné pohřebiště je známé z lokality Šánídár v Iráku. Tyto lokality pocházejí ze závěru středního paleolitu (Svoboda 2003). Z našeho území však zatím doklady pohřbívání sházejí. Ze střeoevropských jeskyní známe jen ojedinělé nálezy lidských kostí. Na Moravě to byla torza lidských koster v jeskyních Kůlna, Švédův stůl a Šipka (nález K. J. Maška z roku 1880, jedná se o zlomek dětské čelisti) (Podborský 1994, 25). Z dalších lokalit máme náznaky možné antropofagie, např. z italské lokality Monte Circeo či z jihoslovanské Krapiny, kdy je možné, že už v takto vzdálené době mohlo jít o antropofagii rituální, tedy spojenou s představou o přenosu určitých vlastností z pojídaného těla (Matoušek – Dufková 1998, 49-50, Podborský 1994, 24).

Zajímavostí zůstávají pokusy rekonstruovat pravěké poměry na základě inspirací současných či nedávno zaniklých loveckých a sběračských společností. Badatelé došli k závěru, že průměrnou základní společenskou jednotku tvořilo 20-30 osob, z toho 5-6 lovců, zbytek žen, dětí a starých lidí. Důležitým poznatkem pak je životní prostor takové tlupy, který by mohl být velký zhruba jako celé Čechy. Můžeme tak odhadovat, že po celé Evropě se pohybovalo jen 7-10 takovýchto tlup, tj.

cca 200-300 osob (Matoušek – Dufková 1998, 46-47). To nám může částečně vysvětlit zmiňovaný problém s nedostatkem nalezených pohřbů, respektive lidských skeletů obecně.

8.2 Mladý paleolit

První doklady paleolitického pohřbívání na území České republiky spadají do období mladého paleolitu. Jde o pohřby kostrové, existuje však i náznak částečné kremace (jedná se o hrob DV 4 z Dolních Věstonic, viz níže). Máme i nálezy z jeskyní, ty však mezi intencionální pohřby můžeme počítat jen s velkou dávnou benevolence. Jedná se o nálezy z Koněpruských a Mladečských jeskyní (Matoušek – Dufková 1998, 57; Svoboda 2003, 42). Pohřby jako takové se nacházejí jen na území Moravy, z Čech zatím jakékoliv doklady postrádáme (Fridrich 2007, 58).

Nejasnosti panují okolo dokladů žehu. J. Neustupný (1941) uvádí: „Jsou ovšem případy, kdy zachované kostry pohřbených jsou značně opálené nebo zuhelnatělé. To jsou sice nepochybně doklady působení ohně na tělo zesnulého, zůstává však otázkou, zda jsou to dokonané nebo alespoň úmyslné pokusy o spálení mrtvého těla. Při pohřbu žehem bychom očekávali těla úplně spálená což by se projevilo na všech pozůstalých kostech. To však u těchto pohřbů nevidíme (Neustupný, J. 1941, 8).“

Lokalita Dolní Věstonice obsahuje důležité kostrové hroby. Objev kostry ženy uložené v silně skrčené poloze se nacházel pod dvěma mamutími lopatkami. Antropologický průzkum prokázal, že žena prodělala obrnu obličejového svalstva, která způsobila silnou asymetrii jejího obličeje. Další hrob, respektive trojhrob, byl odkryt v Dolních Věstonicích v roce 1987. Jednalo se o dva mladé muže, kteří byli uloženi po boku mladé ženy. Nesli známky násilné smrti (Podborský 1994, 34-35).

8.3 Pozdní paleolit

Zánik magdalénienu předznamenává na evropském kontinentě ústup umělecké tvorby a symbolického myšlení (Svoboda a kol. 1994, 185). Veškeré lidské pozůstatky z období pozdního paleolitu se v celé Evropě dochovaly jen vzácně, přičemž doklady pohřbívání scházejí prakticky úplně. Z celé střední Evropy známe pak jen několik dekorativních předmětů (Niederbieber), na moravskoslezském území jakékoliv doklady chybí. Spotřeba barviv ovšem neklesá a na polském území (Rydno) máme dokonce doklady jejich těžby (Svoboda a kol. 1994, 185; Vencel 2007, 116).

8.4 Pramenná základna paleolitických pohřbů

Při zkoumání paleolitického (potažmo i mezolitického) pohřebního ritu musíme uvažovat nestejnou kvalitu zpracovaných výzkumů, respektive jejich primární dokumentace. Některé z nich byly provedeny již v předminulém století a jejich vypovídací hodnota tomu odpovídá. Také soubor paleolitických hrobů pochází z mnoha zemí Evropy. Výzkumy pak vedli jak profesionální, tak amatérští archeologové, tomu všemu se pramenná základna podřizuje. Všechny tyto faktory ztěžují pokusy rekonstruovat paleolitický pohřební ritus (Svoboda 2003, 14).

9 MEZOLIT

Pro období mezolitu platí v otázce pohřbívání téměř stejná omezení jako pro periodu předcházející. Z počtu hrobů, které byly doposud nalezeny a prozkoumány, se dá usuzovat, že ještě ani mezolitici nepohřbívali všechny své mrtvé. Pohřební ritus byl převážně kostrový. Jedinci byli do hrobů ukládáni v natažené či skrčené poloze, objevují se i pohřby v sedě. Vzácnější jsou pohřby lebek. Objevuje se ale i již typicky

žárový pohřební ritus, uvažuje se i o možnosti vhazování popela do řek (Vencel 2007, 126).

Přesto se však v mezolitu (možná již v pozdním paleolitu v severní Africe) objevuje nový fenomén, a totiž zakládání specializovaných pohřebišť. Jejich výskyt se vysvětluje sníženou mobilitou populací a možností fixace na regiony, kde se zdržovaly. Malá samostatná kostrová pohřebiště jsou známa také z pozdního severoevropského mezolitu, která opět dokládají vazbu lidí na určitou oblast (Podborský 1994, 38). Nezanedbatelný počet dochovaných koster prokazuje známky násilné smrti, uvažuje se proto i o vzniku válečných konfliktů (Vencel 2007, 126-127).

Nálezy pohřbů jsou známy např. z Bavorska, Francie či Portugalska a Polska. Pro region České republiky však platí, že zatím nedisponuje prokazatelnými nálezy mezolitických pohřbů, chybí nám chronologicky citlivé artefakty, které by usnadnily dataci (Pleiner – Rybová 1978, 157-158).

10 NEOLIT

Pro období neolitu sledujeme již vyvinutý smysl pro pohřbívání zemřelých. Pro území Čech rozlišujeme dvě neolitické kultury – kulturu s lineární (volutovou) keramikou a kulturu s keramikou vypíchanou. Kultura s vypíchanou keramikou je chápána jako pokračovatelka lineární (volutové) keramiky, čili by se dalo očekávat, že převezme i způsob pohřbívání, není tomu ale tak. Zatímco lineární keramika pohřbívá výhradně kostrově, u kultury s vypíchanou keramikou se objevuje ve velké (dokonce nadpoloviční většině) žeh (Pavlů – Zápotocká 2007, 83).

Zajímavé jsou doklady stavebních obětí a zvláštních hrobových celků, jako je uložení dítěte ve skrčené poloze, ale s oddělenou hlavou,

na dně obilné jámy na lokalitě Těšetice – Kyjovice či nález lidské lebky v obětní jámě uvnitř ohrazeného areálu tamtéž. Stavební oběť dokládá pohřeb v základovém žlabu neolitického domu v Postoloprtech, kde byla objevena kamenná skříňka s lebkou prasete, částí kostry krávy a ovce/kozy, podobná oběť, i když lidská, pochází z maďarské lokality Veszprém, kde se v základech domu našla dětská kostra (obr. 7) (Podborský 1994, 53-55).

Z mladšího neolitu jsou známy zvláštní formy pohřbů. Jedná se o hroby se skelety bez lebek či naopak pohřby samotných lidských kráníí, hroby (i vícečetné) lidí spolu se zvířaty, pohřby neúplných částí těl a některé bohatě vybavené hroby žen se sakrální keramikou. Poslední variantu pohřbů je možné vykládat jako pohřeb vrstvy kněžek (Podborský 1994, 56-57).

10.1 Kultura s lineární (volutovou) keramikou

Pohřební ritus na území ČR je široce uplatňován v nejstarším neolitu v období kultury s lineární (volutovou) keramikou. V tomto období bylo symbolické myšlení tehdejší populace již na takové úrovni, že se pohřbívání stalo plnohodnotnou součástí jejich světa (Pavlů – Zápotocká 2007, 83).

V pohřebním ritu samotném pak pozorujeme již některé pravidelnosti, které musely být dodržovány při zacházení s mrtvými těly. Přísně dodržován byl kostrový pohřební ritus, vyjma výjimečných případů v podobě žárového hrobu ve Viticích (okr. Strakonice) či žárového hrobu zachyceného ve výplni jámy 201/II na katastru obce Litice (okr. Plzeň-město), kde byl pohřeb identifikován jako mužský dětský (podle stomatologických a antropologických posudků), věk zemřelého byl určen na 5-6let (Braun 2001, 102; Trefný – Kuželka 2001, 107). Žárové pohřby

jsou známy z okolních zemí (Slovensko, i když tam jsou nálezy nejisté) a také z Moravy (Kralice na Hané). Dodržována byla také poloha zemřelého – platilo striktní uložení ve skrčené poloze pro všechny věkové kategorie. V ostatních aspektech pohřebního ritu sledujeme různé regionální odchylky, zřejmě závislé na zvyklostech jednotlivých komunit (Kličová 2001, 218-232; Pavlů – Zápotocká 2007, 83; Zápotocká 1998, 166).

Většinou se v hrobě nalézají jen jedna osoba (83 hrobů), vzácněji osoby dvě (4 hroby), výjimku tvoří hromadný hrob v Třebestovicích, obsahují 5 nebo 6 jedinců – dětí. Pohřbívalo se na oddělených pohřebištích (v Čechách dosud neprokázaných) známých např. z Moravy (Vedrovice), Bavorska (největší koncentrace pohřebišť, kde mají některá pohřebiště vysoké procento žárových hrobů), Polska (Krakov – Nowa Huta) či Posálí. V Posálí se nachází vůbec největší birituální pohřebiště kultury s lineární keramikou (přes 300 hrobů). Naopak z Francie (vyjma Alsaska) neznáme žádné oddělené pohřebiště (Zápotocká 1998, 166-167). Pohřbívalo se také v menších skupinách hrobů (Litoměřice, Úhřetice) či samostatných hrobech. Ty bývají lokalizovány jak mimo prostor sídliště, tak i v něm. Co se týče pohřbů na sídlištích, zemřelí mohli být ukládáni jak do regulérních hrobových jam, tak i do sídlištních objektů, stavebních jam apod. Nacházíme i zlomky kostí pohozených „nepietně“ (Úhřetice), uvažuje se o formě antropofagie či jiných rituálních praktik. Samozřejmě ne všechny nálezy lidských kostí na sídlištích můžeme připsat na vrub antropofagii (Kličová 2001, 218; Pavlů – Zápotocká 2007, 83-84; Zápotocká 1998, 159-160).

V Čechách byli nositelé kultury s lineární keramikou ukládáni ve skrčené poloze (jedna z možných interpretací je poloha při spánku či poloha plodu v matčině lůně), mírně převažuje poloha na levém boku, poloha na břicho či zádech je výjimečná. Stáří a pohlaví jedinců v hrobech se podařilo určit jen u cca 40% hrobů, na takovýchto základech nelze

dělat přesnější interpretace či rekonstrukce pohřebních rituálů. Na severovýchodě a východě Čech jsou pohřby kultury s volutovou keramikou spíše ojedinělé. Může to být způsobeno stavem výzkumu, pravděpodobněji se však jedná o problém nejednotnosti pohřbívání, a tím, že nebyli pohřbíváni všichni jedinci z dané komunity. Z východních Čech je znám bohatý pohřeb z Vejvanovic (okr. Chrudim) s množstvím spondylových šperků (Pavlů – Zápotocká 2007, 86-88; Vokolek 1962, 6; Zápotocká 1998, 160).

10.2 Kultura s vypíchanou keramikou

Oproti kultuře s lineární keramikou je v následující kultuře vypíchané keramiky poprvé masově užíván žeh. Další změnou je výskyt samostatných pohřebišť, kterých je k roku 2007 známo již 6, oproti starší situaci 3 lokalit – Praha-Bubeneč (žárové), Miskovice (birituální), Plotišťe n. Labem (birituální; viz Zápotocká 1998). Posun pohřebního ritu od inhumace k žehu je patrný již od počátků vypíchané keramiky v Čechách. Co však vedlo k této výrazné změně, zůstává zatím nedořešeno. Cílem této práce je pokus o interpretaci možností, co k této změně vedlo (Pavlů – Zápotocká 2007, 88; Zápotocká 1998, 160).

Pohřební ritus kultury s vypíchanou keramikou se dá charakterizovat několika body. Předně jde o (na našem území) nový způsob nakládání s těly – žeh, který je prováděn na odděleném místě než samotný pohřeb. Žárové hroby tvoří více než polovinu z celkového nálezového fondu. Druhým novým znakem je již zmíněná existence samostatných specializovaných pohřebišť. Přestože je předpoklad existence samostatných pohřebišť již u kultury s lineární (volutovou) keramikou, přímé doklady pro toto zatím v Čechách chybí. Na žárovém pohřebišti v Praze – Bubenci se objevuje jistá variabilita způsobu uložení žárového pohřbu, uvažuje se tedy o delší znalosti tohoto způsobu

pohřebního ritu. Odkud však tato myšlenka přišla a proč se tak rychle vžila, zůstává doposud nevyřešeno (Pavlů – Zápotocká 2007, 97; Zápotocká 1998, 164).

Kostrový pohřební ritus je však stále praktikován, a to s nezměněnými proporcemi od dob lineární keramiky. Všechna těla se nacházejí ve skrčené poloze, slabě převažuje poloha na levém boku a orientace V – Z. Stále se vyskytují pohřby na sídlištích, do hrobových jam i sídlištních objektů, dokonce i přímo do dlouhých kůlových domů (Libenice, Plotičtě n. Labem). Objevují se, byť v menším počtu, těla pohrozená či jen části těl. Vzhledem ke stáří výzkumů je ovšem nutné tyto závěry brát s rezervou (Pavlů – Zápotocká 2007, 97).

Poměr kostrových a žárových hrobů je pak po celé období kultury s vypíchanou keramikou relativně vyrovnaný, hroby se nijak výrazně neliší výbavou ani pohlavím, i když určení pohlaví u žárových pohřbů bývá často velice problematické. Oba rity se praktikovaly současně, vyvstává tak otázka, na jakém základě byl pohřební ritus pro každého daného jedince vybírán. V případě Miskovic byl dokonce objeven hrob, kde byl současně uložen pohřeb kostrový i žeh. Z Předměřic n. Labem jsou známy hroby kostrové i žárové. Oba rity se tak zdají být sobě rovnocenné, nešlo tedy o výsadu danou pohlavím, sociálním postavením či stářím (Pavlů – Zápotocká 2007, 97; Vokolek 1962, 7; Zápotocká 1998, 164).

Většina hrobů z období kultury s vypíchanou keramikou na Moravě obsahovala kostrové pohřby. Výjimkou je ojedinělý nález sídlištního žárového pohřbu z Těšetic – Kyjovic (okr. Znojmo), kde byly z celkového počtu 6 hrobů 2, které vykazovaly známky ritu žárového, některé kosti byly totiž částečně spáleny, vykazují tedy různý stupeň poškození ohněm (Kazdová 1992, 11-13).

10.3 Lengyelská kultura

Na základě srovnání kostrového a žárového ritu vychází žeh jako minoritní způsob pohřbívání. Žárové hroby jsou také v porovnání s těmi kostrovými obvykle chudší na pohřební milodary. Nejčastěji se vyskytuje uložení spálených pozůstatků do popelnic (Humpolová 1992, 61-64).

10.4 Pohřební ritus přechodu neolit – eneolit

Přechod k eneolitu je charakterizován závěrečnými fázemi kultury s vypíchanou keramikou a kulturou s moravskou malovanou keramikou. V Čechách se potýkáme s malou nálezovou základnou. V obou kulturách stále existuje biritualita, kostrový způsob pohřbívání však převažuje (70%). Z území Moravy se jedná například o ojedinělý, silně poškozený kostrový pohřeb datovaný do fáze MMK IIb, kdy byl zemřelý uložen na levém boku s obličejem k severu. Analogie k tomuto pohřbu nacházíme na území Slovenska (Ludanice). Naproti tomu na území Malopolska, Slezska, východní části Rakouska a Dolních Rakous vykazují lengyelské pohřby odlišnou úpravu hrobové jámy včetně skeletu, jsou také bohatší na milodary (Pavelčík 2001, 147-149; Pavlů – Zápotocká 2007, 96).

Zemřelí jsou stále ukládáni do hrobů ve skrčené poloze, orientace hrobů nejeví výraznější známky jednotnosti, spíše naopak. Ústup od žárového pohřbívání je možno vysvětlit vlivem kultury s moravskou malovanou keramikou, kde není tento způsob ritu tak obvyklý. Způsoby nakládání s mrtvými se nijak nezměnily oproti předchozím neolitickým kulturám. Oddělená specializovaná pohřebiště existují i nadále, pohřbívá se stále na sídlištích do hrobových jam i sídlištních objektů a nacházíme i ojedinělé pohřby mimo sídelní areály. Pohřební zvyklosti konce neolitu a počátku eneolitu jsou tedy stále značně rozmanité, nemůžeme mluvit o přísných pravidlech (Pavlů – Zápotocká 2007, 97-98, Zápotocká 1998, 163).

10.5 Změny v pohřebním ritu neolitu

Existuje domněnka, že změny v pohřebním ritu mezi kulturou s lineární keramikou a keramikou vypíchanou byly vyvolány hlubšími změnami neolitické společnosti. Toto období je na celém geografickém rozsahu kultur provázeno změnou výzdobného stylu, spadají sem i násilné likvidace některých komunit (známe z analogií z Talheimu, Schletzu), takže je možné, že období přechodu od lineární k vypíchané keramice, které je často interpretováno jako nenásilný proces, mohlo být v některých oblastech provázeno naopak dramatickými událostmi a násilím (Zápotocká 1998, 167).

Rozmanitost v pohřebním ritu a náhlé změny, které se objevují převážně v mladém neolitu, vedou k domněnce, že i jedinci či malé skupiny mohli být v určitých oblastech schopni prosadit změnu stávajících tradic (Miskovice, Rössen), jako by se chtěli od ní či jejích nositelů odlišit. Ale stejně jako obtížně nalézáme vysvětlení pro změnu výzdobných motivů na keramice, těžko dokážeme plně vysvětlit jednoznačné příčiny změn v pohřebních zvyklostech a praktikách (Zápotocká 1998, 167).

Toto zjištění mě vede k myšlence možných analogií, které by se odrážely v náboženství. Je přeci známo tolik různých odštěpení, sekt a herezí od tří hlavních monoteistických náboženství. Totéž platilo o starověkých náboženských systémech. Není tak možné, že na něco podobného narážíme i zde? Podstatou „odpadlictví“ od hlavního proudu byl vždy odlišný výklad jeho myšlenkového základu, a někdy se tento mohl přetransformovat do viditelných tradic. Může tomu tak zcela jistě být i v případě pohřebního ritu. Je možné, aby nově vznikající náboženský systém na některých místech porazil ten stávající? Z historie je přeci známo mnoho takových případů, kdy se tak událo, sice často jen na relativně krátké údobí, ale přesto. Pokud si toto uvědomíme, pak můžeme

hledat oporu v bohaté religionistické literatuře (Eliade 1995; Eliade 2006; Otto 1998; Paden 2002; Tydliátová 2010 aj.), která nám pomůže lépe pochopit myšlenkový svět minulých populací.

Nicméně otázky položené v předchozím odstavci zatím zůstávají v rovině otevřené, nedořešené. Zatím můžeme jen konstatovat vývoj trendu v pohřbívání od jednotlivých pohřbů ve skrčené poloze a menších skupin hrobů v době nejstarší lineární keramiky, přes větší pohřebiště od středního stupně, až po nástup žárového způsobu pohřbívání a ukládání v natažené poloze v přechodném období do keramiky vypíchané. Poté již následuje biritualita a v raném eneolitu opět převažuje kostrový ritus. Biritualita přitom může ukazovat na složitější systém o představách posmrtného života, skutečné důvody jejího využívání nám však unikají (Zápotocká 1998, 167-168).

11 ENEOLIT

V eneolitu se poprvé setkáváme s další inovací v pohřebním ritu – stavbou mohyl. Jejich náspy se v Čechách v drtivé většině případu sice nedochovaly, máme ovšem vodítka potřebná k jejich rekonstrukci. V časném a starším eneolitu se jednalo o mohyly s dlouhými náspy (několik desítek, někdy až stovek metrů, viz Březno u Loun). V eneolitu mladším se prvně objevují mohyly s okrouhlým půdorysem. Takto své mrtvé pohřbívala kultura se šňůrovou keramikou (Neustupný 2008, 20).

Pohřební areály eneolitických kultur se etablovaly v rámci rozsáhlých mohylových pohřebišť, které začínaly dlouhými mohylami v časném eneolitu, a mnohdy končily až v době železné v kultuře bylanské. V pravěké krajině tak vznikaly rozsáhlé mohylníky, v jejichž areálech lze někdy vysledovat místně vymezené skupiny hrobů, které spolu mohou souviset, například v rámci rodin či rodů. Pohřební ritus byl obohacen i o časté doklady sekundárního pohřbívání do plášťů starších

mohyl. To nám svědčí o velkém smyslu pro symbolické myšlení a možná i o úctě pravěkých kultur ke svým předkům. Lidé kultury zvoncovitých pohárů a lidé únětické kultury tak ukládali své mrtvé do mohyl kultury se šňůrovou keramikou. Lze nalézt i sekundárně uložené pohřby v rámci jedné a téže kultury (Neustupný 2008, 20).

Eneolitická pohřebiště se vyznačují prostorovou vymezeností spolu souvisejících hrobů. Při využití demografických dat tam, kde jsou k nim vhodné podklady, pak můžeme dojít k zajímavým výsledkům, a sice, že skupiny hrobů mohou ukrývat jakýsi vymezený prostor pro jednotlivé rodiny v rámci většího pohřebního areálu (Neustupný 1983, Neustupný 2008, 20).

Co se týče velikosti pohřebních areálů v eneolitu, pak je variabilita značná. Například pro mladší eneolit převládají pohřebiště o velikosti několika desítek až stovek pohřbů, pro časný a starší eneolit existují doklady naopak jen malých pohřebišť. V kultuře kulovitých amfor pak nacházíme pouze jednotlivé pohřby, čili o pohřebištích v našem slova smyslu nemůže být řeč (Neustupný 2008, 20).

11.1 Časný eneolit

Stav výzkumů a také jejich stáří často ovlivňuje naše znalosti o pohřebních zvyklostech časného eneolitu. Většina známých pohřbů pochází z kulturní skupiny jordanovské, naopak michelsberské a některé pozdně lengyelské pohřby byly velmi vzácné. V případě těchto hrobů se neuvažovalo o nadzemních konstrukcích, my je ale vyloučit nemůžeme. Zpětně tak nelze určit, zda se jednalo o hroby předmegalitické (Neustupný 2008, 43). U kultury michelsberské výskyt pohřbů v oblasti Čech navíc není jistý (Pleiner – Rybová 1978, 246), J. Neustupný však zmiňuje několik hrobových nálezů (Neustupný, J. 1960, 132).

Pohřební ritus časného eneolitu je kostrový, mrtví jsou ukládáni ve skrčené poloze. Zvláštností je obrácení některých uložených těl obličejem v severu. Podobné doklady z našeho pravěku z jiných období postrádáme. Co se pohřební výbavy týče, pak lze říci, že hroby starší jsou bohatěji vybavené než hroby mladší, což se pravděpodobně odráží ve stavu poznání, protože chudě vybavené hroby bývaly registrovány zřídka (Neustupný 2008, 43).

Co se týče dokladů pohřbívání do dlouhých mohyl (analogie k dlouhým neolitickým domům), pak pravděpodobně nejznámějším dokladem tohoto jevu jsou dlouhé mohyly z Března u Loun. Tyto dlouhé mohyly se také nazývají předmegalitické, jelikož předcházejí v západní a severní Evropě hrobům megalitickým, jsou tedy jejich předchůdci (Neustupný 2008, 45).

Na začátku časného eneolitu (či dokonce krátce před jeho počátkem) se pohřební ritus ve střední Evropě radikálně proměnil, tento nový směr v pohřbívání pak přetrvává nejméně 1000 let a vyústuje do mohylových pohřebišť doby bronzové. Nové poznatky a metody v archeologii (dálkový letecký průzkum, geofyzika apod.) pravděpodobně tuto myšlenku budou dále potvrzovat a budou tak nalézány nové doklady dlouhých mohyl a dalších objektů spojených s pohřebním ritem časného eneolitu (Neustupný 2008, 45).

11.2 Starší eneolit

Pohřební ritus staršího eneolitu je v Čechách a na Moravě reprezentován kulturou nálevkovitých pohárů. Během vývoje této kultury docházelo k diverzifikaci (počínaje fází C – Siřem – Jevišovice C2), markantní rozdíly pak přišly s fází D (pro Čechy skupina salzmündská, pro Moravu a přilehlé oblasti Podunají skupina Boleráz). Tato kultura

pohřbívala ve všech svých fázích kostrově na levém či pravém boku. Existují sice doklady o žárovém pohřbívání během trvání nálevkovitých pohárů, nicméně tyto údaje jsou nespolehlivé, vyloučit je ovšem nemůžeme (Neustupný 1965, 36; Zápotocký 2008, 72).

Vyjma hrobů v prostých hrobových jamách se často vyskytuje využití kamene pro obložení hrobu (Velké Žernoseky, okr. Litoměřice), vyskytují se i hroby skříňkové. Předpokládáme, že hroby byly překryty nízkým mohylovým náspem (Velká Ves, okr. Praha) (Pleiner – Rybová 1978, 243; Zápotocký 2008, 72).

Dokladů pohřbů uložených na sídlištích je několik, nejvíce vyčnívá hromadné uložení těl (29) do zaniklého čtvercového příkopu a dalších sídlištních objektů u Makotřas, kde jsou na některých kostech vidět stopy násilí (Sklenář 1973, 94-95; Pleiner – Rybová 1978, 241). V kultuře nálevkovitých pohárů se s tímto způsobem pohřbívání setkáváme relativně často. Má formy regulérního pohřebního ritu, tj. uložení těla ve skrčené poloze. Existují doklady pohřbů dvou či dokonce více jedinců v jednom objektu. Unikem jsou pohřby (převážně dětské) uložené do zásobních jam se záměrně usmrcenými zvířaty. Takovéto objekty se nazývají obřadní či obětní jámy. Tento pojem může být ovšem zavádějící. Nicméně bývají spojovány s rituály komunit, kde hrálo významnou úlohu dobytkařství (Zápotocký 2008, 73-74).

Pohození těla jako forma pohřbu na sídlišti se vyskytuje také. Názor na poměr mezi pohřby na pohřebních areálech a pohřby v sídlištních objektech není jednotný. Pohřby na sídlištích totiž v prostředí českých nálevkovitých pohárů dokonce převažují. Uvažuje se o sociálním členění, kdy pohřby na pohřebištích patří náčelníkům a pohřby do sídlištních objektů chudším vrstvám, uvažuje se i o formě obětí. Tento paradox v pohřebním ritu by si jistě zasluhoval větší míru pozornosti,

pravděpodobně nám totiž ukazuje odraz společnosti kultury nálevkovitých pohárů (Zápotocký 2008, 74).

11.3 Střední eneolit

Střední eneolit je na území Čech charakterizován absencí hrobů, až na několik výjimek. Počátek středního eneolitu nepřinesl hluboké kulturní změny, nicméně jisté změny se odehrály. Z hlediska variability kulturních skupin je střední eneolit značně rozmanitý. Spadají sem kultury badenského okruhu (fáze Lysolaje a Kamýk), skupina bošácká, kultura chamská, kultura řivnáčská a kultura kulovitých amfor (Neustupný – Zápotocký 2008, 89-90).

11.3.1 Chamská kultura

O pohřebním ritu této kultury nemáme sebemenších informací. Prozatím nebyly objeveny žádné doklady pohřbů, a to ani v rozsáhlejší východobavorské oblasti rozšíření této kultury.

Nabízí se tedy otázka, co se svými mrtvými lidé chamské kultury dělali. Je sice možné, že absence hrobů je dána pouze stavem výzkumu, nepřijde mi to však jako pravděpodobné. Spíše by se dalo uvažovat o pohřebním ritu, který nezanechává archeologických dokladů, jako je rozptyl popela či jeho vsypání do řek.

11.3.2 Kultury badenského okruhu

Jak již bylo řečeno výše, pohřební ritus starší části tohoto období zůstává prakticky neznám. Výjimku tvoří kostrový pohřeb silně skrčeného jedince z Vepřku, pro fázi kamýckou pak existuje známý skříňkový hrob z Velvar, který je birituální (dva kostrové pohřby a jeden žárový uložený v amfoře). Skříňkový hrob z Velvar je svou konstrukcí podobný soudobým

hrobům kultury kulovitých amfor, dá se tedy předpokládat vzájemné ovlivňování těchto dvou kultur (Neustupný – Zápotocký 2008, 94-95).

V oblasti Moravy navazují pohřební zvyklosti badenské kultury na kulturu moravské malované keramiky. V oblasti Karpatského bazénu pohřbívali své mrtvé na oddělených pohřebištích birituálně, tedy kostrově i žárově (Budakalász, Svodín), ze severozápadních oblastí výskytu badenského okruhu však pohřebiště neznáme, objevují se ale jednotlivé pohřby na sídlištích, známy jsou i samostatné pohřby zvířat (Podborský 1994, 62).

Pohřby badenské kultury patří tedy svou četností k velmi vzácným. Známo je jen několik kostrových a žárových hrobů. Žeh se přitom objevuje od II. stupně kultury, spálené pozůstatky byly pak ukládány do popelnic (Pleiner – Rybová 1978, 251). Ojedinelé doklady pohřbů máme i z Dražanské vysočiny, kde byly nalezeny mohyly s žárovými pohřby, které navazují na předchozí kulturu s nálevkovitými poháry. V III. stupni se v Čechách udržují oba způsoby pohřbu, viz birituální hrob z Velvar (Moucha 1960; Sklenář 1973, 96).

Malé množství nalezených pohřbů ukazuje možnost o jiném způsobu pohřbívání, jako např. rozptyl žárových pozůstatků po povrchu či jejich vsypání do vody. Nálezy lebek v Krnově a Hlinsku (okr. Přerov) či na jiných místech by pak mohly být dokladem exkavace, kdy po zetlení měkkých tkání lebky mohlo dojít k jejímu dalšímu využití k rituálním účelům (Podborský 1993, 188).

11.3.3 Řivnáčská kultura

Hroby řivnáčské kultury také patří k vzácným nálezům, přičemž žárový způsob pohřbívání se jeví jako dominantní (Vencel 1972, 501).

Uložení žárových pohřbů je velmi variabilní. Kostrové pohřby se pak nevyskytují příliš často.

Řivnáčská kultura praktikuje souběžně kostrový i žárový pohřební ritus. Vzácností se stávají pohřby na sídlištích, které převažovaly v kultuře s nálevkovitými poháry. Skříňkové hroby dosahují nyní menších rozměrů. Úprava hrobů popelnicových je dvojitá. Jedná se buďto o uložení nádob s žárovým pohřbem do prosté země nebo je popelnice uložena v kamenné skříňce. Máme také náznaky pohřbívání pod mohylami (Zápotocký 2008, 102-104).

11.3.4 Kultura kulovitých amfor

Hroby kultury kulovitých amfor nacházíme pouze ojediněle (stejně tak v Německu). Jsou kostrové, uložené ve skrčené poloze, v prosté hrobové jámě. V Předměřicích n. Labem byl nalezen kostrový hrob s mrtvým uloženým na boku a kolem své hlavy měl uloženy ještě další 4 lebky (2 starší muži, 2 starší děti), další lokalitou s hroby kulovitých amfor jsou Brozany n. Ohří (okr. Litoměřice) (Dobeš 2008, 119-120; Pleiner – Rybová 1978, 263-264; Vokolek 1962, 8).

Různí se názory na pohlavní diferenciaci hrobů, kupříkladu E. Neustupný soudí, že bezpečné doklady pohřbů existují jen pro skupinu dospělých mužů (Neustupný 1983). Antropologické doklady ukazují na převažování pohřbů mužů v západní i východní skupině kulovitých amfor (Dobeš 2008, 119-120, Vokolek 1962, 8). Na Moravě pak doklady pohřbívání zcela chybí (Podborský 1993, 191).

11.4 Mladší eneolit

Mladší eneolit se oproti předchozímu období vyznačuje velkou kulturní jednotou. A to nejen na území České republiky. Obě

mladoeneolitické kultury totiž mají sadu společných znaků. Jde o jejich ohromné geografické rozšíření, kdy každá z nich pokrývá téměř polovinu kontinentu Evropa, přičemž se překrývají právě v Evropě střední. Pro cíl této práce je ovšem primární sledování pohřebního ritu, který se vyznačoval velice přísnými pravidly. Obě kultury pohřbívaly své mrtvé pod mohylami okrouhlého půdorysu, nebyly již budovány megality, i když se vyskytují občasné pohřby do starších megalitických či předmegalitických hrobů (Březno u Loun) (Neustupný 2008, 123).

Pohřbení byli ukládáni opět ve skrčené poloze, striktně se odlišoval pohřeb mužů a žen – ženy vždy na opačném boku než muži (Neustupný 2008, 123).

11.4.1 Kultura se šňůrovou keramikou

Hroby kultury se šňůrovou keramikou jsou kostrové, mrtví jsou ukládáni do hrobových jam v poloze na boku. V cca 90% případů je v hrobové jámě uložena jedna kostra, zbylá procenta hrobů obsahují pohřby dva nebo i více. Podle demografických údajů (Neustupný 1983) je zjevné, že pohřebiště měla vnitřní členění, zřejmě podle rodin či rodů (Neustupný 2008, 131).

Největší pohřebiště lidu se šňůrovou keramikou jsou Vikletice (okr. Chomutov), kde se nachází více než 160 hrobů (Pleiner – Rybová 1978, 286). Kostry leží vždy buďto na boku nebo na zádech, nohy mají ale vždy pokrčené. Pokrčení nohou však nebývá tak extrémní jako u kultury únětické. Obě pohlaví mají obličej obrácený k jihu. Muži pak leží na pravém boku hlavou k západu a nohama k východu, ženy obráceně – hlavou k východu a nohama k západu. Poloha těl se shoduje i s pohlavně vyhraněnými milodary: sekeromlaty pro muže či náhrdelníky pro ženy (Neustupný 2008, 142).

Dokladem žárového způsobu pohřbívání je hrob 1/95 ve Slaném, kde byly uloženy tři kostry a spálené zbytky nejméně dalších 4 jedinců (Neustupný 2008, 142).

Nálezky na Moravě se vyznačují jistou diferenciací v pohřebním ritu. Zde nalézáme pohřby birituální, přičemž žárový způsob pohřbu se sem pravděpodobně dostal prostřednictvím časně bronzových kultur z Karpatské kotliny. Žárové pohřby se vyskytují v popelnicích, inhumace je však i zde dominantním způsobem pohřbu. Máme také, oproti Čechám, doklady mohylových nálezů (Podborský 1993, 207-213).

11.4.2 Kultura zvoncovitých pohárů

Nálezová základna kultury zvoncovitých pohárů je tvořena z větší části právě pohřebišti o počtech několika desítek hrobů (do 30), platící pro Čechy. V. Vokolek soudí, že na velikost pohřebišť mohla mít vliv, alespoň v nejstarší fázi vývoje zvoncovitých pohárů, mobilita populace (Vokolek 1962, 8-9). Na Moravě se pak setkáváme s pohřebišti mnohonásobně většími (Hoštice 155 hrobů). Rozdíl ve velikosti pohřebišť v Čechách a na Moravě můžeme přičítat stavu výzkumu, je však možné, že svou roli hrály i sociokulturní rozdíly mezi oblastmi Čech a Moravy (Turek 2008, 148).

Stejně jako u kultury se šňůrovou keramikou je i v pohřebním ritu kultury zvoncovitých pohárů jasně odlišen pohřeb ženský od pohřbu mužského. Mužské pohřby jsou uloženy na levém boku s hlavou orientovanou k severu, ženy jsou na boku pravém s hlavou k jihu tak, že zemřelí obou pohlaví hledí k východu (Rosnice, Lochenice). A stejně jako u kultury se šňůrovou keramikou se zde projevuje diference artefaktová. Mužské pohřby jsou doprovázeny lukostřeleckou výbavou (kamenné nátepní destičky, pazourkové hroty šípů), měděné dýky apod. Bohaté ženské pohřby obsahují například stříbrné či měděné záušnice a

ozdoby vlasů. Podobně byly vybavovány i žárové hroby. (Turek 2008 156; Vokolek 1962, 8-9).

Hrobové jámy bývají prosté, vzácně se objevuje kamenné obložení. Bohaté hroby obsahují náznaky vnitřních dřevěných konstrukcí. Mohyly jsou v Čechách doloženy nepřímo (obvodové žlaby, Šmejda 2001), na Moravě máme doklady přímo mohylových náspů. V mladší fázi kultury zvoncovitých pohárů se objevuje překvapivý jev – většina pohřbených na pohřebištích s výskytem průvodní keramiky (Velké Přílepy-Kamýk) spadá do věkové kategorie 10-22 let (Černý 2000). V tomto období ubývá vícečetných pohřbů, oproti následné kultuře únětické se zde nesetkáváme s přílišnými sekundárními zásahy do hrobů. Vzácností jsou birituálně uložené pohřby (hrob č. III z Bylan; Turek 2008, 158).

Co se žárového typu pohřebního ritu týče, v kultuře se zvoncovitými poháry se jedná o menšinový styl pohřbů. Pro Čechy je to 8% (v Německu, konkrétně Durynsku a Sasku jsou doklady žárového pohřebního ritu naprosto výjimečné) z celkového počtu hrobů. Výrazně vyšší počet žárových hrobů známe z Moravy (20%), i zde je však žárový způsob pohřbu minoritní oproti kostrovému (Havel 1978, 100-106). Lze sledovat úbytek žárového ritu směrem k severozápadu. Pohřby bývají uloženy v prostých kruhových jamách, zvláštností jsou pak pohřby uložené v kamenných skříňkách. Spálené ostatky jsou ukládány do nádob, nejčastěji amfor (Turek 2008 156-158).

V případě některých středočeských pohřebišť (Velké Přílepy – Kamýk, okr. Praha – západ) kultury zvoncovitých pohárů uvažujeme o jiném způsobu pohřbívání pro ženy, jelikož vykazují velkou převahu uložení mužských pohřbů. Je tedy možné, že s ženskými ostatky bylo nakládáno způsobem, který po sobě nezanechá archeologicky doložitelné stopy, jako je rozptýl popela na povrchu země či jeho vsypání do vodního

toku. Vyskytují se však i pohřebiště, kde je poměr pohřbu vyrovnaný, např. pohřebiště v Brandýsku, okr. Kladno. Nápadná převaha mužských hrobů nad ženskými (ženských pohřbů evidujeme téměř o 50% méně) je potvrzena i antropologickými analýzami. Pro oblast Moravy však toto neplatí, tam máme počet mužských a ženských hrobů v rovnováze (Skružný – Turek – Vojtěchovská 2000, 66). Nejčastějším způsobem uložení moravského žárového pohřbu je popelnice, někdy je ovšem pohřeb rozsypán po celé ploše hrobové jámy (Havel 1978, 105-106; Podborský 1993, 226).

12 DOBA BRONZOVÁ

Jedním z fenoménů doby bronzové jsou relativně časté nálezy lidských skeletů (či jejich částí) v sídlištních objektech, často nesoucí známky násilných zásahů. Zjišťovány jsou i doklady rituální antropofagie, to jistě odráží i náboženské představy tehdejších lidí. Může nám to dokumentovat hradiště Cezavy u Blučiny (Jelínek 1988), kde byl nalezen větší počet lidských skeletů v jamách. Jedná se o období mladší doby bronzové. Doklady známe i ze starší doby – z období únětické kultury. Podobnou obětní jámu známe i ze slovenské lokality Spišský Štvrtek, ta obsahovala 9 pohozených skeletů (5 dětí, 3 ženy, 1 muž), některé kostry pak nesly stopy násilných zásahů na lebkách (Podborský 1994, 76-77.)

Způsoby pohřbívání se v průběhu doby podstatně měnily. Inhumaci ve skrčené poloze (v různých modifikacích) ve starší době bronzové nahradilo postupné uvolňování přísného pohřebního ritu. Se středomořskými vlivy se do střední Evropy dostaly nekonvenční způsoby pohřbů (dětské pohřby v pythoi, ukládání samostatných lebek do nádob apod.). Na mohylníku u Borotic (okr. Znojmo) se podařilo prokázat v této přechodné době ukládání pohřbů pod mohyly, začíná tedy éra střední doby bronzové s charakteristickými mohylovými pohřby. S jihovýchodními

vlivy přichází i zvyk kremace. To dokládá změnu v představách o posmrtné existenci. Kremace zemřelých pak plně převládne v době popelnicových polí, kdy zároveň sociální stratifikace společnosti postoupí do té míry, že příslušníci elity nechávají své hrobky budovat mimo vlastní pohřebiště (Podborský 1994, 85).

12.1 Starší doba bronzová

Starší doba bronzová je na území Čech a Moravy reprezentována kulturou únětickou, jejíž počátky patrně vycházejí z nagyrévske kultury (Maďarsko). Ve východních Čechách lze v mladších fázích vidět vliv moravské větve, vytváří se zde skupina s odchylkami od klasické oblasti středočeské (Vokolek 1962, 9).

12.1.1 Únětická kultura severních Čech

V kultuře únětické se již plně rozvinula rozsáhlá pohřebiště. Pohřby jsou kostrové, mrtvý je opět uložen ve skrčené poloze (snad někdy dokonce svázan do kozelce) s obličejem k východu. Protože podoba hrobu není ve všech geografických oblastech, kde je únětická kultura rozšířena, stejná, je třeba si tuto oblast rozdělit na menší regiony (Jiráň a kol. 2008, 63). Ve východních Čechách bývají hroby prosté (Předměřice n. Labem, Úhřetice, Chrudim, Libčany aj.), naopak ve středních Čechách se setkáváme s hroby s kamenným obložením (Vokolek 1962, 10-11).

V pohřebním ritu severních částí Čech pro starší fáze únětické kultury převažují hroby v prosté zemi, popřípadě s několika kameny při krajích hrobové jámy. Výjimkou je dolní Poohří, kde se v této době již vyskytují hroby s kamennou konstrukcí, které jsou podobné pozdějším kamenným hrobkám. Většina pohřebišť byla prozkoumána jen z části, nemáme tak přesné informace o jejich velikosti. Problémem zůstává i

nedostatek dokumentace ze starších výzkumů, také proto je představa o rozsahu a uspořádání pohřebišť ne zcela jasná. Samostatná protoúnětická pohřebišť jsou vzácná (Sány), protoúnětické hroby se objevují jako součásti větších pohřebišť z celého staršího období kultury únětické (např. Velké Žernoseky, Praha – Dolní Počernice, Pátek). Známý jsou i jednotlivé hroby, bohužel bez bližších nálezových situací jejich blízkého okolí, takže nelze vyloučit, že jsou součástí většího celku (Jiráň a kol. 2008, 63).

Zdá se, že tendence velikosti pohřebišť postupem času stoupala. Ve starších obdobích jde spíše o menší skupiny hrobů. Na některých pohřebišťích jsou náznaky uspořádání hrobů do řad či dokonce cest mezi hroby. V mladším období únětické kultury se umístění hrobů na pohřebišti také řídilo určitými pravidly. Je tedy pravděpodobné, že ploché hroby musely mít na povrchu nějaké jasně viditelné označení, jelikož se hroby navzájem respektují. Pokud bychom chtěli rekonstruovat podobu zděných hrobů podle výšky stěn, sahaly by kameny horního krytu nad povrch, kde mohly být kopečkovitě navršeny. Kromě plochých hrobů jsou známy ze staršího období také pohřby pod mohylami. Pozice hrobů by mohla odrážet vztahy příbuznosti mezi zemřelými, takto je interpretována situace z Března u Loun. (Jiráň a kol. 2008, 63-65).

Pohřby kultury únětické jsou zásadně kostrové. Žeh je v Čechách prokázán v průběhu celého trvání této kultury výjimečně. Z celého území Čech jsou známy tři případy žehu z pohřebišť Polepy, kdy se jednalo vždy o pohřby dětí přidaných k pohřbům žen. Další případy žehu neznáme nebo nejsou ověřeny. Hrobové jámy jsou převážně obdélné se zaoblenými rohy (Jiráň a kol. 2008, 65-66).

V protoúnětické kultuře se žeh objevuje v oblasti Moravy, ale jen menšinově (např. Moravská Nová Ves, okr. Břeclav, Bedřichovice, okr. Brno - venkov) oproti kostrovému (Podborský 1993, 242).

Co se týče počtu jedinců v hrobech, pak převažují jednotlivá uložení, nicméně poměrně časté jsou i pohřby dvou a více jedinců. Hromadné hroby mohou být pokusem zdůraznit příbuzné osoby, aby si i po smrti mohly být co nejbližší k sobě (Jiráň a kol. 2008, 65). To je zcela evidentně dokladem propracovaného symbolického myšlení.

Ve starším období únětické kultury v Čechách jsou tedy nejobvyklejší individuální kostrové pohřby ve skrčené poloze na pravém boku s orientací J – S (s odchylkami od tohoto směru), bez rozlišení pohlaví zemřelého. Relativně častá je poloha na zádech, kdy jsou na bok položeny dolní končetiny. Rozdíly jsou ve stupni pokrčení dolních končetin a v poloze paží (Jiráň a kol. 2008, 65).

Skrčená poloha převažuje i v mladším období, taktéž bez rozdílů pohlaví, stáří či postavení ve společnosti. Pokračuje také ukládání zemřelých na pravý bok s hlavou k jihu a obličejem k východu. To bylo zřejmě nejdůležitější částí pohřebních rituálů, naznačuje nám to možnou souvislost se solárním kultem. Nevylučuje se možnost svázání mrtvých (u velmi silně skrčených jedinců). Co se týče této polohy, existuje mnoho hypotéz a pokusů o její vysvětlení. Uvažuje se o poloze plodu v lůně matky, polohu spánku či opatření proti návratu do světa živých – svázání. Doposud však tato otázka není uspokojivě zodpovězena. Také otázka pohřbů vsedě není vyřešena. Jedná se však převážně o starší výzkumy, které mohly být zaměněny s hroby vyloupenými či jinak porušenými (Jiráň a kol. 2008, 65-66).

Dodržování pravidel pohřebního ritu dosvědčuje náboženské cítění tehdejších lidí, které je však v kontrastu s jevem vykrádání hrobů. Do

hrobu byl veden průkop do míst s nejčastějším výskytem ozdob a šperků. Toto se muselo odehrávat v době, kdy měli lidé ještě povědomí o charakteru hrobové výbavy. V. Podborský soudí (Podborský 1994), že mohlo docházet k znesvěcování únětických pohřebišť nástupem nové ideologie. Výzkum těchto otázek je zatím ale v počátcích (Jiráň a kol. 2008, 66).

12.1.2 Únětická kultura jižních a západních Čech

Odlišný vývoj oproti zbytku Čech sledujeme v průběhu mladšího a pozdního stupně starší doby bronzové. Odrazem tohoto jsou především mohylová pohřebiště, kde není užíván výlučně jen kostrový ritus, objevuje se ve větší míře žeh. Pohřební ritus i jihočeské skupiny únětické kultury byl však převážně kostrový (i s přihlédnutím ke kyselosti půdy) (Jiráň a kol. 2008, 68-71).

12.2 Nitranská kultura

Lidé kultury nitranské pohřbívali kostrově ve skrčené poloze. Vyskytuje se zde diferenciací dle pohlaví, kdy muži jsou ukládáni na pravém boku s hlavou k západu, ženy pak na levém boku s hlavou k východu. Obě pohlaví mají pak obličej směřující k jihu. Striktní rozlišování pohlaví v hrobových kontextech se vztahuje i na nedospělé jedince. Rozlišovat pohlaví zemřelých lze i na základě milodarů (Podborský 1993, 259).

12.3 Věteřovská kultura

K dispozici máme jen sporadické doklady pohřbívání. Převládajícím ritem je i zde kostrový ritus, většina kosterních pozůstatků byla však

značně poškozena či dokonce zcela strávena agresivní půdou. Zdá se, že i zde převládal zvyk ukládat zemřelé ve skrčené poloze na boku. Na Moravě evidujeme věteřovské pohřby na části mohylníku v Boroticích (okr. Znojmo), dále v Hradisku u Kroměříže (okr. Kroměříž) a Olbramovicích (okr. Znojmo) (Podborský 1993, 267).

Vyskytují se zde i pohřby v tzv. pythoi, obdobně jako u kultury únětické, narozdíl od ní je tento jev u kultury věteřovské častější. Žeh se vyskytuje pouze sporadicky (Podborský 1993, 267).

Z Čech je známo několik žárových pohřbů v destrukci valu na lokalitě Vrcovice, okr. Písek (Sklenář 1973, 127).

12.4 Střední doba bronzová

Pro východní a severovýchodní Čechy platí, že nelze pomocí nálezů přesně vymezit časové období mezi únětickou kulturou a kulturami popelnicových polí. Nálezy mohylové kultury zde doposud zjištěny nebyly (vyjma okrajových oblastí – Kolínska a Čáslavska) (Vokolek 1962, 12).

V Čechách jižních se v tomto období etablovala kultura mohylová. Její pohřební ritus je birituální – pohřbívali tedy kostrově i žehem. Nad hroby budovali mohyly s hliněným či kamenným pláštěm. B. Dubský přisuzuje mohylové kultuře protokeltský či ligurský etnický původ (Dubský 1949, II-III).

Někdy je problémem i samotná datace pohřebiště, jako je to u mohylníku v Malesicích „Kyjově“, kde díky ztrátě některých artefaktů a problémy s dohledáním potřebných informací (ani nevíme, kdo výzkum zde prováděl), je datace složitá. Jedná se však o poměrně velký mohylník (63-77 mohyl), který by si zcela jistě zasloužil revizní výzkum (Čujanová-Jílková 1965, 67-68).

12.4.1 Mohylová kultura

Mezi pohřebišti v jižních a západních Čechách dominují mohylníky, v ostatních oblastech Čech se vyskytují i ploché hroby. Revize pramenů však naznačuje, že i zde byly přítomny mohyly. Během celého trvání mohylové kultury bylo pohřbíváno kostrově i žárově, přičemž žeh převažuje. U kostrových pohřbů je orientace libovolná, zemřelý byl uložen v natažené či mírně pokrčené poloze, kostrově byli pohřbívání jedinci obou pohlaví. Technika kremace byla výborně zvládnuta, těla jsou dokonale spálena, žároviště však nejsou známa (Jiráň a kol. 2008, 122-123). Velikost a obsah mohyl jsou silně individuální, nevykazují známky ustálených norem. Toto platí i pro jejich konstrukci. Některé mohyly obsahují kenotafy (Jiráň a kol. 2008, 122-124).

Oproti kultuře únětické se zdá, že neexistoval sjednocený pohřební obřad, každá společenská jednotka (kmen, rodina) tak pohřbívala podle svých lokálních zvyklostí. Nelze také zjistit pohřební ritus významnějších jedinců, od pohřbů ostatních se totiž nijak archeologicky neodlišuje (Jiráň a kol. 2008, 124). Nejednotnost v pohřebních obřadech může ukazovat na jakési rozvolnění či rozmělnění náboženských představ nositelů mohylové kultury.

U vícečetných pohřbů pod jednou mohylou máme vícero možných interpretací. Mohyly mohly narůstat postupným způsobem s narůstáním počtu pohřbů (např. členů jedné rodiny). Další možnou interpretací může být to, že jde o dobový zvyk lidí, kdy jednoduše využívali pláštů starších mohyl pro své vlastní pohřby (Pleiner – Rybová 1978, 380-381,423). Vzájemný poměr kostrových a žárových hrobů je pro období staromohylového horizontu až po dobu mohylovo-milavečského období v západních Čechách přibližně 60 : 40% (Čujanová-Jílková 1988, 144).

Oproti tomu způsob pohřbu se řídil přísnými pravidly. Spálené pozůstatky nikdy nebyly ukládány do nádob, nespálená těla byla ukládána v natažené poloze nebo s mírně pokrčenýma nohama. Vyskytují se opět pohřby na sídlištích, co se týče jejich četnosti, je obtížné ji posoudit, vzhledem k nízkému počtu nalezených lokalit. Tento jev se přenáší i do kultur pozdějších – popelnicových polí a kultury knovízské. Zvláštností jsou hromadné pohřby v příkopech (Velim), na Moravě jsou tyto nálezy však častější (Jiráň a kol. 2008, 124-125).

12.4.2 Středodunajská mohylová kultura

Středodunajská mohylová kultura pohřbívala kostrově i žárově. Co se týče uložení těla při kostrovém ritu, pak zemřelí byli do hrobů ukládáni ve skrčené poloze, později i v natažené. Ukládání žárových pozůstatků bylo variabilní. V mohylách byli pohřbeni nejčastěji 1-3 jedinci, někdy neobsahovala pohřeb žádný či naopak vícero jedinců. Některé hrobové jámy pak obsahovaly dřevěnou konstrukci, objevuje se i kamenné obložení či dlažba (Podborský 1993, 275-277).

12.5 Mladší doba bronzová

V období mladší a pozdní doby bronzové se setkáváme se sjednocením fenoménu pohřbívání ve formě žárových pohřebišť. To může vést k myšlence do určité míry sjednocených náboženských představ. V obecné rovině pak toto můžeme využít pro sjednocení kultur do komplexu kultur popelnicových polí, který je unifikován právě ukládáním spálených mrtvých do uren (Jiráň a kol. 2008, 225).

V průběhu vývoje kultur popelnicových polí dochází, jak se zdá, ke sjednocování pohřebního ritu – k ukládání většinou spálených ostatků do plochých hrobů. Dlouho přetrvává i starý model budování mohyl. Mohylníky jsou doloženy v celém geografickém rozsahu knovízské i

lužické kultury. Musíme počítat i s možností, že po některých mohylách se do dnešní doby nedochovaly mohylové náspy, mohou se tak jevit jako ploché hroby (Jiráň a kol. 2008, 225).

12.5.1 Knovízská kultura

Na území knovízské kultury výrazným způsobem převažuje žárový způsob pohřbu. Často se vyskytují tzv. otvory pro duše (Hrala 2000, 623, Hrala 1973, 121). Doloženy jsou však i pohřby kostrové, poslední výzkumy ukazují, že nejsou tak vzácné, jak se dříve badatelé domnívali (díky kyselosti půdy se kostry často nedochovaly). Velká variabilita hrobových konstrukcí je doložena v chebské skupině, např. Žirovice (Hrala 1973, 121-122; Jiráň a kol. 2008, 225).

Co se konstrukce plochých hrobů týče, vykazuje knovízská kultura velkou variabilitu. Různé úpravy pomocí kamenů a nadzemní označení hrobů kůly či kamennými stélkami patří mezi možnosti úprav (Jiráň a kol. 2008, 231-232). Výskyt skeletů nesoucí známky násilí je v této kultuře charakteristický. Samozřejmě ale nelze všechny nálezy pohřbů na sídlištích považovat za doklady kultu, může naopak jít o nouzové pohřby osob, kterým z nějakých důvodů nepříslušelo být pohřbeno na samostatném pohřebišti, popřípadě doklady tragédií, epidemií apod. (Podborský 1994, 77).

Co se týče koster nesoucích známky násilí, pak jejich interpretace nejsou jednoznačné. Mohlo se jednat o příslušníky cizího etnika, oběti v souvislosti s náboženskými představami či se mohlo jednat o příslušníky nejnižších sociálních vrstev obyvatelstva (Pleiner – Rybová 1978, 463-464). Existuje velký nepoměr mezi počtem nálezů sídlišť a pohřebišť v neprospěch pohřebišť. To vede k tezi, že část zemřelých musela být

pohřbívána nějakým jiným způsobem, který po sobě nezanechává archeologické doklady (Hrala 1973, 121-122).

12.5.2 Lužická kultura

Vznik lužické kultury doposud není plně vysvětlen, uvažuje se, že vznikla v oblasti slezské a lužické, možná snad dokonce na severní Moravě. Východní a severovýchodní Čechy jsou v lužické kultuře velmi hustě osídleny (téměř na každém katastru obce se nachází pohřebiště či sídliště) (Vokolek 1962, 12).

Lidé lužické kultury své mrtvé výhradně spalovali na zvláštních hranicích. Spálené kosti pak ukládali do nádob, které byly někdy vybaveny tzv. „otvorem pro duši“. I přesto se nedá říci, že by byl pohřební ritus jednotný. Ukazuje se, že existuje mnoho odchylek a zvláštností. Jedná se například o hroby jámové, kde jsou spálené kosti uloženy volně v zemi, někdy přiryté mísou. Pohřebiště budovali lidé lužické kultury rozsáhlé, obsahující i několik set hrobů (Pouchov cca 200 hrobů, Kunětice 80 hrobů aj.). Hroby byly na povrchu nějakým způsobem označeny (např. nějakou formou stély – dřevěným kulem, např. Opatovice n. Labem), protože se navzájem respektují, tedy se neporušují. Mimo takto upravené ploché hroby se setkáváme opět i s mohylami, které jsou známkou bohatých pohřbů. Tento dvojí druh pohřbívání zatím nelze uspokojivě vysvětlit. Mohyly se objevují v průběhu celého trvání lužické kultury (Jeřice, Semechnice). Uvažuje se o možné sociální diferenciaci tehdejší populace (Vokolek 1962, 15).

V moravskoslezské oblasti patří mezi velké pohřebiště zejména Moravičany (okr. Šumperk) s téměř 1300 hroby, poté Sehradice (okr. Zlín) a Vlachovice (okr. Zlín) (Podborský 1993, 315).

12.6 Pozdní doba bronzová

Spadají sem první dva stupně kultury slezskoplatěnické (dle chronologie J. Filipa), štítarský stupeň knovízské kultury a kultura nynická. V severovýchodních a východních Čechách se doposud nepodařilo prokázat vznik slezskoplatěnické kultury. Moravští archeologové soudí, že na Moravě byl vývoj nepřetržitý od kultury lužické až hluboko do doby laténské (Vokolek 1962, 15-16).

Jediným způsobem pohřbívání je forma žárového ritu. Kultura slezskoplatěnická s oblibou využívá starších pohřebišť lužických, lze tedy sledovat kontinuitu v pohřbívání na těchto pohřebištích. Respektování starší hrobů však není stoprocentní, máme doklady narušení starších lužických pohřbů hroby slezskoplatěnickými (Skalička, Opatovice n. Labem). Je tedy možné, že dříve označené hroby v terénu již nebyly patrné, či šlo možná o záměrné porušení z důvodů náboženských. Velikost pohřebišť je opět rozsáhlá, obsahují až několik set hrobů (Skalice, dosud prokopáno nejméně 300 hrobů). Pohřeb byl uložen do popelnice, přičemž mrtvý byl spálen na zvláštním místě – žárovišti. Některé hroby jsou i zde označovány kůly (Lukovna) (Vokolek 1962, 16-17).

Hroby slezskoplatěnické kultury byly ukládány v pravidelných řadách, mladší, patrně příbuzenské pohřby potom v superpozici, případně v těsné blízkosti staršího hrobu. Dochází tak k porušení původních řad. Hrobové jámy jsou pak oválného půdorysu, výjimečně čtvercového či obdélného se zaoblenými rohy (Jiráň a kol. 2008, 233).

Za pozornost stojí to, že v jižních Čechách zatím postrádáme doklady pohřbu jednoznačně datovaného do pozdní doby bronzové (Jiráň a kol. 2008, 235).

12.6.1 Štítarský stupeň knovízské kultury

Během štítarského stupně knovízské kultury převažují hroby žárové, doklady jsou však i pohřbů kostrových. V kostrových hrobech jsou zesnutí obvykle uloženi v natažené poloze na zádech, občas s pokrčenými nohama, orientace hrobu je nestálá. Výskyt kostrových hrobů v prostoru sídlišť slábne (Jiráň a kol 2008, 232).

Zacházení s žárovými ostatky odpovídá zvyklostem knovízské kultury.

12.6.2 Nynická kultura

Dominantním způsobem pohřbívání je žeh. Nenacházíme mohylové násypy, dochází k pohřbívání do plochých hrobů, které si však stále zachovávají konstrukční prvky mohyl. Pro starší fázi je typickým prvkem kamenné obložení (Šaldová 1988, 160). Hroby nynické kultury (západní Čechy) jsou rozčleněny podle konstrukce do pěti skupin. Tyto hroby obsahují výjimečně dobře spálené kosti. Kosti byly po kremaci na hranici sesbírány a i s uhlíky vsypány do urny. Na pohřebišti v Nynicích (obr. 8) bylo zjištěno i několik hrobů jámových (Šaldová 1965, 68-71).

V závěrečné fázi nynické kultury (HC) se navrácí zvyk budování mohyl, které mají však již odlišnou strukturu. Z předchozího období se zachoval kamenný věnec a žároviště, odlišné je pak samotné pojetí hrobu, který je spíše na úrovni terénu (Pleiner – Rybová 1978, 404-425).

12.6.3 Kultura středodunajských popelnicových polí

Žárový pohřební ritus se stal na konci pozdní doby bronzové dominantním pohřebním ritem ve větší části Evropy. Na Moravě se v tomto období rozvíjela kultura středodunajských popelnicových polí, ze které byly vyčleněny dvě fáze – starší velatická a mladší podolská (Podborský 1993, 286-289). Lokalit z fáze starší máme k dispozici méně (Brno – Opařany, Podolí), navíc bývaly často prokopávány amatérským způsobem, což znesnadňuje naše pokusy o rekonstrukci pohřebních areálů (Podborský 1993, 293-294).

Žárové pohřby jsou převážně ukládány v popelnicích, vyskytuje se i rozptýlení spálených pozůstatků po celé ploše hrobové jámy, postupem času však tento jev mizí. Většina hrobů byla plochá, okolo některých byly kamenné věnce, lze tedy uvažovat o mohylových náspech. Vyskytují se také bohaté pohřby – jeden z Velatic, další byly součástí běžných pohřebišť. Tyto pohřby se vyskytují v obou fázích kultury. I tyto hroby mohly nést mohylové násypy (Podborský 1993, 294-295).

13 DOBA HALŠTATSKÁ

V oblasti Čech se střetávají dva okruhy halštatských kultur, a to okruh západohalštatský a okruh východohalštatský. Okruh popelnicových polí (východohalštatský, L. Jiráň (2004) soudí, že okruh badatelů věnujících se problematice popelnicových polí se zužuje a výzkum se tak dostává do recese), k němuž náleží kultura billendorfská a slezskoplatěnická, se poměrně zřetelně odlišuje oproti kulturám západohalštatského okruhu strukturou sídlení, pohřebním ritem a keramickými artefakty, neplatí to však již u kovových zbraní, šperku a dalším inventáři, dokonce ani o symbolice. V okruhu západohalštatském jsou si velmi podobné svými projevy kultury bylanská a halštatská mohylová kultura, které by bylo možné považovat spíše jen za kulturní skupiny v rámci tohoto okruhu, ale vzhledem k dosavadní archeologické tradici, jsou jak sídelní a rituální aktivity, tak i artefaktuální náplň všech

kultur z tohoto období pojednávány odděleně (Venclová a kol. 2008, 45). Prvně se v hrobech objevuje nový typ artefaktu – vůz a součásti koňského postroje. V kultuře bylanské byly tzv. knížecí pohřby uloženy přímo na vozech, známe kolem 20 takovýchto nákladných knížecích hrobek (Vokolek 1962, 18-19, Podborský 1994, 91).

Ve východních a severovýchodních Čechách pokračuje žárový způsob pohřebního ritu, pohřbívání zde pokračuje na již zavedených pohřebištích (Skalice, Dobřenice, Vitiněves, Platěnice) a zdá se, že mimo eponymní lokality vytvářejí menší skupiny (Kunědice, Skalice). Pohřby jsou ukládány do oválných či kulovitých prostých jam, někdy jsou nádoby v hrobech řazeny do pravidelného obdélníku (možný nepřímý doklad rakví) s orientací V – Z (Opatovice n. Labem) (Vokolek 1962, 20).

V jihomoravské horákovské kultuře (podobně jako v dolnorakouském kalenderberském prostředí) se častěji setkáváme s kremací, a to i v knížecích hrobech (Hlásnica u Horákova, Velatice, Brno – Holásky apod.). Je tedy možné, že tu má biritualita sociální podtext. Knížecí hroby vyloženě východoalštatské provenience si zachovaly striktně žárový pohřební ritus (Podborský 1994, 91).

Obecně lze ale říci, že pohřební ritus v době halštatské se opět proměnil. Ukazuje nám to návrat k inhumaci, ačkoli užívání žehu se minoritně ve střední Evropě stále udržuje až do příchodu Keltů (Podborský 1994, 91).

13.1 Bylanská kultura

J. Neustupný (1941) rozlišoval dva typy uložení pohřbu, a to popelnicové hroby, které přisuzoval původnímu obyvatelstvu (potomkům knovízské kultury) a žárové hroby nově příchozího obyvatelstva, které se vyznačují velkými komorami (až 530 x 380 cm a hloubce 180 cm)

(Neustupný 1941). D. Koutecký (1968) na základě svých výzkumů rozdělil typy hrobů bylanské kultury podle jejich úpravy do následujících skupin:

1. Komorové hroby (tyto hroby patřily většinou mužům dospělého či staršího věku, patří výhradně bylanské aristokracii).

2. Jámové hroby (dříve označovány jako hroby vrstvy svobodných obyvatel (Koutecký 1968), situace je však patrně složitější).

3. Jamkové a popelnicové hroby (tyto pohřby patrně patřily k sociálně i etnicky odlišné vrstvě, dá se předpokládat, že lidé pohřbení tímto způsobem v chudých hrobech udržovali domácí tradici vycházející ze štítarské kultury).

Navíc každou ze skupin D. Koutecký (1968) rozdělil dle artefaktové náplně na několik podskupin :

- I. Komorové hroby kostrové.
  - I-1 Komorové hroby s vozy, jhy, koňskými postroji.
  - I-2 Komorové hroby s koňskými postroji a zbraněmi.
  - I-3 Komorové hroby s chudou výbavou (vyloupené).
- II. Jámové hroby kostrové i žárové.
  - II-1 Jámové hroby větší s početnou výbavou včetně kovových předmětů.
  - II-2 Jámové hroby menší s početnou keramickou výbavou.
  - II-3 Jámové hroby menší s chudou výbavou.
- III. Jamkové a popelnicové hroby žárové.
  - III-1 Popelnicový hrob (v jamce uložen žárový pohřeb v popelnici přikryté mísou, střepem nebo kamenem).

- III-2 Kombinovaný popelnicový a jamkový hrob (žárový pohřeb uložen v popelnici i ve výplni jamky).
- III-3 Jamkový hrob (žárový pohřeb včetně střepů rozptýlen ve výplni a na dně jamky).
- III-4 Neurčený hrob (žárový pohřeb zničen, zachovány pouze střepy a někdy spálené kosti).

(Koutecký 1968, 442; Koutecký 1993, 52; Venclová a kol. 2008, 60)

Nositelé bylanské kultury byli již značně sociálně rozvrstveni. Dokládá nám to především pohřební ritus, který se vyznačuje velkou variabilitou. Vedle jámových hrobů se ve středním období bylanské kultury (Ha C2-3) vyskytují komorové hroby s vozy, jhy a postroji. Starší typ knížecích hrobů (se čtyřkolovými vozy) se objevuje na konci staršího středního období, v mladším středním období bylanské kultury (Ha C3) je pak často doprovázen zbraněmi a koňskými postroji, někdy i importy bronzových nádob. Mladší knížecí hroby (Ha D1) pak neobsahují zbraně, vedle keramiky patří k inventáři pouze koňský postroj a importy bronzových nádob (Koutecký 2003, 103).

Pohřební areály kultury bylanské jsou situovány na vyvýšených místech a pro pohřební ritus této kultury je velmi typickým znakem biritualita, tedy jak kostrový, tak i žárový způsob uložení pohřbu. Pohřby obojího typu se navíc mohou v hrobech vyskytovat společně. Například na k. ú. obce Uhy byl v r. 1984 na vltavské terase odkryt žárový hrob bylanské kultury datovaný do stupně Ha C2, druhý hrob, který se zde nacházel byl kostrový, ale vzhledem k jeho značné porušenosti nebylo hrob možné blíže datovat. Na této lokalitě lze předpokládat několik rozlehlých pohřebišť, která byla ale pravděpodobně z větší části již zničena (Chytráček 2007, 463). Nepřímé indicie naznačují, že některé hroby by mohly být překryty mohylovým náspem, ten se však na území bylanské kultury obvykle nedochová, především díky intenzivnímu

zemědělství, potažmo hluboké orbě. Mezi tyto náznaky dokladu mohyl řadíme například vyznačení obvodu mohyly žlabem nebo kameny. Dalším dokladem existence mohyly může být i vzdálenost mezi jednotlivými hroby (Venclová a kol. 2008, 60).

Pohřebiště na katastru obce Poláky (obr. 6) se vyznačuje neobvykle velkým podílem jamkových a popelnicových hrobů. To naznačuje, že by bylo potřeba provádět skrývku ornice při systematických výzkumech na pohřebištích bylanské kultury ručně. Z celkového počtu 73-74 (minimálně čtvrtina hrobů byla zničena při skrývce a při zakládání fekálních jímek, takže můžeme celkový počet hrobů odhadnout na 100) hrobů byly ve 3 případech rozpoznány z nepřímých dokladů mohylové náspy (hroby č.1 a č.2). Popelnicové a jamkové hroby mohly být také překryty hliněnými mohylami o průměru až 5m, soudě dle pravidelných rozestupů mezi hroby. Na pohřebišti byly zastoupeny všechny skupiny hrobů, pomocí nově odkrytých hrobů se podařilo vypracovat třetí kombinační skupinu: malé žárové hroby. Poměr mezi skupinami I. a II. je 34 : 40. Nálezy jehlancovitých bloků také potvrdily dřívější domněnku, že velké bylanské mohyly byly na temeni označeny stélami nebo přírodními útvary (Koutecký 1993, 50-52; Koutecký – Smrž 1991, 205-207).

V hrobech kostrových (tedy skupiny I a II dle typologie D. Kouteckého, viz výše) byl zemřelý uložen na zádech v natažené poloze. To platí pro hlavní pohřeb, který se nalézá ve středu komory, popřípadě hrobové jámy. Skelety se také mohou nacházet ve skrčené poloze, někdy také v silně skrčené poloze, tzv. „vsedě“. To platí pro možné vedlejší pohřby v rozích hrobu. Orientace hrobů se liší v závislosti na jeho geografické poloze. Pro střední a východní Čechy platí orientace S-J (kostra přitom ležela v severní polovině hrobu, pohřební výbava v polovině jižní), orientace V-Z je naopak charakteristická pro severozápadní Čechy (kostra se nacházela v západní polovině hrobu, ostatní výbava v polovině východní). Toto členění ale neplatí vždy. I zde

se mohou vyskytnout hroby orientované S-J (Lovosice) (Venclová a kol. 2008, 60).

U birituálních jámových hrobů (skupina II) mohla být uložena jedna kostra a jeden žárový pohřeb, popřípadě varianty dvou kostrových a jednoho žárového pohřbu a zcela výjimečně tři kostrové pohřby (dospělý a dvě děti) (Venclová a kol. 2008, 61).

U případů žárového pohřbu byl mrtvý spálen i se svou osobní výbavou, popřípadě mohly být do popela artefakty přidány dodatečně (Venclová a kol. 2008, 61). Při žárovém způsobu pohřbívání však nebylo spálení těla technicky dokonalé, je totiž možné, že při něm bylo použito nižší množství paliva, než bylo dostatečné. Následně po kremaci tedy nastalo lámání či drcení kostí a jejich část byla poté pohřbena (Chochol 1991, 228).

V periodě Ha C3 narůstá počet hrobů skupiny III (jamkové a popelnicové hroby), v Ha D1 jsou velké kostrové hroby již velmi vzácné (Venclová a kol. 2008, 62).

13.1.1 Sociální struktura nositelů bylanské kultury

Jak již bylo řečeno výše, společnost nositelů kultury bylanské byla již značně stratifikována.

Variabilita pohřebního ritu a pohřební výbavy ukazuje možné sociální rozvrstvení obyvatel, náležejících k bylanské kultuře do čtyř vrstev.

1. Špičku sociálního žebříčku tvořili velmoži či kmenoví králové, ti nám reprezentují hroby s vozy. Členové jejich rodin nejsou na pohřebištích rozpoznáváni, to ukazuje, že šlo o výjimečné jedince, tzn. že vrstva aristokratů nebyla ještě zcela zformována.

2. Pod velmoži stáli ve společenské hierarchii bojovníci na koních, tzv. jezdcí (equites), kteří v dobách míru pravděpodobně tvořili královu družinu a v době války pak sloužili jako důstojníci. Nejsou pokrevně spřízněni. Tuto skupinu reprezentují hroby s koňskými postroji.
3. Skupina svobodných občanů. Tvořili ji řemeslníci, zemědělci apod. Jsou reprezentováni hroby s keramikou, nástroji a šperky, nelze jim však přiřadit konkrétní typ.
4. Nejnižší postavení ve společnosti byli nesvobodní, porobení občané. Může jít o domácí služebníky či otroky. Jsou reprezentováni buď samostatně v žárových hrobech či jako vedlejší pohřby knížecích hrobek.

(Koutecký 2003, 129-130)

13.2 Horákovská kultura

Moravská kultura horákovská odpovídá v časovém horizontu české kultury bylanské, pojmenována podle mohyly u Horákova na jižní Moravě (Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002, 101-102). V této kultuře se objevují jak velké mohyly s honosnými pohřby (Brno – Holásky, Horákov, Velatice apod.) tak i prostá pohřebiště (Podborský 1993, 342).

Pohřební ritus horákovské kultury by se dal definovat jako birituální. Žeh se objevuje od počátků této kultury, v počátečních fázích byly žárové pohřby ukládány do popelnic a tento způsob pohřbů pokračuje i do klasické fáze horákovské kultury (Budkovice, okr. Brno – venkov; Klentnice, okr. Brno - venkov). Žeh se stal dominantním na sklonku této kultury. Ve vrcholném období horákovské kultury dominoval naopak kostrový způsob pohřbívání, a to v natažené poloze na zádech. Máme doklady i birituálních hrobů (Hlásnice u Horákova, okr. Brno – venkov; Brno - Líšeň). Na tuto variabilitu ve způsobu uložení pohřbů je možno

nahlížet jako na odraz sociální diferenciacce a také jako možný doklad náboženských představ (Podborský 1993, 347).

Problémem velkých (a tedy i bohatých) mohyl je fakt, že již v pravěké minulosti bývaly terčem vykradačů hrobek a zlodějů, kteří mohly i poničili, což se podepsalo na jejich výpovědní hodnotě (Podborský 1993, 347).

Na pohřebištích horákovské kultury se tedy projevuje sociální stratifikace, je však komplikována rituálními zvyklostmi. V první fázi dožívá žárový ritus, bohaté hroby jsou pro toto období nejtypičtější (Morašice, Trstěnice, Rybníky, Starý Zámek u Suchohrdel). Typickým znakem horákovských pohřebišť je rozptýlení jednotlivých hrobů ve značných vzdálenostech od sebe, což navozuje předpoklad všeobecné existence mohyl. Příznačná je biritualita, zatímco v klasickém horákovském období převládal kostrový ritus, pro pozdní období platí, že převládal naopak žeh (Podborský – Vildomec 1972, 112).

13.3 Halštatská mohylová kultura

S největší pravděpodobností jsou veškerá známá pohřebiště halštatské mohylové kultury mohylová. Hroby v Nynicích (ze 195 zkoumaných hrobů náleželo 22 hrobů halštatskému období), u kterých se mohylový násep nedochoval, lze také interpretovat jako původně mohylové, a to díky nepřímým indiciím, jako jsou vzdálenosti mezi jednotlivými hroby (obr. 8). Jednotlivé mohyly mají nižší výšku a menší průměr než tomu bylo u mohyl milavečských a středobronzových (průměry mohyl: Kšice 12–14 m, Kokotsko 7-10 m, Kostelík 5 m) (Šaldová 1968, 300, 376-378; Venclová a kol. 2008, 78).

Na nekropolích se vyskytují shluky až 40 mohyl, častěji se však vyskytují pohřebiště o 2-5 mohylách. Největší známý mohylník halštatské mohylové kultury v jižních Čechách se nachází v lese Hroby u Křtěnova. Tato nekropole původně sestávala ze 300-400 mohyl, 96 z nich je dosud

zachovaných. Avšak nedostatečná data znemožňují jejich přesné časové zařazení (Venclová a kol. 2008, 79).

J. Neustupný (1941) rozlišoval typy pohřbů pro jižní Čechy dle etnických kritérií. Jako pohřby původního obyvatelstva pokládal uložení na úrovni mohyl, nově příchozímu obyvatelstvu přikládal budování podzemních hrodek, podobných těm v kultuře bylanské (Neustupný 1941, 58-59). Mohyly halštatské mohylové kultury bývají kruhového či mírně oválného půdorysu. Pro oblast západních Čech platí průměr mohyl 5-14 metrů, v jižních Čechách může průměr mohyly dosáhnout až 20 metrů, jejich výška obvykle do dvou metrů, výjimečně se výška mohyly pohybuje mezi 3-4 metry (Venclová a kol. 2008, 79).

Pro vnitřní konstrukci mohyl platí použití kamene, hlíny a dřeva. Nejčastěji sestává z jednoho či dvou kamenných obvodových věnců (Hosín – Dobřejovice), kamenného pláště, kamenné kupy, či jen náspu tvořeného hlínou. U některých hrobů z období Ha C1 se objevuje kamenný kryt (Štáhlavice – Beztehov, Radčice) (Venclová a kol. 2008, 79).

Ve velkých hrobech na úrovni se hledají analogie v severovýchodním Bavorsku. Vliv bylanské kultury se pravděpodobně odráží u konstrukčního prvku zahloubených komor, tento jev je však v prostředí západních Čech vzácný, v jižních Čechách pak zatím není znám tento prvek vůbec (Šaldová 1968, 378, 385; Venclová a kol. 2008, 79).

U halštatské mohylové kultury je charakteristickým jevem birituální pohřební ritus. Kostrové hroby jsou však výrazně méně početné než hroby žárové. V pohřbu žehem se obecně vidí odkaz kultur popelnicových polí. Oba typy pohřbů mohly být v mohyle uloženy jak v její centrální části, tak i v jejím obvodu (Venclová a kol. 2008, 79).

Pro žárový pohřeb jsou typické tytéž konstrukční prvky hrobů jako pro pohřeb kostrový. Spálené pozůstatky jsou často nacházeny v místech určených v kostrových hrobech pro hlavu. Na základě nálezů z pohřebiště v Nynicích se soudí, že tyto rozdíly v uložení spálených pozůstatků by mohly souviset mimo jiné také s rozdílnými rituálními zvyklostmi při pohřebních obřadech u mužů a žen. Při srovnání archeologických a antropologických dat z hrobů se vychází z hrobové výbavy, přičemž archeologické výsledky určení pohlaví často nesouhlasí s těmi antropologickými. Mezi artefakty hrobové výbavy, které mají vypovídací hodnotu pro určení pohlaví, patří: železný meč a nůž - typické pro mužské hroby, železný nožik pro ženské hroby, skleněné korálky a neurčitelné železné předměty v hrobě nedospělého jedince (Šaldová 1969, 646; Venclová a kol. 2008, 79).

Velké množství žárových hrobů bylo v jižních i západních Čechách uloženo jako dodatečné pohřby do plášťů starších mohyl, a to jak v centrální části mohyly, tak i do různých světových stran po jejím obvodu. Tyto dodatečné pohřby byly uloženy mělce (Venclová a kol. 2008, 79).

Hroby halštatské mohylové kultury zapadají do celkového obrazu pohřebního ritu současných kultur střední Evropy. Jsou pojaty jako „domy mrtvých“, tzn. že jejich stavba se dá považovat za projev náboženských idejí, spojených se sociálním postavením zemřelého v rámci pravěké společnosti. Na základě jeho společenského postavení se pak odrážel i počet a prestižnost hrobové výbavy, např. čtyřkolový vůz pro vysoce postavené jedince. Bronzové nádoby pak pravděpodobně souvisely s pohřebními obřady. Srovnáme-li stavbu, vnitřní úpravu hrobu a pohřební ritus na nynické nekropoli s časově současnými hroby zeměpisně i kulturně blízkých pohřebišť, zjistíme někdy až pozoruhodné analogie obojího na území střední Evropy (Šaldová 1968, 367, 383; Venclová a kol. 2008, 82).

13.4 Kultura platěnická

Kultura platěnická patří do okruhu lužických popelnicových polí, její geografické rozšíření zaujímá střední a severní Moravu. Pohřební ritus je striktně žárový, lze vysledovat kontinuitu pohřbívání na pohřebištích (Slatinky, okr. Prostějov; Určice, okr. Prostějov) z předchozí periody – doby bronzové. Na moravských lužických pohřebištích vytvářejí pohřby platěnické kultury skupiny, počet pohřbů se pohybuje v řádu stovek (Podborský 1993, 356).

Spálené pozůstatky byly opět ukládány do popelnic, zřídka překrytých mísou, pohřební výbavu spalovali na hranici spolu se zemřelým. Ve vrcholné fázi platěnické kultury lze sledovat stratifikaci pohřebišť – objevují se komorové hroby (Moravičany) (Podborský 1993,357).

13.5 Slezskoplatěnická kultura

Znalosti o pohřbívání slezskoplatěnické kultury pocházejí převážně z již déle známých nekropolí, které byly zkoumány v počátcích 20. století (Platěnice, Předměřice n. Labem, Kunětice). Při novějších výzkumech se prokázalo, že pohřebiště jsou silně poškozena vlivem zemědělských prací, a to především hlubokou orbou. Ani jediné pohřebiště, resp. jeho halštatská část, nebylo prozkoumáno celé. Největší doposud známé pohřebiště představuje eponymní lokalita Platěnice, kde se nalézá více než 300 hrobů (Venclová a kol. 2008, 93).

Vzájemná poloha hrobů na pohřebištích postrádá systematické uspořádání a vzdálenosti hrobů činí 2-10 metrů. Nepřímé doklady ukazují na existenci mohyl, avšak díky nedochování mohylových náspů nelze s přesností určit poměr mohyl k plochým hrobům. Na nekropoli v Kostelci n. Orlicí se podařilo rozpoznat povrchovou, šesti kúlovou stavbu s rozměry 7x3 metry (obr. 9). Ve svém středu měla zapuštěnu zásobnici. Tato struktura zatím nemá v oblasti popelnicových polí obdobu a V.

Vokolek ji interpretuje jako pohřební chrámek (Venclová a kol. 2008, 94; Vokolek 1999, 70).

Slezskoplatěnická kultura pohřbívá výhradně žárovým způsobem. Ve východních Čechách bylo zaznamenáno na 150 pohřebišť navazujících na předcházející kulturu lužickou (Pleiner – Rybová 1978, 515). Objevují se pohřby uložené v popelnici, ale i hroby jámové, kde byly spálené pozůstatky umístěny na hromádce mimo nádoby. Zjištěny byly i hroby s použitím obou typů uložení, tj. jak s kostmi v popelnici, tak i mimo ni. Chybějící antropologické rozbory však zabraňují zjistit, zda jde o jeden či více pohřbů. Při druhé variantě by mohlo jít o analogii z prostředí bylanské kultury. S velkou pravděpodobností nebyly veškeré spálené pozůstatky uloženy do popelnice, nasvědčuje tomu mimo jiné i to, že přepálené kosti jsou nacházeny i v zásypu hrobových jam (Venclová a kol. 2008, 94).

Půdorys hrobových jam je oválný či obdélný se zaoblenými rohy s orientací V–Z. Ve tvaru hrobových jam se spatřuje vliv západohalštatského okruhu. Hrobová jáma někdy obsahuje drobné kúlové jamky pocházející z dřevěné konstrukce (Skalice na Královéhradecku) (Pleiner – Rybová 1978, 515) nebo se pod nádobami objevují dvojice nebo trojice jamek ve dvou řadách. Tyto jsou pak interpretovány jako zbytky már (Kostelec n. Orlicí). Nádoby jsou pravidelně rozestavěny do tvaru obdélníka, což indikuje existenci dřevěných schránek, vyrobených z prken na způsob rakví, které byly skutečně objeveny na pohřebišti v Kostelci n. Orlicí. (Venclová a kol. 2008, 94-95).

Ploché hroby byly pravděpodobně označeny rovem, jamky po kúlech indikují, že zde byl vztyčen kůl vyznačující hrob. Dřevěnou konstrukci hrobů naznačuje existence žlabů u některých hrobů. Žlab se vyznačuje úzkým dnem s kúlovými jamkami v rozích. Může jít o jakousi palisádu či prkennou ohradu. Je možné, že tato konstrukce nahrazuje objemnou dřevěnou komoru, jak ji známe z bylanské kultury (např. žárové hroby v Chýšti měly obdobnou konstrukci jako bylanské komorové hroby)

(Sigl – Vokolek 2004). Existence velkých „knížecích“ mohyl není vyloučena (Venclová a kol. 2008, 95-97).

13.6 Billendorfská kultura

V oblasti Čech zatím nebylo prozkoumáno žádné samostatné pohřebiště této kultury, zdá se tedy, že billendorfská kultura byla v Čechách zastoupena jen sporadicky. S artefakty, spojovanými s touto kulturou, se lze setkat v rámci bylanské kultury. Všechny známé hroby jsou žárové, obsahují pouze malý počet (1-3) nádob (Venclová a kol. 2008, 97-99).

13.7 Pozdní doba halštatská (HD 2 – LT A)

Období LT A je provázeno žárovými, výjimečně i kostrovými pohřby. Ty mají v několika případech tzv. „knížecí“ charakter. Jedná se např. o Hořovičky, okr. Rakovník, Panenský Týnec, okr. Louny a Čičov, okr. Louny (Holodňák 1988, 90). Během stupně LT A postupně mizí pohřbívání mohylové, které mělo tradici již od starší doby bronzové, jak to dokládají některá pohřebiště. Starší mohyly byly ovšem stále využívány pro sekundární žárové pohřby. Od Ha D2/3 se začíná vedle mohylového prosazovat také pohřbívání do plochých hrobů, převážně ukládaných na nově vzniklých pohřebištích, využívání starších nekropolí je však také doloženo. U plochých hrobů vyvstává otázka jejich správného zařazení coby plochého hrobu, například kamenný zával může dokazovat existenci původního mohylového náspu. Pohřbívání žehem v obou typech hrobů dominuje, ačkoliv nové poznatky dokazují častější využívání kostrového pohřebního ritu již od počátku LT A (Venclová a kol. 2008, 137-138).

Archeologický odraz změn v pohřbívání, potažmo v rituálech a obřadech s ním spojených, je viděn ve způsobu zacházení s těly zemřelých, volby místa pohřbu i artefaktuální náplni hrobů. Hrobová výbava byla často záměrně deformována a byla pálena spolu

se zemřelým na hranici. Pro 6.-5. století př. n. l. platí pohřební ritus jak nespálených těl, tak i převládající kremace. Dle výbavy hrobu se dokládá pohlaví, věk a společenské postavení zemřelého. Na pohřebišťě však nebyla ukládána těla dětí zemřelých do 13 let (Waldhauser 2001, 86).

Tehdejší společnost se tedy zřejmě pohybovala od pohřbů elitních, tj. vyděvených komorových hrobů, uložených pod kamenný zával v mohyle přes žárové dodatečné pohřby do již existujících mohyl po nenákladné vykopání malé jamky o průměru necelý metr a stejné či poloviční hloubce, kam byl vsypán popel z hranice spolu se spálenými kostmi. Pro tyto nejchudší pohřby platí, že byly do hrobu ostatky vsypány samotné, častější je však uložení dvou nádob do hrobu, popelnicí překrytou miskou (Waldhauser 2001, 87-88).

Morava byla v Laténu A obydlena první vlnou keltského obyvatelstva. V tomto období ale na Moravě dochází k velmi výraznému úbytku nálezů hrobových celků. Jsou známy jen ojedinělé hroby. Jedna z možných interpretací tohoto jevu je stav výzkumu (Podborský 1993, 382, 386).

13.8 Mohylový způsob pohřbů

Pro jižní Čechy bylo dokumentováno asi 120 lokalit (Michálek 2007, 61). Pohřební ritus převážně žárový, kostrový způsob pohřbívání se vyskytuje výhradně ve velkých komorových, tzv. „knížecích“ hrobech. Ty jsou dokumentovány u 6 případů, několik dalších uvádí B. Dubský. Ty jsou však dnes již nedoložitelné (Malá Turná, Rovná, Údraž) (Dubský 1949; Venclová a kol. 2008, 138).

Pro západní Čechy je typické ukládání pohřbů do již existujících mohyl jako dodatečné pohřby (45 případů). Zřizování mohyl nových bylo pravděpodobně omezeno jen na nejvýše postavené jedince v rámci sociálního žebříčku (Waldhauser 2001, 87). Stejně jako pro jižní Čechy platí i zde převládající žárový pohřební ritus. Na těchto mohylnících byl

počet pozdně halštatských a časně laténských hrobů relativně malý (např. Žákova – Svářeč 21 hrobů, Hájek – Štáhlavy 13 hrobů, Újezd u Radnic 8 hrobů). Pohřbů do původních mohyl (tedy nikoli dodatečných) bylo v západních Čechách zaregistrováno jen 15, všechny byly uloženy na úrovni terénu. Stejně jako pro Čechy jižní je i pro západ Čech složité určit, které z nyní plochých hrobů bylo původně kryto mohylami. Kostrový ritus je v západních Čechách zastoupen pouze v 5 případech (Hájek – Štáhlavy – 2 hroby, Žákova – Svářeč, Červený Hrádek a Sedlec – Hůrka po jednom hrobu). V dalších dvou případech v Manětíně – Hrádku (hr. 80 a 108) indikují nalezené lidské zuby mezi žárovými pohřby uložení nespálených těl, respektive birituální pohřební ritus. V několika dalších plochých hrobech stupně LT A v Manětíně - Hrádku, které se však interpretují jako mohylové, ukazuje rozmístění milodarů v rámci hrobu na uložení nespáleného těla, kostry se však nedochovaly (Jílková, E. - Rybová, A. - Šaldová, V. 1959; Venclová a kol. 2008, 138).

V případě východních Čech se zatím mohylové pohřbívání ukazuje jako poněkud vzácnější, než je tomu u ostatních částí Čech. Jako i jinde se však pramenná základna a s ní spojené lepší poznání minulosti zlepšuje, a tak nepřímých dokladů o mohylovém pohřbívání přibývá. Jako potencionální mohylník se interpretuje Jaroměř (Vokolek 1993b, 77).

13.9 Plochá žárová pohřebiště

Vyskytují se současně s mohylovými pohřebišti. Jsou známa zejména ze severozápadní části jižních Čech (Strakonicko, Blatensko, Březnicko a Písecko), méně již z jejich části východní (Táborsko) a jižní (Českobudějovicko). Jedná se asi o 60 lokalit. Pohřebiště jižních Čech (48 lokalit) jsou menšího charakteru. Jedná se o izolované hroby či skupiny do 30 hrobů (Rybova Lhota, Dražičky) (Michálek 2007, 61). Baronem A. Kollerem v roce 1887 zcela neodborně prokopané pohřebiště, s udávaným počtem 100 až 500 hrobů ve Škvořeticích u Blatné, se nezdá být věrohodné, jelikož se z celého výzkumu nezachoval

ani jeden nález. Konstrukce hrobů na pohřebišti je popisována takto: „Na vrchu nalézal se veliký, plochý kámen, pod ním menší kameny do kužele srovnané, na jichž spodu spatřovaly se na utvrdlé půdě hojné zůstatky dřevěného uhlí“. Způsob uložení pohřbu pak J. Strnad určuje jako žárový, uložený do popelnice (Strnad 1887-89, 322-324, Michálek 2006, 179). V případě pravdivosti těchto údajů by se však jednalo o největší pohřebiště této doby nejen v jižních Čechách, ale na celém území Čech. Záchranný výzkum v roce 2003 však ukázal, že toto pohřebiště lze datovat do období Ha D 2/3 až LT A (Michálek 2006, 163, 180).

Východočeská žárová pohřebiště se projevují jako skupinky o malém počtu hrobů, které jsou situovány na okraji starších pohřebních areálů a dokládají tím tak kontinuitu v jejich používání (Platěnice, Skalice na Královéhradecku). Jiná pohřebiště vznikají nově, např. Lochenice, kde se díky nálezům dvou žárových pohřbů (Ha D3 až LT A) s cizorodým charakterem uvažuje o možném napojení na jantarovou stezku (Venclová a kol. 2008, 141; Vokolek – Sankot 2001b, 479).

Jedná se v zásadě o dva základní typy žárových hrobů. Žárové pohřbívání se však vyznačuje velkou variabilitou, jeho formy se liší v jednotlivých regionech Čech, dokonce i na jednotlivých pohřebištích. Pro západní Čechy roztrídila typy hrobů, podle situace na nekropoli v Nynicích, V. Šaldová (Šaldová 1971a), pro Čechy jižní charakterizoval formální vlastnosti hrobů J. Michálek, situace pro severozápadní Čechy je nastíněna E. Soudskou (1969) (Venclová a kol. 2008, 141).

13.10 Období plochých kostrových hrobů

Oproti dřívějším předpokladům o výhradně žárovém pohřebním ritu v období LT A se nyní množí i doklady ritu kostrového. Některé kostrové hroby se však jeví jako ploché, někdy uložené pod kamenným závalcem (Venclová a kol. 2008, 144-145).

Za zcela výjimečný lze považovat kostrový hrob z Černoučku na Litoměřicku (obr.10 a 11). Je datován jako hrob elity stupně Ha D3 až LT A. Antropologie přisuzuje mrtvému věk 16 – 20 let. Hrob byl zapuštěn v jámě, měl dřevěnou nadzemní konstrukci zatíženou kameny, byl vymezen čtvercovým příkopem o stranách přibližně 20 x 20 metrů. Je předpokladem, že nebyl kryt mohylou (Brnič – Sankot 2005; Venclová a kol. 2008, 145).

14 DOBA LATÉNSKÁ

Poznání pohřebních aktivit doby laténské se opírá o hroby z období LT B-C1, jelikož prameny pro období následující (LT C2-D1) chybějí, hroby z tohoto období tedy nejsou známy. Pohřební ritus LT B-C1 nevyžadoval nasypávání mohylového náspu, proto jsou hroby označovány jako ploché (Sankot 2008, 83). Asi od 7. st. př. n. l. pozorujeme na širokém území od východu Francie po Čechy, které je archeologicky charakterizováno dodnes zachovalými mohylovými pohřby, seskupenými do větších či menších pohřebišť, zvláštní proces diferenciacie společnosti. Z výbavy pohřbů mohylových kultur se postupně vyčleňuje zvláštní vrstva. Na sklonku doby halštatské ji pak vnímáme jako vrstvu vládnoucí elity (Filip 1956, 249).

Expanze keltských kmenů na východ (J. Filip klade pravlast Keltů do východní Francie) s sebou přinesla tzv. laténskou kulturu. Ta je u nás kulturou vyšších vrstev, jak lze sledovat zvláště v oblasti popelnicových polí, kde stále ještě sledujeme typické hroby III. stupně slezskoplatěnické kultury (Opatovice n. Labem) (Vokolek 1962, 21-22).

Pohřby jsou kostrové, ve východních a severovýchodních Čechách v menších skupinách (cca 30 hrobů – Dobrá Voda, Nový Bydžov), mrtvý byl uložen v natažené poloze spolu se svými zbraněmi (obr. 12). Žárové hroby se objevují zřídka (Hořenice, Lochenice) (Vokolek 1962, 22).

Co se týká dožívání slezskoplatěnické kultury, žárové hroby IV. stupně slezskoplatěnické kultury jsou velmi chudé, chybějí tak chronologicky citlivé artefakty (hroby obsahují pouze urnu přikrytou miskou - Platěnice) (Vokolek 1962, 23).

Ze starého území Boiohaema je známo ke 400 keltským nekropolím, mezi ty nejznámější řadíme Jenišův Újezd (okr. Bílina), Letky u Prahy, Dobšice apod. Na Moravě je pak známo na 200 keltských pohřebišť (Holubice u Vyškova, Křenovice, Brno – Maloměřice apod.). Od 3. století př. n. l. se sporadicky objevuje opět žeh. Jedná se zejména o oblasti střední a jihovýchodní Evropy. Badatelé v tom spatřují projev starého domácího podloží, které si uchovalo své náboženské představy. Žárové hroby přibývají směrem od západu k východu a také postupem času. Koncem doby laténské žárový pohřební ritus převažuje, a to zejména ve středním Podunají. Tento jev je vykládán jako civilizační, je tak možné, že s náboženskými představami nijak nesouvisí. Na počátku našeho letopočtu je pak kremace převažujícím pohřebním ritem téměř v celé Evropě (Podborský 1994, 118). Vzácně lze pak v prostoru svatyní nalézt kostrový pohřeb (Podborský 1994, 109).

14.1 Latén D

Od druhé poloviny 3. st. př. n. l. začínají ubývat doklady pohřbívání. O důvodu tohoto jevu se stále vedou spory. Vzácně se nacházejí jednotlivé žárové pohřby, na jejichž základě se uvažuje o výrazné myšlenkové proměně tehdejší populace, do té doby pohřbívající kostrově. Tato myšlenková změna mohla vést ke změně dosavadních náboženských idejí a představ o posmrtném životě. V poslední fázi keltského pohřbívání, kdy už jsou doklady pohřbů relativně vzácné souběžně přežívá kostrový i žárový způsob ritu. Praktikování obou ritů souběžně se pak vysvětluje právě jako pozvolná změna v myšlení lidí,

který graduje v Laténu D, kdy nastává hiát. Tento jev není omezen pouze na Čechy a Moravu, nedostatek pohřbů se projevuje od oblasti Karpatské kotliny až po Čechy, odkud se tento jev šíří i do některých západnějších oblastí Evropy (Drda – Rybová 1998, 111).

Příčinou absence pohřbů by tedy mohly být proměny v náboženském systému tehdejších populací a vnímání posmrtného života a způsobu, jakým lze docílit posmrtné existence – tedy způsobu pohřbu. Opět tak lze uvažovat o alternativních způsobech pohřbívání, jako je vsypávání popela do řeky či rozptýl ostatků volně do prostoru k tomu určenému.

15 DOBA ŘÍMSKÁ

Zatímco na sídlištích můžeme mezi pozdní dobou laténskou a časnou dobou římskou pozorovat kontinuitu, u pohřebišť tomu tak není. Z předchozích poznatků o pohřbívání v době laténské tak vyplývá, že pohřebišť musela být nově založena právě v časné době římské. Po celou dobu římskou se pak dominantním stal žeh, i když máme doklady i kostrového pohřebního ritu (vyjma stupně Ř A; Salač 2008, 90).

Jako v době laténské, tak i v době římské stojí východní a severovýchodní Čechy stranou hlavního vývoje. Je možné, že zde stále ještě dožívají zbytky lidu popelnicových polí. V Čechách severovýchodních se nacházejí pohřebišť žárová (největší cca 100 hrobů v Plotišti n. Labem), hroby jsou uloženy velmi mělce, často jsou tak narušeny orbou. Obsahují spálené kosti uložené v popelnici spolu s milodary. Zajímavostí je žárový hrob v Nepolisech uložený v bronzové popelnici (Vokolek 1962, 24).

Popelnice bývají obvykle přikryty mísou, někdy jsou vybavené tzv. „otvory pro duši“. Na hroby v jednotlivých případech býval navršen kamenný násyp či malá mohyla (některé severské kmeny pohřbívaly

mohylově - Gótové). Germánské kmeny své mrtvé pohřbívaly na velkých pohřebištích, kam své zesnulé ukládali příslušníci větších organizačních jednotek (Třebusice u Slaného, Přešťovice, Dobřichovice, Kostelec na Hané apod.). Řádově se tato pohřebiště pohybují ve stovkách hrobů (Podborský 1994, 138-139).

Od 3. století n. l. dochází u některých germánských kmenů ke změně způsobu pohřbívání směrem k inhumaci (zřejmě vlivem Římanů). Nový ritus přebírá zejména společenská elita, bohaté kostrové hroby (obr. 13) se tak začínají objevovat na pohřebištích. Známé jsou tyto hroby ze středního a jižního Slovenska (Stráže u Piešťan, Ostrovany, Cejkov) připisované Vandalům (Podborský 1994, 139).

Pohřebiště doby římské se často rozpadají na menší celky, které pravděpodobně mohou být dokladem pohřbívání jednotlivých osad či osob spřízněných (Pleinerová 1995, 115-116).

Zvyk spalovat mrtvé se udržoval již o horizontu plaňanských pohárů. V tomto období ještě nebylo germánské etnikum plně hierarchizováno. Je známo několik hrobů bojovnických, kromě nálezů jednotlivých pohřbů (Lékařova Lhota, okr. České Budějovice) se začíná pohřbívat na jednom z největších žárových pohřebišť doby římské v Tišicích (okr. Kolín). Největší skupinu pohřbených pak tvoří ženy pokročilého věku (Droberjar 1999, 2).

Dominantním se žeh udržuje i v průběhu trvání Marobudovy říše (stupeň B1), kdy se už ale začínají objevovat také kostrové pohřby (Praha - Bubeneč). V menšinovém poměru se kostrový ritus udržuje až téměř do konce mladší doby římské. S nástupem Marobudovy říše se více projevuje sociální stratifikace společnosti – dokladem toho jsou bohaté žárové i kostrové hroby (dvojhrob Zliv, okr. Jičín). Se zánikem Maroburovy říše (stupeň B1b) pak bohaté hroby mizí, mizí i hroby

bojovnické. Bohaté bojovnické hroby se pak vracejí se stupněm B2b (Droberjar 1999, 2-4).

Do přelomu doby římské a počátku doby stěhování národů spadá ještě tzv. skupina Přešťovice – Friedenhain (u nás pohřebiště Přešťovice, okr. Strakonice), kde se pravděpodobně prolínají kultury starších a nově příchozích obyvatel ze středoněmecké oblasti (Droberjar 1999, 6).

Na počátku doby římské na Moravě evidujeme pouze jednotlivé pohřby či menší shluky hrobů (ty snad mohly být součástí větších pohřebišť), jako jsou Velatice, Mikulov apod. Žárové ostatky byly většinou ukládány do popelnic, některé hroby jsou pak zcela prosté jakýchkoliv milodarů. Kostrový ritus se objevuje vzácně (Velatice, Mikulov), výjimečně bohatý hrob je pak znám z Mušova (okr. Břeclav) (Podborský 1993, 430, 453-458).

V polovině 3. st. n. l. dochází ke vzniku nových pohřebišť, zřejmě jako jeden z důsledků změn v sídelních poměrech na Moravě (Kostelec na Hané, 437 hrobů; Unger 2002, 23). Na sklonku doby římské se pohřbívalo na pohřebišti ve Velaticích a Velkých Hoštěhrádkách (okr. Brno - venkov), pravděpodobně nově vzniklo pohřebiště Šaratice (okr. Vyškov). Tato pohřebišť se vyznačují nápadnou chudobou milodarů oproti nálezům z kosteleckého pohřebišť (Podborský 1993, 465-468).

16 DOBA STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ

V době stěhování národů se inhumace ujímá ve všech vrstvách společnosti, pokračuje tak vývoj z doby římské. Pohřební ritus v Čechách 5. století je znám díky pohřebišťům vinařické skupiny, které navazují na mladší dobu římskou (Unger 2002, 25). Pohřbívá se na řadových pohřebišťích i jednotlivě na výrazných terénních dominantách (Cezavy u Blučiny). Současně s postupující společenskou stratifikací se komplikuje

také pohřební ritus. Mrtví bývají ukládáni do dřevěných dlabaných rakví či celých hrobových komor (Podborský 1994, 139-140).

Kulturní vývoj v období 5. a 6. století je velice složitý a potýkáme se zde s problémy přiřadit jednotlivé artefakty známým historickým kmenům. Zdá se, že Čechy v této době měly kulturu prostší než v Durynsku nebo v Podunají, obyvatelstvo Čech se tehdy totiž nacházelo mezi dvěma silnými kulturními ohnisky, a to říší durynskou a langobardskou. Čechy tedy byly, jak se zdá, spíše periferní oblastí vývoje (Svoboda 1965, 107; Vokolek 1962, 25).

Pro západní Čechy známe relikty pohřebiště zničeného při budování cihelny v Plzni – Doudlevcích. Objevené hroby navíc nebyly archeologicky zkoumány. Minimálně jeden hrob byl však kostrový, orientací V – Z. Z nálezové zprávy vyplývá, že hroby byly vyloupeny, jako se tomu stalo i u dalších pohřebišť z této doby po celém území Čech. Doklady z Plzně – Doudlevcí nám ukazují silné vlivy merovejské (Svoboda 1965, 105-107).

V severovýchodních Čechách nebyly dlouho známy žádné nálezy z tohoto období, první pohřebiště bylo odkryto v Lochenicích, další pak v Nedělišti. Jedná se o kostrové hroby, které byly nedlouho po uložení do země vyloupeny (hroby obsahovaly jistě zlaté a stříbrné šperky). Pohřebiště jsou menších rozměrů, ukazují na dočasné zastavení menších putujících skupin (Vokolek 1962, 25). Na sklonku 5. st. n. l. zcela převládl kostrový ritus, žárové hroby se vyskytují pouze výjimečně (Klučov, okr. Kolín) (Pleiner – Rybová 1978, 762).

Pro vinařickou skupinu jsou pak typické kostrové hroby, už ve starší fázi se začínají objevovat bohaté pohřby (Bříza u Litoměřic, Praha - Radotín) a jejich počet nadále roste (Droberjar 1999, 7-8).

Morava na počátku období stěhování národů pohřbívá na žárových pohřebištích, vyskytují se též samostatné žárové pohřby. Ostatky jsou ukládány do nekvalitních popelnic a celkově jsou chudě vybavené. Žárové pohřbívání zde končí na přelomu 4. a 5. st. st. n. l. Od počátku 5. století se začíná prosazovat ritus kostrový, nejprve formou samostatných hrobů, od druhé poloviny 5. století pak máme doklady celých pohřebišť (Podborský 1993, 474-496). V první polovině 6. století byla jižní část Moravy osídlena Langobardy, kteří pohřbívali převážně kostrově (Unger 2002, 27).

Po celou dobu římskou a dobu stěhování národů se vyskytují hroby dětí. V kostrových hrobech 5. a 6. století byly u mnohých skeletů doloženy relikty dřevěných rakví. Některé kostrové i žárové hroby obsahovaly zbytky dvou i více jedinců. Zvláštní skupinu pak představují kostrové hroby s kruhovými příkopy (Droberjar 2008, 189).

17 RANÝ STŘEDOVĚK

Projevem staroslovanské kultury v hrobech je keramika tzv. pražského typu (datovaná do 5. - 6. st.), která se v hrobech objevuje jako prostá, v ruce vyráběná keramika. Nejstarší slovanské pohřby jsou žárové, přičemž v Čechách se spalování udrželo déle než v Podunají, kde již pronikající křesťanství přetavilo pohřební ritus v kostrový. Pohřební zvyky se projevily uložením spálených pozůstatků do uren. Z Čech jsou známy spíše jen ojedinělé popelnicové hroby, kde byly urny často obklopeny kameny či zasypány zbytkem pohřební hranice. Časté jsou mohyly s žárovými pohřby. Ovšem zvláště u východočeských mohyl (Sadová, Stračovská Lhota, Lodín, Bašnice) není určeno přesné stáří, a to díky chudým milodarům, často jsou jen v mohylovém náspu roztroušeny střepy. Ve střední době hradištní pak přibývá hrobů kostrových, a to hlavně vlivem křesťanství. Mrtví v kostrových hrobech jsou uloženi

v natažené poloze s obličejem k východu. Z Moravy známe jedno pohřebiště žárové, které se liší od těch českých svým rozsahem. Jedná se o lokalitu Přítluky (436 hrobů). Obecně se však uvažuje spíše jen o pohřebištích menšího rozsahu, maximálně v rozmezí několika desítek hrobů (obrovský rozdíl oproti největšímu dosud nalezenému slovanskému žárovému pohřebišti v rumunském Sărata Monteoru, kde bylo objeveno 1586 hrobů) (Lutovský 1996, 22-23; Vokolek 1962, 26).

Slované se dělí na větev jižní (ta mohyly nestavěla), východní (na jejichž území se nachází největší slovanský, a pravděpodobně i pravěký celkově) mohylník vůbec – pohřebiště u Gnězdova, okr. Smolensk, kde se do dneška zachovalo více než 2600 mohyl, původně snad obsahoval až 5 000 mohyl. Nejbohatší slovanskou mohylou je pak tzv. Černá mohyla u Černigova (Lutovský 1996, 21-22).

V průběhu 7. století z většiny území Čech mizí doklady hrobů. V některých částech Čech však došlo k odlišnému vývoji v pohřbívání. Od 7. století tedy na částech území jižních, východních a v malé míře i západních Čech dochází ke stavbám mohyl. Zároveň se změnil i způsob ukládání těl do mohyl – od žárového způsobu pohřbu ke kostrovému. Jednou z hlavních příčin tohoto můžeme hledat v pronikajícím křesťanství. To znamenalo i počátek konce stavby mohyl. Co se týče přesného datování definitivního konce budování mohyl, zatím nepanuje jasná shoda, uvažuje se nejčastěji o 10. století. Do dnešní doby se zachovala necelá stovka mohylových pohřebišť. Velikost mohylníků je velice rozmanitá, nacházíme drobná pohřebiště i rozsáhlé mohylníky o počtu sta mohyl (Lutovský 1996, 23-26).

Ovšem v případě Slovanů můžeme počítat již s písemnými prameny, které nám mohou mnoho věcí povědět o jejich zaniklém myšlenkovém světě, do něhož samozřejmě spadají i pohřební obřady.

Můžeme je tedy zkusit aplikovat na pohřební ritus, který je archeologie schopna zachytit. Opírat se můžeme především o cestovatele arabské. Samozřejmě písemné prameny s sebou přinášejí četná úskalí. Ať už se jedná o opisy děl, jejichž původní znění se nedochovala nebo i jistě citově a kulturně zbarvené popisy. Nicméně zprávy Ibramíma Ibn Jákúba a především Ahmeda Ibn Fadlána nám jsou nápomocny pochopit svět dávno minulý. Druhý jmenovaný byl totiž svědkem pohřbu ruského velmože (ale patrně nikoliv Slovana, ale muže skandinávského původu), ze kterého se nám dochoval velmi podrobný popis (viz. Lutovský 1996, 77-80), který můžeme využít při jeho rekonstrukci (Lutovský 1996, 75-76).

V mladší době hradištní se již plně etabloval křesťanský způsob pohřbívání, tedy kostrový ritus. Zároveň z hrobů mizí milodary. V hrobech se objevují pouze součásti oděvu nebo ozdoby (zvláště esovité záušnice) (Vokolek 1962, 28).

Teprve až v 11. a 12. století n. l. se z hrobů začínají vytrácet veškeré milodary (obr. 14). Na tuto změnu mělo výrazný vliv působení církve, jelikož převzala dohled nad průběhem většiny pohřbů a aktivně se snažila zamezit zvyku přidávání milodarů k pohřbům (Lutovský 1996, 103-104). Z církevních nařízení a zákazů se také dozvídáme o průběhu pohřebních obřadů. Ještě dlouho do středověku přetrvávaly některé pohanské zvyky, což církev sankcionovala (Lutovský 1996, 134).

18 POHŘBY V JESKYNÍCH

Úvahy o nálezech lidských kostí ve skalních dutinách nás dovedou do několika základních myšlenkových rovin. Skalní dutina, v širším pojetí snad i samotná skála či hora, která se touto skalní dutinou otevírá, byla hrobem. Pak je ovšem nasnadě to, že do takového hrobu nemohl být uložen každý člověk. Pohřeb v jeskyni tak zřejmě vyplýval ze zvláštního společenského statutu zemřelého. Pohřeb jako takový byl vždy kostrový,

a to i v obdobích, kdy byl žeh již známý. Je možné, že pohřeb v jeskyni, potažmo skále, mohl vést pravěké lidi k dalším myšlenkovým úvahám. Mohli uvažovat o jeskyním hrobu jako o svatyni či chrámu (napadají mě analogie k starověkým hrobům v anatólské oblasti Lýkie, respektive starověkého města Myra, známého mimo jiné právě svými skalními hroby ve tvaru domů či svatyní). Nálezy samostatných lebek či jiných částí lidských koster by pak šlo interpretovat podobně jako relikviáře s ostatky svatých (v případě pravěku významných osobností), které jsou známy z křesťanských kostelů (Matoušek – Dufková 1998, 71-74).

Dalšími možnostmi výkladu jsou pak interpretace lidských obětí v případě kostí, které nesou známky násilí, možnost nešťastné náhody, tj. pádu apod. (Matoušek – Dufková 1998, 73-75).

Podrobně se nálezy lidských kostí v jeskyních zabýval německý archeolog Otto Kunkel, který zpracovával nález v Panenské jeskyni (Jungfernhöhle) ve Franckých Alpách. Ve vrstvě kultury s lineární keramikou našel ostatky téměř 40 osob, dětí i dospělých. Na některých kostech byly patrné stopy násilí, zejména na týlu, temeni a spáncích. Kostrám také často chyběly zuby (Matoušek – Dufková 1998, 73).

Zde je potřeba zmínit vrch Bacín, ležící na území Českého krasu. Jde o nález kostry dítěte ve skalní rozsedlině datovaný do doby halštatské. Samotná skalní rozsedlina je pak interpretována jako obětní šachta (Matoušek 2005).

19 DATABÁZE

Od počátku sedmdesátých let minulého století se objevují pokusy o zachycení významu dat ukládaných do informačních systémů. Prakticky použitelným se stal model „Entity-vztah“ (Entity-Relationship, E-R)

(Macháček 1997, 15). Databázový systém dokáže třídit záznamy dle mnoha kritérií, dovoluje podle zadaných požadavků vybírat určité části, kombinovat je s jinými databázemi a transformovat je. Schopnost transformovat data je pokládána za nejvýznamnější vlastnost databázových softwarů (Neustupný 1994b).

Databáze pro tuto práci byla vytvořena pomocí programu Microsoft Access 2002, je přístupná ve formě dvou tabulek a formulářů s přehledem pohřebního ritu v pravěku.

20 INTERPRETACE JEVU STŘÍDÁNÍ KOSTROVÉHO A ŽÁROVÉHO ZPŮSOBU POHŘBÍVÁNÍ VE STŘEDOEVROPSKÉM KONTEXTU

Interpretace jevu střídání kostrového a žárového způsobu pohřbívání ve středoevropském kontextu je dle mého velice silně spjata s vnímáním světa jako celku, kosmologickými představami, respektive náboženstvím jako celkem.

Pro starší období pravěku platilo, že náboženský život byl, stejně jako ekonomický život, většinou rozptýlen ve společenském systému a nebyl tedy zvláštní, oddělenou institucí. Náboženské symboly a obřady ukazovaly přímou ekonomickou závislost na okolním živočišném nebo rostlinném světě a odkazují na posvátnost předků, příbuzenství a společenského postavení obecně (Paden 2002, 52). Toto se pak může odrážet na jevu budování mohyl, kdy si lidé museli uvědomovat (a také máme doklady toho, že uvědomovali) svou minulost.

Studium evropských rurálních společností nám může poskytnout možnosti k porozumění náboženského světa neolitických zemědělců. Zvyky a víry těchto představují v mnoha případech archaičtější kulturní stav, než je ten, o němž svědčí mytologie klasického Řecka. Je sice pravdou, že většina těchto rurálních evropských populací je již více než

tisíc let pod vlivem křesťanství, ale přesto jich můžeme využít. Tyto populace integrovaly do svého pojetí křesťanství totiž i značnou část svého předkřesťanského náhledu na svět (Eliade 2006, 107-108).

Ale abychom porozuměli myšlenkovému světu minulých populací více, musíme se ponořit ještě hlouběji. Před zemědělskými kulturami rozeznáváme opravdu „primitivní“ svět pasteveckých nomádů, lovců a populací žijících doposud na úrovni drobného lovu a sběru (Eliade 2006, 108). Pouze pokud se budeme snažit pochopit nahlížení na život a smrt těchto populací, budeme alespoň částečně schopni rekonstruovat i jejich vztah k životu a smrti a budeme tam moci i lépe chápat jev střídání kostrového pohřebního ritu a kremace. Budeme možná schopni pochopit, proč tento jev vznikl.

Hmotné tělo mohlo být vnímáno jako jakási schránka či dům. Tento poznatek nám může pomoci rozluštit některé jevy, s kterými se setkáváme v archeologických kontextech. Pokud si uvědomíme tvary urn např. v protohistorické Číně či Etrurii, pak jsou tyto urny tvarovány do podoby domu, přičemž nahoře mají otvor, který dovoluje duši mrtvého vcházet a vycházet. Urna – dům se tak stává jakýmsi novým tělem zemřelého. Otvor tak může symbolizovat přechod z jedné formy bytí do druhé. Podle religionistického pojetí (Eliade 2006) je pak každá kosmická existence předurčena k „přechodu“ – člověk přechází z předživota do života a nakonec do smrti, stejně tak, jako jeho mýtický předek (Eliade 2006, 118-119). Ale pro doklady otvorů pro duše nemusíme používat pouze analogií ze zahraničí, neboť i z našeho pravěku máme mnoho dokladů proražených otvorů do nádob interpretovaných jako otvory pro duše.

Pokud se tedy zamýšlíme nad fenoménem střídání kostrového a žárového způsobu pohřbívání, musíme nad tímto problémem uvažovat v širším kontextu jako na problematiku střídání (či možná obrody, převrstvování apod.) myšlenkového světa minulých populací.

K dispozici přitom máme celý repertoár pojmů vysvětlujících pohřbívání (zajišťuje růst nové bytosti, „rostlinný“ úděl, který v sobě zahrnuje přežití na onom světě, zmrtvýchvstání atd.), je pravděpodobné, že pohřbívání pravěký člověk přikládal význam analogický těm, které známe. Použití analogických modelů má samozřejmě ale své hranice, nikdy nám neumožní vniknout přímo do pravěkého světa (Eliade – Culianu – Wiesner 1993, 198). Vysvětlení pojmu pohřbů by nám pak mohlo sloužit jako vodítko při interpretaci, proč se v kterém období pravěku užívalo toho a toho specifického pohřebního ritu.

Povaha archeologických pramenů vyžaduje, aby byl model odvozen v jejich dynamické formě, tzn. v čase (Neustupný 1986, 544). Archeologie se proto spojuje s ostatními společenskými vědami, je přirozené, že čím větší spektrum pohledů na danou problematiku si archeolog osvojí, tím spíše se vyvaruje nebezpečí zkresleného pohledu danou specifikou poznávacích metod jednotlivých vědních disciplín (Matoušek 1988, 18).

I náhodný pohled na způsoby pohřbívání u předprůmyslových společností nás přesvědčuje o tom, že v jedné komunitě může existovat vícero různých způsobů pohřbívání, v nichž se archeologicky projevuje pouze část (Beneš 1988, 37).

S velmi zajímavou teorií o pulzování archeologických kultur vyslovil E. Neustupný (2011), kdy přichází s myšlenkou vysvětlení krizí a kolapsů pravěkých kultur, která by mohla mít a dle mého názoru pravděpodobně i má spojitost také s fenoménem střídání kostrového a žárového způsobu pohřbívání. Tato teorie souvisí s teorií arbitrárnosti (F. de Saussure), které vysvětluje že u znaků a symbolů neexistuje formální spojení mezi póly dvojice označující a označované. V moderní archeologii se uznává symbolický smysl u většiny artefaktů. V tomto kontextu smýšlíme převážně o památkách po pohřebních aktivitách, kultu všeobecně, umění a architektury. Formy takovýchto artefaktů jsou do velké míry arbitrární. E. Neustupný tak nastiňuje možnost střídání kultur rozvolněných a kultur

symbolicky striktních (či fundamentalistických) (Neustupný 2011, 173-175).

To, co se mění se vznikem striktní kultury, jsou pak arbitrární symbolické a expresivní systémy – pohřební ritus, formy artefaktů apod. další vývoj striktní kultury probíhá formální a prostorovou diferenciací. Konec kulturního cyklu tvoří obvykle symbolicky rozvolněné skupiny regionálního charakteru, které je někdy obtížné archeologicky zachytit. Rozvolněné symbolické systémy pak ve svých malých regionech nemají sílu k dalšímu vývoji a to v konečném důsledku vede k relativně rychlé změně, vytvoří se nové symboly a symbolické označení a tímto způsobem pak vznikne nový symbolický systém velkého geografického rozsahu (Neustupný 2011, 176-178).

Tyto cykly pak E. Neustupný rozeznal v 8 případech českého pravěku. Jako striktní kultury rozpoznává kulturu s lineární (volutovou) keramikou (počátek cca 5500 př. n. l.), kulturu lengyelskou (počátek cca 4700 př. n. l.), kulturu nálevkovitých pohárů (4200 př. n. l.), kulturu se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů (2800 př. n. l.), mohylové kultury střední doby bronzové (1700 př. n. l.), kultura laténských kostrových hrobů (450 př. n. l.), kultura doby římské (od 50 př. n. l.) a kultura pražského typu (550 n. l.) (Neustupný 2011, 178-181).

Střídání kostrového a žárového způsobu pohřbívání by se mohlo dát interpretovat jako změna náboženského systému (viz žeh jako projev animismu apod.). Tato idea rozhodně stojí za zvážení, jelikož praktiky pohřebního ritu jsou podmíněny jednak náboženskou vírou v posmrtný život, jednak sociálními poměry. Komparace tohoto s výše napsanými myšlenkami by mohla vést k zajímavým výsledkům.

21 ZÁVĚR

Až do éry vědeckého pokroku lidé připouštěli, ne-li doslova věřili, že po smrti existuje nějaká další forma bytí. Potvrzují to už první nálezy moustierských hrobů a dokonce ještě dnes, v době vědeckého skepticismu, se objevují představy jakési oslabené nepřetržitosti nebo tvrdošíjně odmítání okamžitého zániku. Představy o životě po smrti tvoří společný základ všech starých náboženství i křesťanství (Aries 2000, 127). Co ale vedlo naše předky k volbě toho či onoho způsobu uložení zemřelého k odpočinku? Mělo hlavní roli náboženství či symbolické představy minulých populací? Či to byly ryze praktické důvody? Byli více ovlivňováni strachem ze smrti nebo strachem ze samotných zesnulých, jak nám ukazují relativně četné archeologické doklady?

Snaha odkrýt otázky minulosti, jakkoliv závažné, nás většinou odkazuje jen na drobné relikty minulého hmotného světa. Musíme umět je rozpoznávat, studovat a interpretovat, uvádět v systém, který by nám pomohl lépe pochopit život a počínání pravěkých populací.

Základem představ a praktik spojených se smrtí byl strach ze smrti. Souběžně s tím se rozvíjela snaha využít mrtvého ku prospěchu živým (viz. rituální antropofagie apod.). Nemůžeme také rozlišovat rituální a nerituální zacházení s lidskými pozůstatky, všechny praktiky spojené se smrtí byly rituálem. Obecné rozšíření ukládání mrtvých do země pak mohlo být spojováno s představou země jakožto plodivé síly, původním smyslem milodarů pak mohla být snaha zajistit, aby se mrtvý nevrátil do světa živých a neškodil tam. Archeologické doklady o unifikaci a formálnosti pohřebních obřadů, které lze na našem území sledovat od starší doby bronzové svědčí o změnách v sociální struktuře, kdy byly původní vztahy mezi příbuznými převrstveny vztahy mezi společenskými vrstvami (Matoušek 1998, 26-27).

Při uvažování nad smyslem rituální antropofagie, tzv. protiupírských zásahů v hrobech a dalších dokladech rituálů spojených a točících se

okolo smrti, respektive pohřebního ritu, musel jsem chtět nechtět zabrousit do oblasti sociálních vztahů, antropologie, symbolického myšlení a religiózních představ. Následným studiem literatury jsem si jen potvrzoval, že jiná možnost při pokusu interpretovat tyto archeologické situace a nálezy v podstatě ani není.

Už mladopaleolitičtí lidé uměli vyjádřit počet a uvědomovali si čas a jeho periodicitu. Toto svědčí o plně rozvinutém abstraktním myšlení, jehož nejvýraznějším projevem se stalo výtvarné umění (Šmahel 2007, 68). A přes projevy výtvarného umění se rozvíjel i pohřební ritus, k němuž musel být lidský mozek vybaven právě zmiňovaným abstraktním myšlením, bez představ o životě po smrti by totiž pohřeb postrádal smysl.

Vedou se spory, zda za náboženské projevy považovat například pohřební praktiky člověka neandrtálského, z nichž můžeme usuzovat na jakési představy o posmrtném životě či na magickou snahu mrtvého oživit pomocí okrového barviva (Tydliátová 2010, 13). Dle mého názoru je jakýkoliv pokus naložit s tělem mrtvého jinak, než ho nechat ležet tam, kde zemřel, dokladem rituálního zacházení a abstraktního myšlení. Lze tedy tyto projevy považovat za zárodky náboženských představ. Toto potvrzuje i Eliade (1993), když píše: „Je skutečně oprávněné a dokonce povinné se domnívat, že žádná lidská činnost by neexistovala, kdyby neměla žádný smysl. Každý pohřební obyčej musí tedy odpovídat nějaké víře, která ho činí nutným“ (Eliade – Culianu – Wiesner 1993, 198).

Sociální systém a celkový způsob života elit (kněží – králů a jim podřízených vůdců, kněží, náčelníků atd.) byl v těchto společnostech doby bronzové do jisté míry srovnatelný. Společný systém hodnot a zvyků v sociálním životě umožňoval i dálkový obchod s kovy a dalšími substancemi (Bouzek 2004, 44).

Podle antropologických posudků (Chochol 1964) představuje únětická kultura ve svém starším období přetrvávající morfologie dominující u představitelů kultury zvoncovitých pohárů. Metrické metody

aplikované především na nálezy z klasického stupně únětické kultury dokládají robusnější tělesnou stavbu, která odpovídá návaznosti na populaci se šňůrovou keramikou (Černý 1996, Černý 1999).

Motivy zvláštního uložení lidských pozůstatků pak mohla být příslušnost k etnicky cizí skupině, důvody mohly být i sociální, může se jednat i o doklady antropofagie (viz Chochol 1971).

Pohřební ritus v mladší a pozdní době římské byl značně nejednotný, což může ukazovat o nesourodé skladbě tehdejšího obyvatelstva a také o různých rodových zvycích, které se pak odrážejí právě v pohřebním ritu (Beková – Droberjar 2005, 401-403). Hlavním způsobem pohřbívání je i nadále žeh, v menší míře se vyskytují kostrové hroby. Zpravidla do nich byli ukládáni jedinci společenské elity či cizinci (Droberjar 2008, 144-145).

Bohužel se však archeologie s teoriemi dějin náboženství a filozofie mívá (Matoušek 1988, 21). V této práci jsem se pokusil nastítnit možnou spolupráci těchto vědních oborů, myslím, že si mají navzájem hodně co říci a že není nemožné, minimálně v otázkách pohřebních praktik, využít metod všech zmíněných vědních oborů a získat tím jasnější obraz a lepší pochopení jevů, jako je právě střídání kostrového a žárového způsobu pohřbívání.

Důvody, jaký způsob pohřbu se volí, jsou v dnešní době stejně rozmanité, jako v neolitu či jiných obdobích pravěku. Nejdůležitější roli jistě hrál místní a dobový zvyk, navázaný na nějaký náboženský systém. Každé vybočení od platného rituálu mohlo mít v každém momentu a na každém místě více různých, dnes již nerozpoznatelných příčin (Zápotocká 1998, 168).

Archeologická a religionistická literatura se mnohdy vhodně doplňuje, závěry badatelů ukazují možné shody v interpretacích.

Podrobnější komparací pramenů bychom tak mohli docílit zajímavých výsledků.

22 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Aries, P. 1977: Essais sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Age a nos jours. Éditions du Seuil, Paris.

Aries, P. 2000: Dějiny smrti I. Argo.

Aries, P. 2000: Dějiny smrti II. Argo.

Beková, M. – Droberjar, E. 2005: Bohatý ženský kostrový hrob z mladší doby římské ve Slepoticích (Pardubický kraj). Archeologie ve středních Čechách 9, 401-439.

Bárta, M. – Kovář, M. a kol. 2011: Kolaps a regenerace: Cesty civilizací a kultur. Academia, Praha.

Beneš, J. 1988: Malé únětické pohřebiště v Jenišově Újezdě a otázka nekompletnosti pohřební populační skupiny. Příspěvek ke kritice archeologického pramene. In: Dočkalová, M.: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové, 31-42. Brno.

Bouzek, J. 1982: K otázce využití etnografických paralel při studiu pohřebního ritu v archeologii. Archeologické rozhledy 34, 200-203.

Bouzek, J. 2004: Měrné systémy a myšlenkový svět v mladé době bronzové a v rané době železné. In: Popelnicová pole a doba halštatská. Archeologické výzkumy v jižních Čechách, Supplementum 1, 43-52.

Braun, P. 2001: K osídlení kultury s lineární keramikou u Litic, okr. Plzeň-město. Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2000, 102-105.

Brnič, Ž. – Sankot, P. 2005: Časně laténský pohřební areál s „enclos quadrangulaire“ v Černoučku, okr. Litoměřice. Památky archeologické 96, 31 – 70.

Černý, V. 1996: Cranial variation of Eneolithic and Bronze Age people in Bohemia. Anthropologie 34, 9-18.

Černý, V. a kol. 1999a: Vztah sociální organizace, biologické reprodukce a genetické variability – setkání molekulární genetiky, sociální antropologie a postprocesuální archeologie. *Archeologické rozhledy* 49, 526-543.

Černý, V. 2000: Antropologická analýza pohřebiště kultury se zvoncovitými poháry z Velkých Přílep-Kamýku. *Archeologie ve středních Čechách* 4/1, 79-84.

Čujanová-Jílková, E. 1965: Nově objevené nálezy z mohylového pohřebiště v Malesicích „Kyjově“. In: *Archeologické studijní materiály* II, 67-72. AÚČAV, Praha.

Čujanová-Jílková, E. 1988: Některé zvláštnosti pohřebního ritu západočeské mohylové kultury střední doby bronzové a v jejím západním sousedství. In: Dočkalová, M.: *Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové*, 143-156. Brno.

Drda, P. – Rybová, A. 1998: *Keltové a Čechy*. Academia, Praha.

Droberjar, E. 1999: Od plaňanských pohárů k vinařické skupině. In: *Sborník Národního muzea v Praze* LIII, 1-9.

Dubský, B. 1949: *Pravěk jižních Čech*. Jihočeské nakladatelství bratří Římsových, Blatná.

Eliade, M. – Culianu, I. P. – Wiesner, H. S. 1993: *Slovník náboženství*. Český spisovatel, Praha.

Eliade, M. 1995: *Dějiny náboženského myšlení I. Od doby kamenné po eleusinská mystéria*. Oikoymenh, Praha.

Eliade, M. 2006: *Posvátné a profánní*. Oikoymenh, Praha.

Filip, J. 1956: *Keltové ve střední Evropě*. Československá akademie věd, Praha.

Havel, J. 1978: Pohřební ritus kultury zvoncovitých pohárů v Čechách a na Moravě. In: *Varia Archaeologica* 1, *Praehistorica* 7, Praha, 91-117.

Holodňák, P. 1988: Keltská pohřebiště ve středním Poohří. *Památky archeologické* 79, 38-105.

Hrala, J. 1973: Knovízská kultura ve středních Čechách. AÚČSAV, Praha.

Hrala, J. 2000: Profil knovízskou žárovou nekropolí u Obor. *Archeologické rozhledy* 52, 623-631.

Hubinger, V. 1996: *Lidojedství*. Public History, Praha.

Humpolová, A. 1992: Žárové pohřby v kultuře s moravskou malovanou keramikou. *Pravěk NŘ* 2, 61-74.

Chochol, J. 1964: Antropologické materiály z nových výzkumů neolitu a doby bronzové v čechách. *Crania Bohemica* 1. AÚČSAV, Praha.

Chochol, J. 1971: Anthropologická problematika kostrových hrobů knovízské kultury v Čechách. *Památky archeologické* 62, 324-363.

Chochol, J. 1991: Antropologické poznatky o populaci bylanské kultury z Poláků u Kadaně. *Památky archeologické* 82, 224-230.

Chytráček 2007: Časně laténské sídliště v Chržíně (okr. Kladno) s napodobeninou červenofigurové keramiky a s doklady kovolitectví a zpracování jantaru. *Archeologické rozhledy* 59, 461-516.

Jelínek, J. 1988: Lidské oběti, antropofagie a studium rituálů bronzové a železné doby. Současný stav. In: Dočkalová, M.: *Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové*, 1-16. Brno.

Jílková, E. - Rybová, A. - Šaldová, V. 1959: Mohylové pohřebiště na Hájku u Štáhlav, okres Plzeň. *Památky archeologické* 50, 54-119.

Jiráň, L. 2004: Výzkum období popelnicových polí v Čechách – Současný stav a perspektivy. In: Popelnicová pole a doba halštatská. Archeologické výzkumy v jižních Čechách, Supplementum 1, 245-250.

Jiráň, L. (ed.) a kol. 2008: Archeologie pravěkých Čech/5. Doba bronzová. Praha.

Kazdová, E. 1992: K pohřebnímu ritu lidu s vypíchanou keramikou na Moravě. Sborník prací FF Brněnské Univerzity, 7-24. Brno.

Kličová, J. 2001: Doklady pohřebního ritu na sídliskách z obdobia neolitu a eneolitu na Slovensku. In: Metlička, M.: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2000, 107-108. Plzeň.

Koutecký, D. 1968: Velké hroby, jejich konstrukce, pohřební ritus a sociální struktura obyvatelstva bylanské kultury. Památky archeologické 59, 400-487.

Koutecký, D. – Smrž, Z. 1991: Pohřebiště bylanské kultury v Polákách, okr. Chomutov, I. díl. Památky archeologické 82, 166-230.

Koutecký, D. 1993b: Das Bylaner Gräberfeld in Poláky, Kr. Chomutov, II. Teil. Památky archeologické 84, 5-55.

Koutecký, D. 2003b: Příspěvky k době halštatské s severozápadních Čechách. Most.

Kuna, M. (ed.) a kol. 2007: Archeologie pravěkých Čech/1. Pravěký svět a jeho poznání. Praha.

Lutovský, M. 1996: Hroby předků. Sonda do života a smrti dávných Slovanů. Academia, Praha.

Macháček, J. 1997: Počítačová podpora v archeologii. Brno.

Matoušek, V. 1988: Poznámky k metodologii studia pohřebního ritu. In: Dočkalová, M.: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové, 17-30. Brno.

Matoušek, V. 1991: Archeologické mapy okresu beroun. Stručný přehled vývoje lidské společnosti na území berounského okresu od starší doby kamenné do raného středověku. Okresní muzeum Beroun a Podbrdská kulturní agentura Beroun.

Matoušek, V. – Dufková, M. 1998: Jeskyně a lidé. Lidové noviny, Praha.

Matoušek, V. 2005: Bacín – brána do podzemí: archeologický výzkum pravěké skalní svatyně v Českém krasu. Praha.

Michálek, J. 2006: Ploché žárové pohřebiště (Ha D2/3 – LT A) u Škvořetic (Sedlice), okr. Strakonice. Pravěk NŘ 16, 163-184.

Michálek, J. 2007: K současnému stavu poznání výzkumu doby železné v jižních Čechách - Zum gegenwärtige Stand der Forschung der Eisenzeit in Südböhmen, in: Chvojka, O, - Krajíc, R. (eds.), Archeologie na pomezí, Archeologické výzkumy v jižních Čechách, Supplementum 4, 57-78.

Moucha, V. 1960: Příspěvek k datování velvarského hrobu. Archeologické rozhledy 12, 465-476.

Neustupný, E. 1965: Osídlení Plzeňska v neolitu a eneolitu. In: Archeologické studijní materiály II, 35-37. AÚČAV, Praha.

Neustupný, E. 1983: Demografie pravěkých pohřebišť. Archeologický ústav ČSAV, Praha.

Neustupný, E. 1986: Nástin archeologické metody. Archeologické rozhledy 38, 525-549.

Neustupný, E. 1994b: Role databází v archeologii. Archeologické rozhledy 46, 121-128.

Neustupný, E. (ed.) 2008: Archeologie pravěkých Čech/4. Eneolit. Praha.

Neustupný, J. 1941: Pohřbívání žehem v pravěku Čech a Moravy. Praha.

Neustupný, J. 1960: Pravěk Československa. Orbis, Praha.

Otto, R. 1998: Posvátno. Iracionalita v ideji božství a její poměr k racionalitě. Vyšehrad, Praha.

Paden, W. E. 2002: Bádání o posvátnu. Náboženství ve spektru interpretací. Masarykova univerzita, Brno.

Pavelčík, J. 2001: Hrob kultury s moravskou malovanou keramikou z Uherského Brodu-Kyčkova. In: Metlička, M.: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2000, 107-108. Plzeň.

Pavlů, I. – Zápotocká, M. (eds.) 2007: Archeologie pravěkých Čech/3. Neolit. Praha.

Pleiner, R. – Rybová, A. 1978: Pravěké dějiny Čech. Academia. ČSAV, Praha.

Pleinerová, I. 1989: Kommentar zur Problematik der Grossfächigen Siedlunggrabungen in Böhmen. In: Bylany seminar 1987 Collected papers. Prometheus, Praha.

Pleinerová, I. 1995: Opočno – Ein Gräberfeld der jüngeren und späten Keiserzeit in Nordwestböhmen. Kraków.

Plesl, E. 1988: K otázce kostrových pohřbů v období popelnicových polí. In: Dočkalová, M.: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové, 211-219. Brno.

Podborský, V. – Vildomec, V. 1972: Pravěk Znojemska. Brno.

Podborský, V. 1988: K problémům pohřebního ritu a druhotného otevírání hrobů. In: Dočkalová, M.: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové, 71-82. Brno.

Podborský, V. 1993: Pravěké dějiny Moravy. Muzejní a vlastivědná společnost, Brno.

Podborský, V. 1994: Náboženství našich prapředků. Masarykova univerzita, Brno.

Podborský, V. 1999: Dějiny pravěku a rané doby dějinné. Brno.

Salač, V. (ed.) 2008: Archeologie pravěkých Čech/8. Doba římská a stěhování národů. Praha.

Siegl, J. – Vokolek, V. 2004: Předstihový archeologický výzkum na stavbě dálnice D11-05 u Chýště, okr. Pardubice, v roce 2003. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 30, 88-99.

Skružný, L. – Turek, J. – Vojtěchovská, I. 2000: Pohřebiště z období zvoncovitých pohárů ve Velkých Přílepech – Kamýku (okr. Praha - západ). Archeologie ve středních Čechách 4, 59-78.

Sklenář, K. 1973: Památky pravěku na území ČSSR. Orbis, Praha.

Sklenář, K. a kol. 1993: Archeologické památky. Čechy Morava Slezsko. Opava.

Sklenář, K. – Sklenářová, Z. – Slabina, M. 2002: Encyklopedie pravěku v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Libri, Praha.

Soudská, E. 1969a: K třídění plochých pozdně halštatských žárových pohřebišť v severozápadních Čechách. Památky archeologické 60, 164-196.

Strnad, J. 1887-89: Žárové hroby u Škvořetic. Památky archeologické 14, 322-324.

Svoboda, B. 1965: Přínos Plzeňska k poznání doby stěhování národů v Čechách. In: Archeologické studijní materiály II, 105-111. AÚČAV, Praha.

Svoboda, J. a kol. 1994: Paleolit Moravy a Slezska. Brno.

Svoboda, J. 2003: Paleolit a mezolit: Pohřební ritus. Panoráma biologické a sociokulturní antropologie. Brno, Nadace Universitas Masarykiana.

Šaldová, V. 1965b: Západní Čechy v pozdní době bronzové. Pohřebiště Nynice I. Památky archeologické 56, 1-96.

Šaldová, V. 1968: Halštatská mohylová kultura v západních Čechách - Pohřebiště Nynice - Die hallstattzeitliche Hügelgräberkultur in Westböhmen - Das Gräberfeld von Nynice. Památky archeologické 59/2, 297-391.

Šaldová, V. 1969: Konfrontace antropologického rozboru žárového pohřebiště v Nynicích se závěry archeologickými. Archeologické rozhledy 21, 642-653.

Šaldová, V. 1971: Pozdně halštatské ploché hroby v západních Čechách a jejich vztah k současným mohylám - Die westböhmischespätHallstattzeitlichen Flachgräber und ihre Beziehung zu den zeitgleichen westböhmisches Hügelgräbern. Památky archeologické 62, 1-134.

Šaldová, V. 1988: Pohřební ritus v západočeské mohylové oblasti v době bronzové. In: Dočkalová, M.: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové, 157-163. Brno.

Šmejda, L. 2001: Kostel nebo mohyla? Příspěvek ke studiu pohřebních areálů. Archeologické rozhledy 53, 499-514.

Trefný, P. – Kuželka, V. 2001: Antropologický a stomatologický posudek kosterních pozůstatků z objektu 201/II z Litic. In: Metlička, M.: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2000, 107-108. Plzeň.

Tydliátová, V. 2010: Dějiny přemýšlení o náboženství a víře. Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň.

Unger, J. 2002: Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 9. Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.-16. století. Nauma, Brno.

Vencl, S. 1972: Několik eneolitických nálezů ze středních Čech. Archeologické rozhledy 24, 489-513.

Vencl, S. – Friedrich, J. 2007: Archeologie pravěkých Čech/2. Paleolit a mezolit. Praha.

Venclová, N. (ed.) a kol. 2008: Archeologie pravěkých Čech/6. Doba halštatská. Praha.

Venclová, N. (ed.) 2008: Archeologie pravěkých Čech/7. Doba laténská. Praha.

Vokolek, V. 1962: Pravěk východních a severovýchodních Čech. Muzeum Zdeňka Nejedlého, Hradec Králové.

Vokolek, V. 1993b: Počátky osídlení východních Čech. Hradec Králové.

Vokolek, V. 1999: Východočeská halštatská pohřebiště. Pardubice.

Vokolek, V. – Sankot, P. 2001b: Zwei Brandgräber der Stufe H D3 und LT A aus Lochenice, Kr. Hradec Králové. Archeologické rozhledy 53, 461-480.

Waldhauser, J. 2001: Encyklopedie Keltů V Čechách. Libri, Praha.

Zápotocká, M. 1998: Bestattungritus des Bohmischen Neolithikums. AÚAVČR, Praha.

23 RESUMÉ

This paper focuses on changes in the burial rite in the Czech and Moravian Prehistory. Development of the burial rite from its beginning in the younger phase of the Middle Paleolithic (only in form of foreign analogies) up to arrival of the Slavonic tribes (Migration period) is observed. Each period is briefly characterized in terms of the burial rite, changes in inhumation and cremation which occur in the whole Czech and Moravian Prehistory are observed. Brief characteristic of a possible perception of spirituality, religious ideas about the world and after-life are presented for each period.

On the basis of gathered data, evaluation of the phenomenon of changes of the skeletal and cremation burial rites in the Prehistory is suggested. On the basis of demographic, anthropologic, sociologic and other data these changes in burial manners were interpreted. Brief basic structure of the Prehistoric burial manners was obtained on the basis of foreign archaeological, religionistic and ethnologic analogies.

Solution of these complex questions can be seen in multidisciplinary approach. It is not possible to work with the archaeological sources only, although this thesis works with them in majority, the author is not going to neglect findings of other related disciplines in cases in which it will be appropriate or necessary (e.g. questions of religious ideas).

Up to the era of scientific progress people admitted or even believed that there is another form of existence after death. This is confirmed by finds of the Moustiér graves and even today, in the period of scientific skepticism, there are ideas of some sort of weakened continuity or stubborn refusing of an immediate disappearance. Ideas of the after-life form common background of all ancient religions including Christianity

(Aries 2000, 127). But what lead our ideas to choice of this or another form of burial? Was it religion or symbolic ideas of the past populations? Or were there only some practical reasons? Were they influenced by fear of death or by fear of the deceased as we can see on relatively numerous archaeological sources? Endeavor to find answers to the past question whether they are of a great importance or not, must deal with only minor remains of the past world. We must be able to identify them, study and interpret, put into context which would help us to understand life and behavior of the Prehistoric populations.

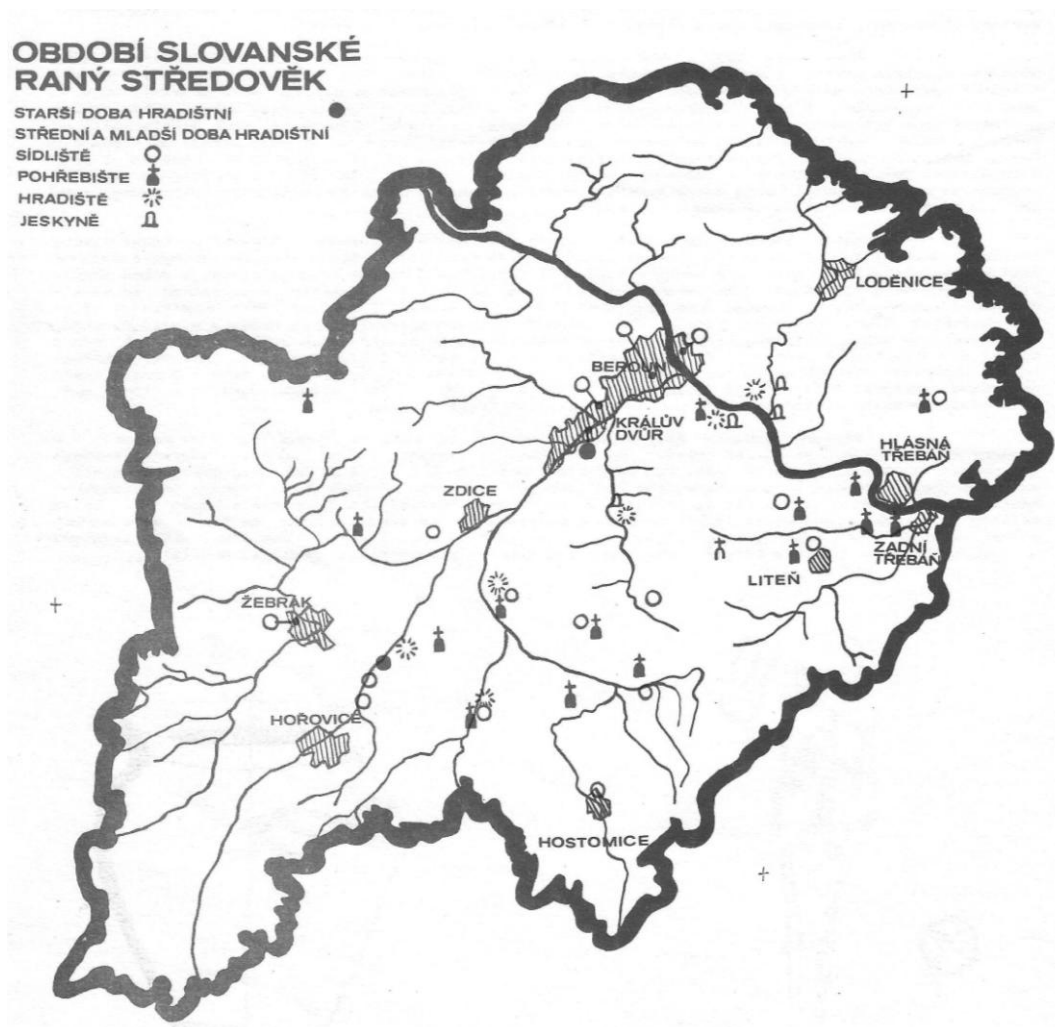
Grounds of ideas and practices related to death were set in fear of death. Alongside, there was development of endeavor to use the dead one to profit of the living (see so called ritual anthropophagy). It is also impossible to draw a line between ritual and non-ritual manipulation with human remains, all practices connected to death were rituals. Generally spread burying the dead ones to soil could have been connected to idea of earth as a fertile power. The original purpose of the grave goods could have been to ensure that the dead one would not return to the world of the living ones and would not cause any damage to them.

Unfortunately, archaeology has been neglecting theories of philosophy and history of religions (Matoušek 1988, 21). In this thesis, I tried to show several ways of possible co-operation of the disciplines mentioned. I am convinced that they have a lot to tell each other and that it is not impossible, at least in case of the mortuary practices, to use methods of all the disciplines mentioned in order to get clearer idea and better understanding of the phenomena of changes in the skeletal and cremation burial rites. This endeavor could continue in more detailed working out of the E. Neustupný's (2011) theories about cycles of variations in the strict and loose cultures.

24 PŘÍLOHY

obr. 1: Regionální rozšíření lokalit doby římské a doby stěhování národů na okrese Beroun (podle Matoušek 1991)

obr. 2: Přehled lokalit období raného středověku na okrese Beroun (podle Matoušek 1991)

**ORIENTAČNÍ TABULKA
pravěku a raného středověku**

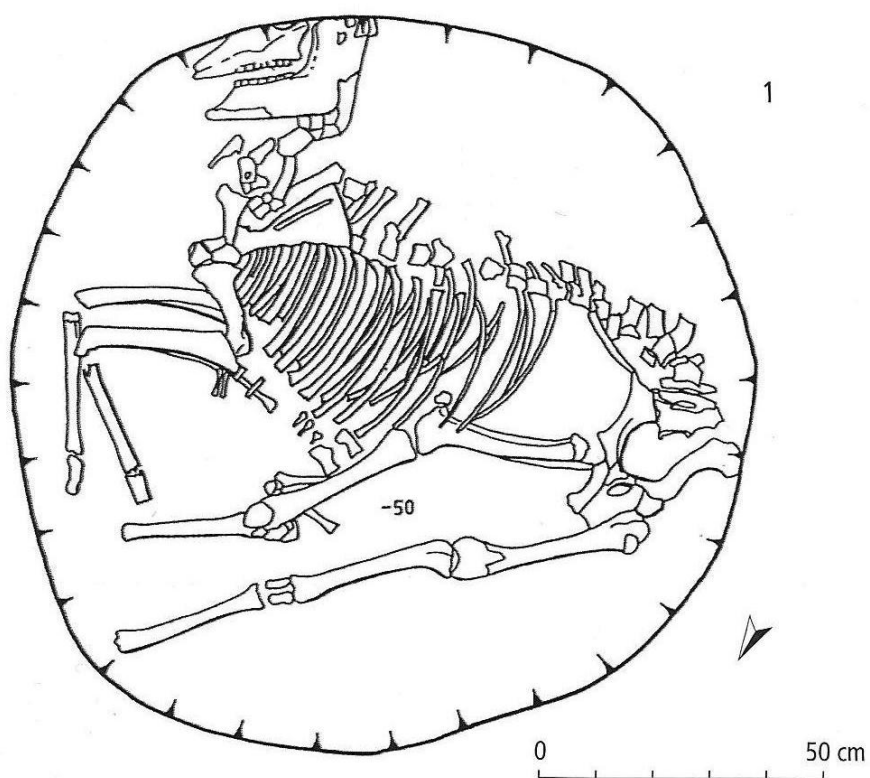
Doba	Fáze	Čechy / Morava a Slezsko	Přibližná časová hranice	
kamenná starší (paleolit)	starší		asi 1,5 mil. let	
	střední	moustérien	250 000	
	mladší	szeletien		
		aurignacien		
		gravettien (pavlovien) magdalénien		40 000
pozdní		10 000		
(střední)	mezolit		8 000	
kamenná mladší (neolit)	starší a střední	lineární keramika	5 500	
	mladší	vypíchaná keramika lengyelská kultura (moravská malovaná keramika)	4 500	
kamenná pozdní (eneolit)	časná a starší	jordanovská kultura keramika nálevkovitých pohárů	4 000	
	střední	kanelovaná keramika k. řivnáčská / k. jevišovická k. chamská	3 500	
	mladší	šňůrová keramika zvoncovité poháry	2 500	
bronzová	starší	únětická věteřovská	2 000	
	střední	mohylová	1 500	
	mladší	k. lužická		1 300
		k. knovízská/velatická k. milavečská		
pozdní	k. slezskoplatěnická starší (slezská) k. knovízská (štítarská fáze) nynická skupina/k. podolská	1 000		
			750	

obr. 3: Orientační tabulka pravěku a raného středověku. (podle Sklenář 1973)

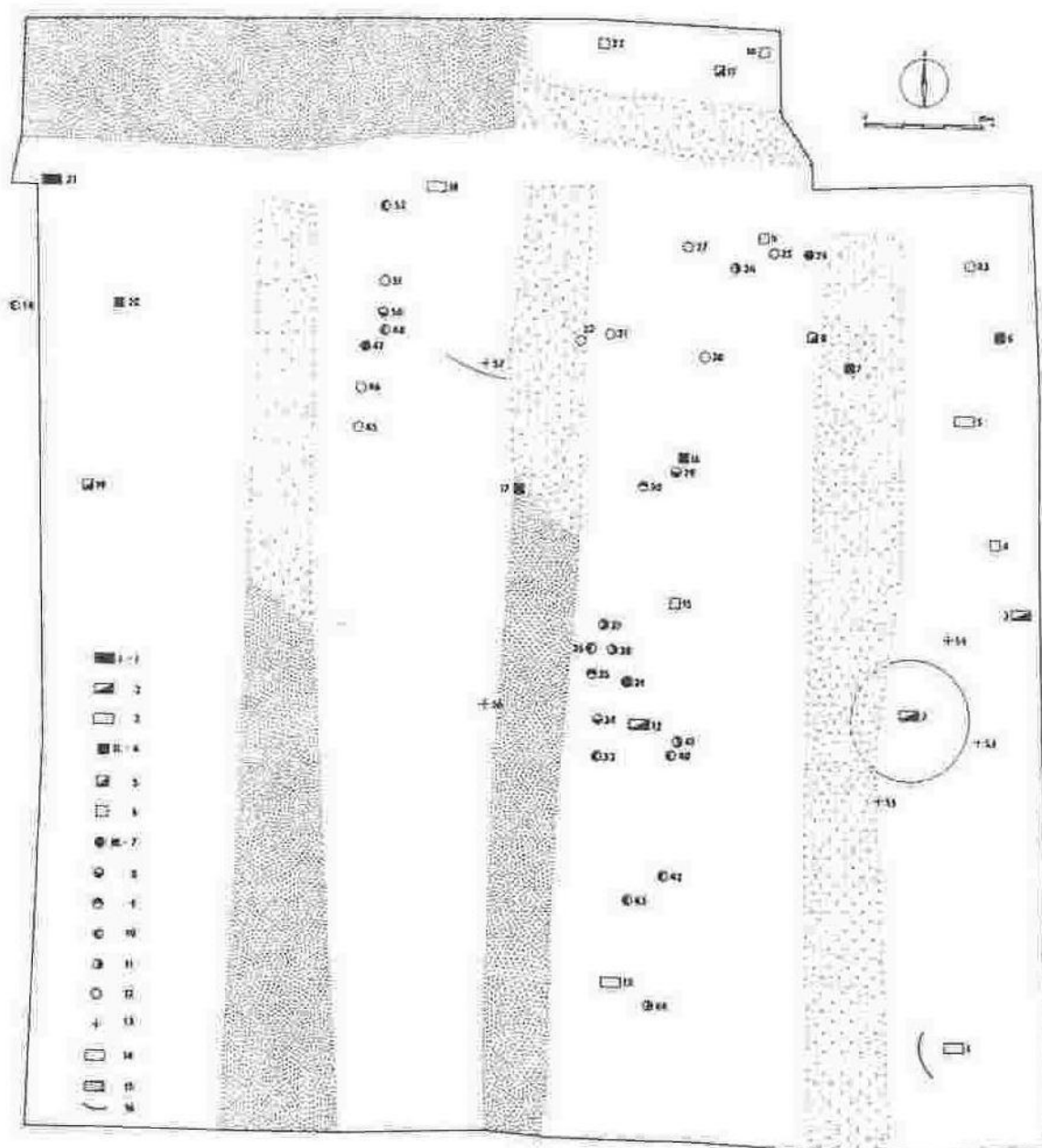
(pokrač. tabulky)

Doba	Fáze	Čechy / Morava a Slezsko	Přibližná časová hranice
železná starší (halštatská)		k. slezskoplatěnická mladší (platěnická) k. bylanská/k. horákovská k. halštatská mohylová k. pozdní halštatská	500
železná mladší (laténská)	starší	(souběžně s pozdním halštatem)	400
	střední a mladší	k. laténská (keltská)	0
římská		k. germánská	400
stěhování národů		k. germánská časně slovanské období (6. stol.)	600
hradištní (slovanská) = raný středověk	starší	k. slovanská	800
	střední	(velkomoravské období)	950
	mladší		1 200
	(pozdní)		1 300

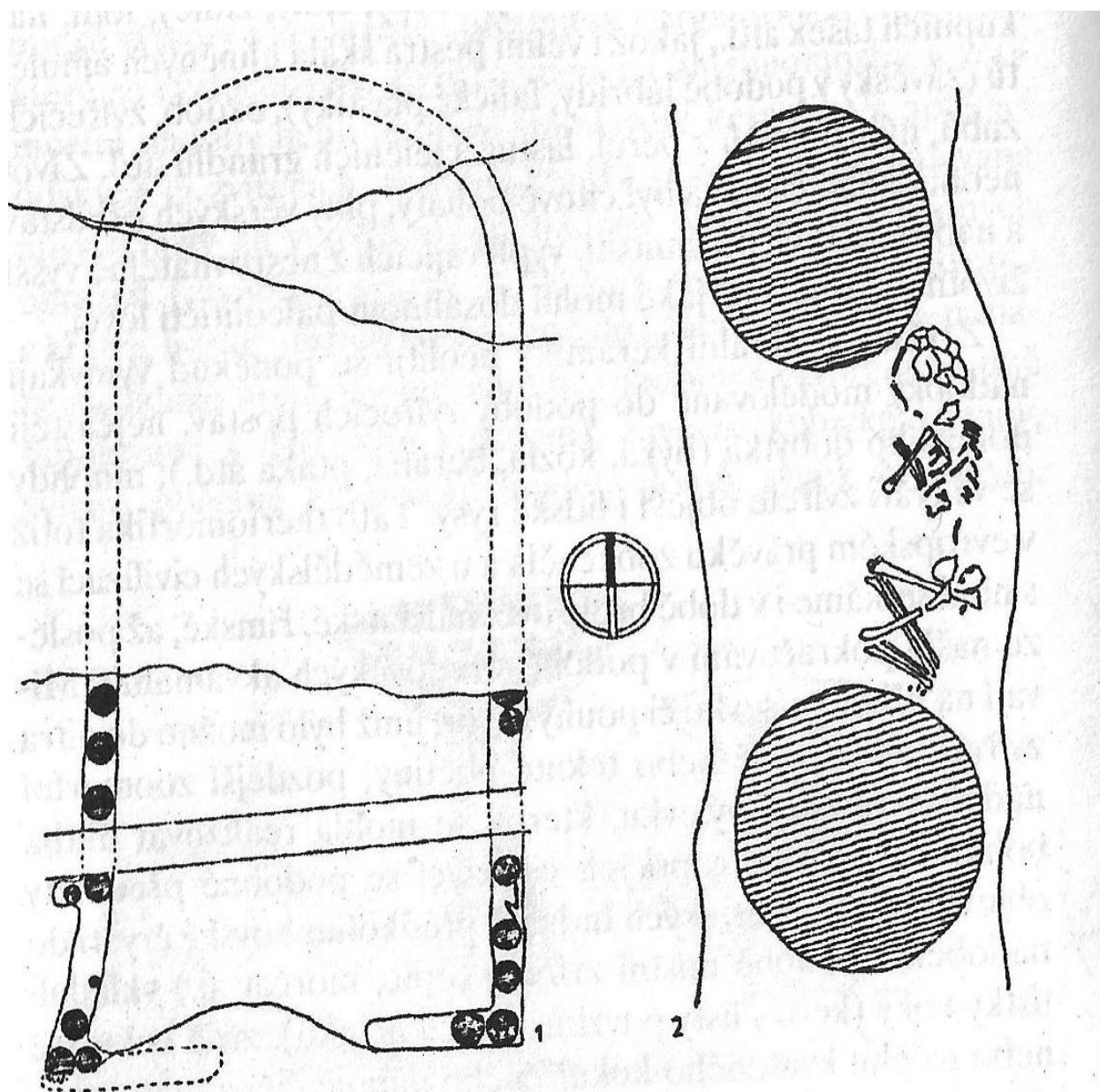
obr. 4: Orientační tabulka pravěku a raného středověku. (podle Sklenář 1973)

obr. 5: Pohřeb hříběte v jámě na sídlišti knovízské kultury, Roztyly, okr. Chomutov. (podle Jiráň a kol. 2008)

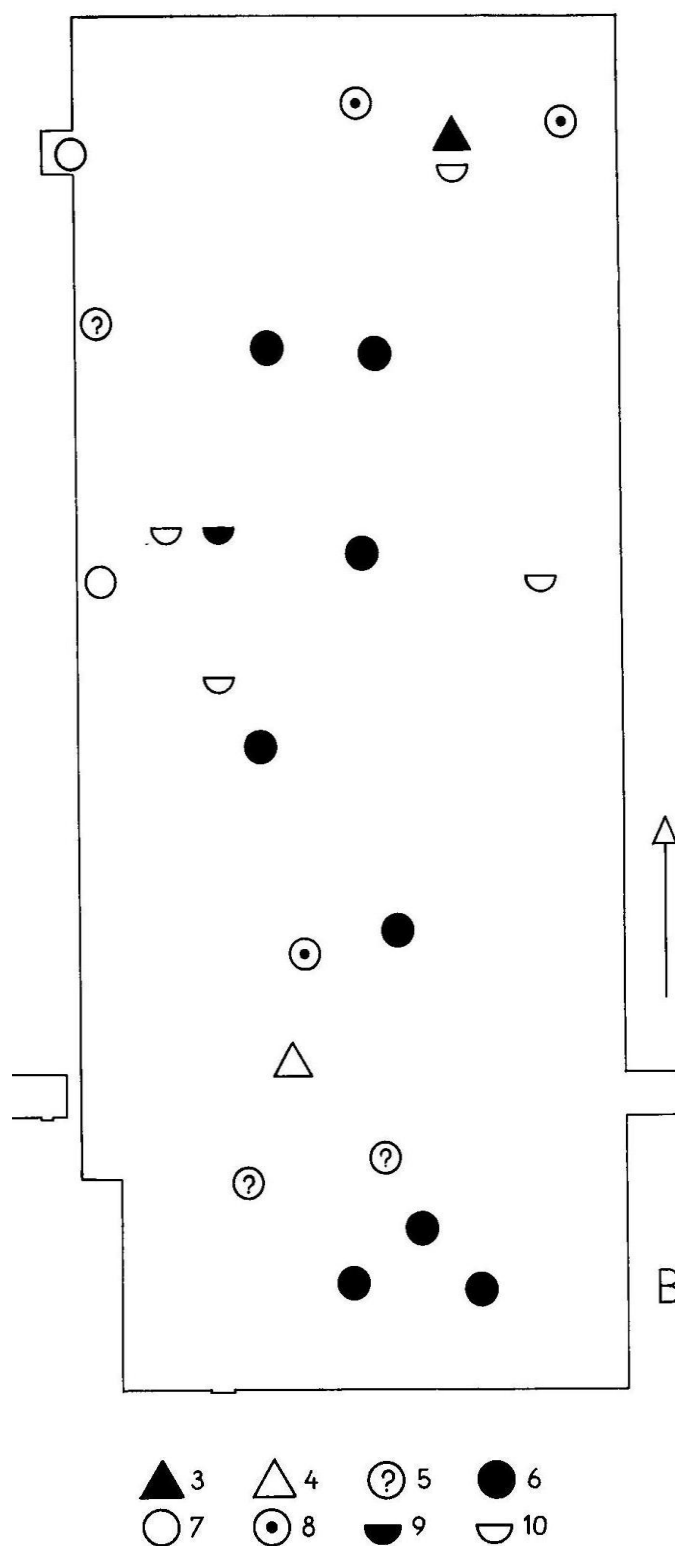

obr. 6: Plán pohřebiště v Polákách, okr. Chomutov, výzkum 1974. (podle Koutecký – Smrž 1991)

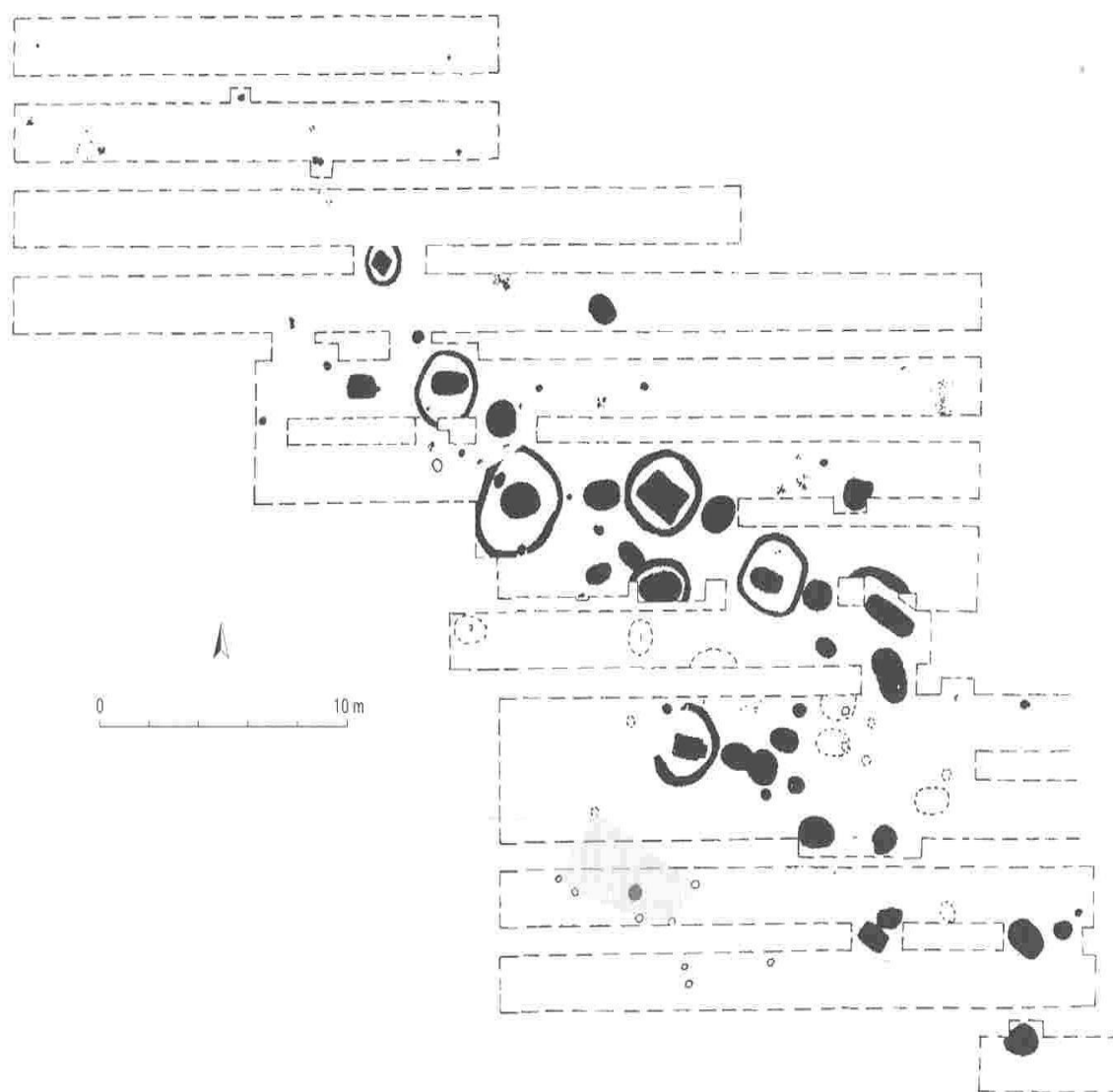

obr. 7: Veszprém (Maďarsko) 1 – půdorys domu se základovou dětskou obětí; detail dětského skeletu mezi dvěma kúlovými jámami. (podle Podborský 1994)

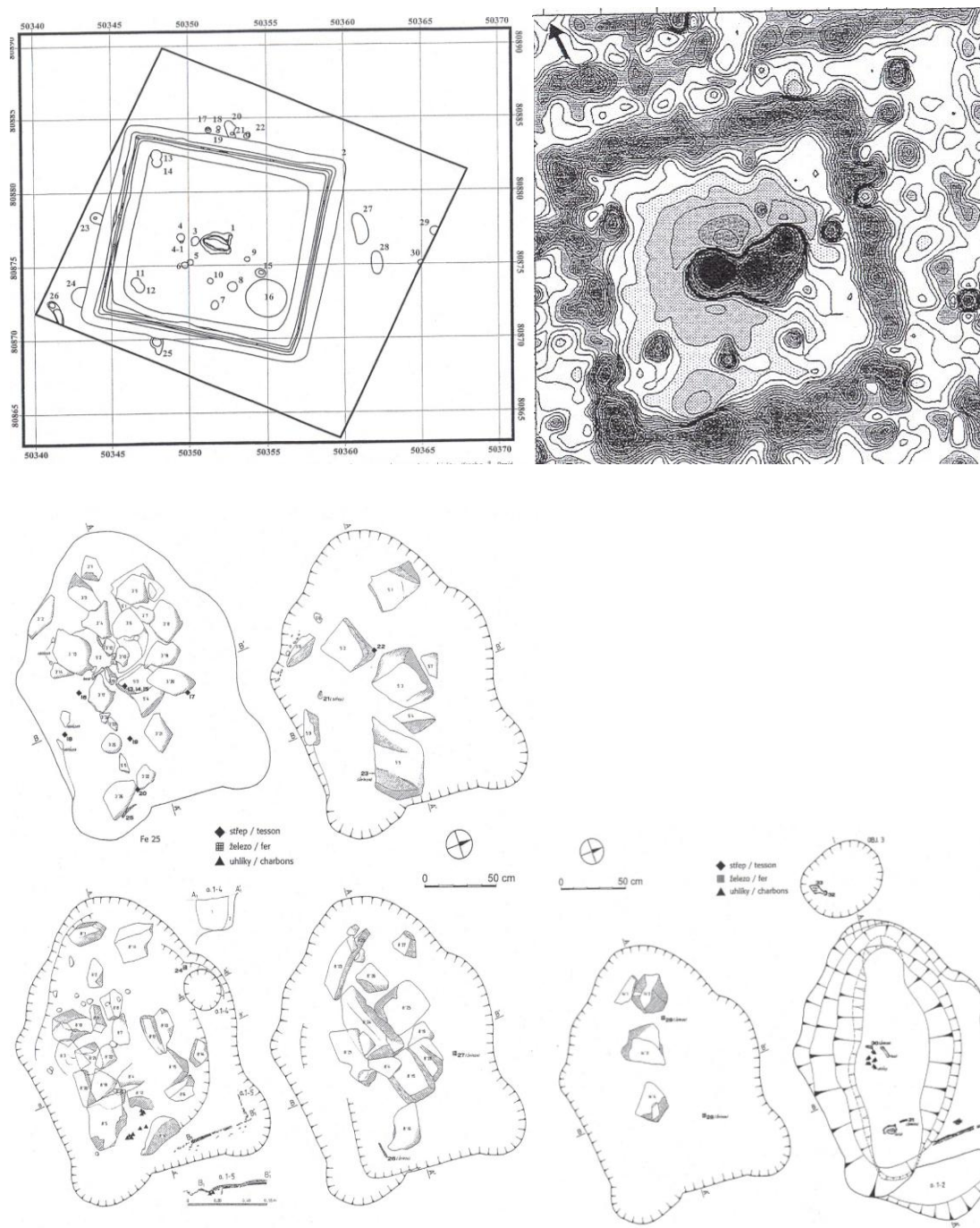

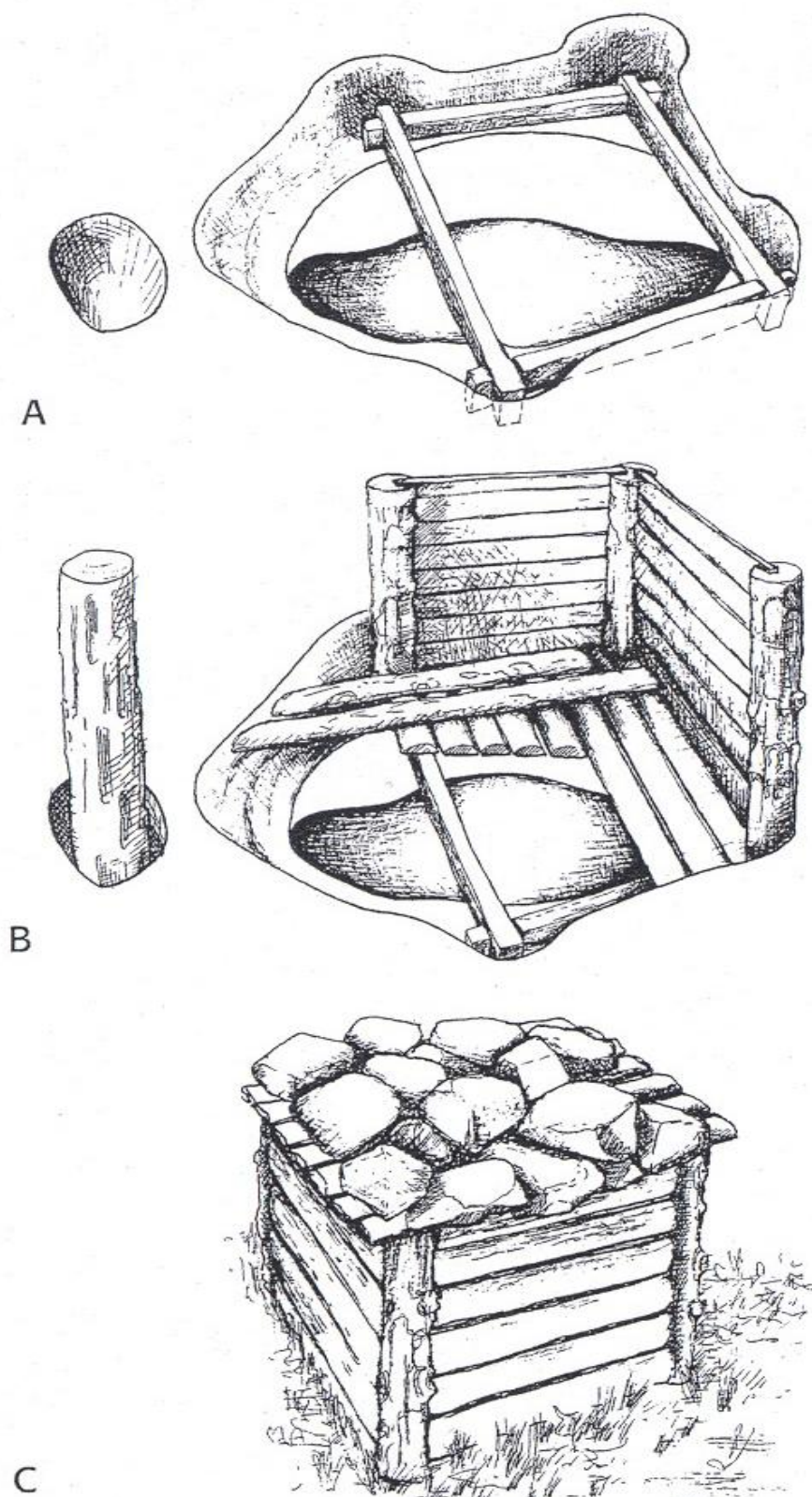
obr. 8: Nynice, okr. Plzeň-sever. Schématický plán pohřebiště s rozmístěním hrobů stupně Ha C. (podle Šaldová 1968).

obr. 9: Slezskoplatěnická kultura. Plán pohřebiště v Kostelci n. Orlicí (okr. Rychnov n. Kněžnou) šedě je zobrazen půdorys chrámku. (podle Vokolek 1999)

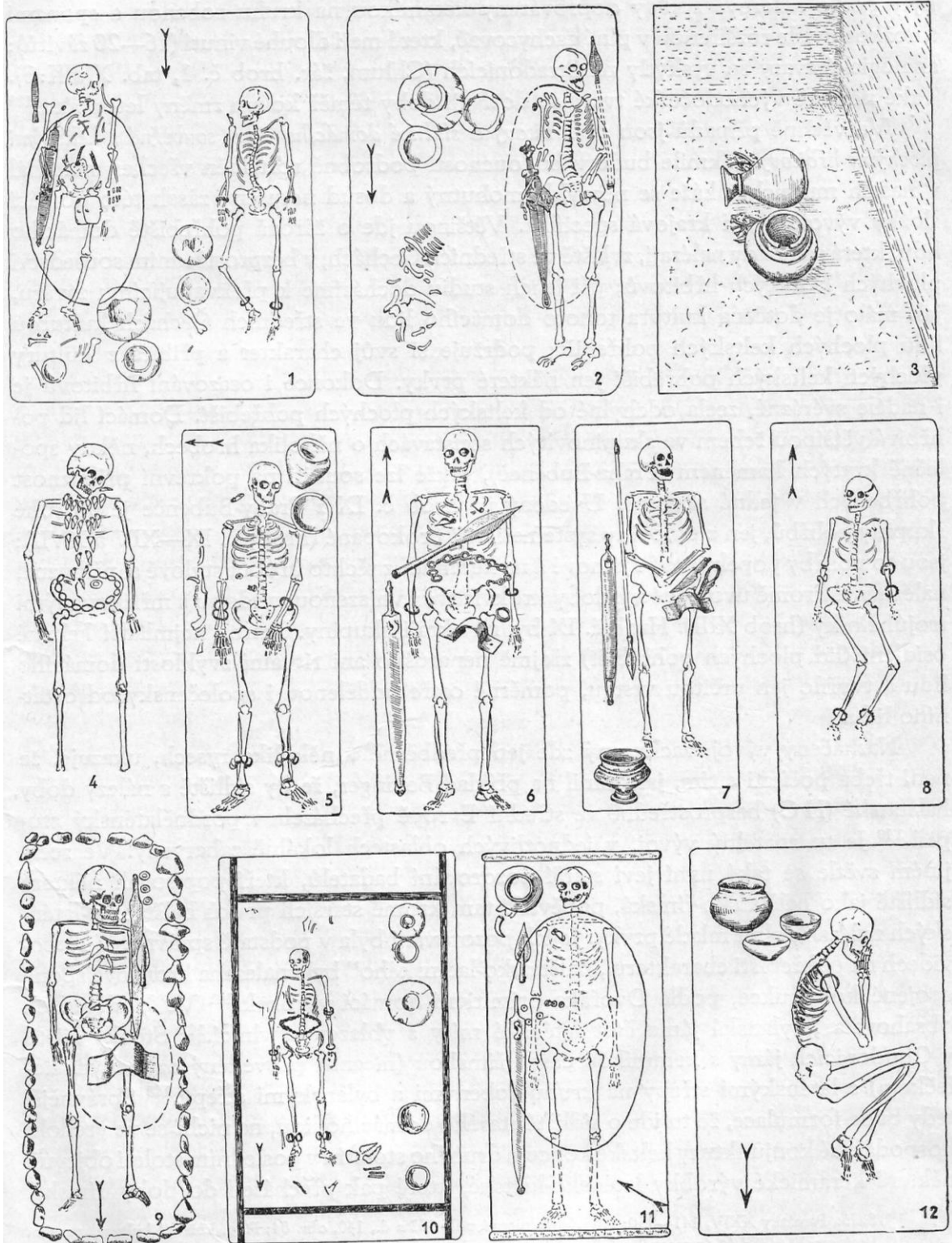

obr. 10: Komorový hrob pozdní doby halštatské ohraničený čtyřúhelníkovým žlabem. Černouček (okr. Litoměřice). (podle Brnič – Sankot 2005)

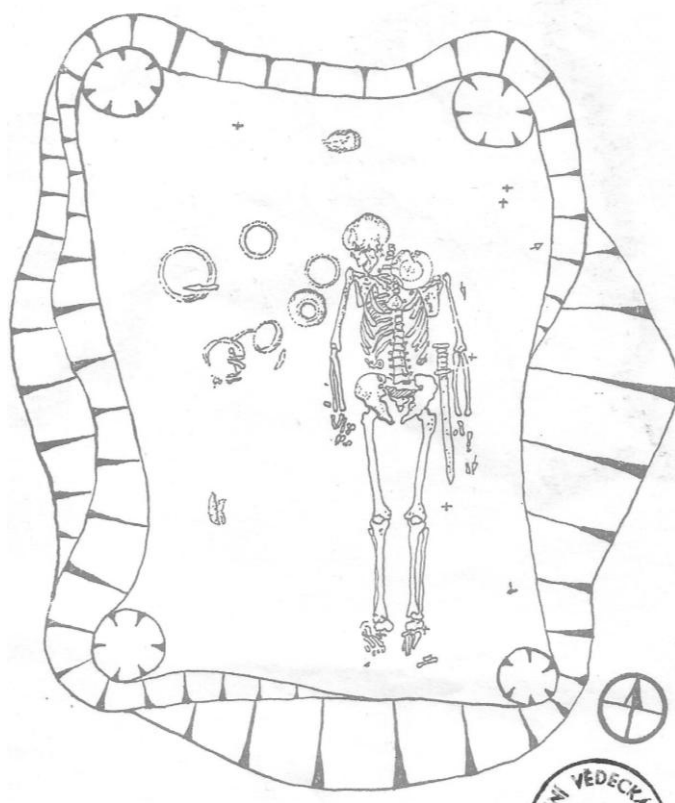

obr. 11: Komorový hrob pozdní doby halštatské ohraničený čtyřúhelníkovým žlabem. Černouček (okr. Litoměřice). A, B, C rekonstrukce postupu stavby komory. (podle Brnič – Sankot 2005)

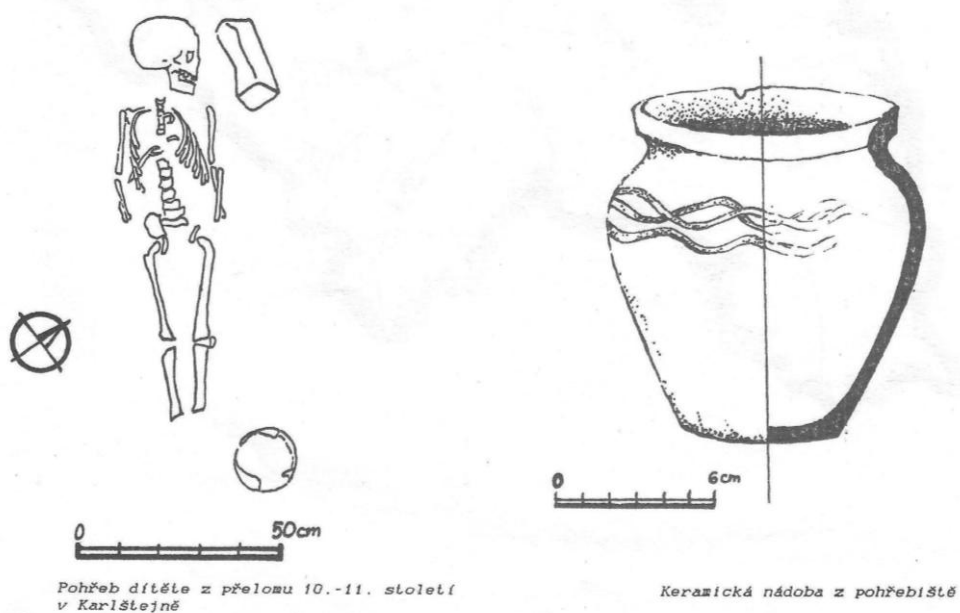
Obr. 84. Typy pohřbů na keltských hřbitvech. — Типы погребений на кельтских кладбищах. — Begräbnistypen auf den keltischen Friedhöfen: 1 Velká Maňa, Slovensko (hr. 28, bojovník se ženou). — 2 Hurbanovo, Slovensko (bojovník se štítem a milodary po pravé straně). — 3 Maloměřice-Brno, Morava (ž. hr. 55). — 4 Münsingen am Rain, Švýcarsko (pohřbet ženy č. 184 se 16 sponami a opaskem). — 5 Bučovice, Morava (hr. 14). — 6 Dražůvky, Morava. — 7 Montfercaut, Marne. — 8 Maloměřice-Brno, Morava (hr. 39). — 9 Münsingen (hr. 183, kamenné obložení). — 10 Velká Maňa, Slovensko (hr. 14). — 11 Slavkov, Morava (hr. 7, kamenné desky za hlavou a v nohách). — 12 Bučovice-Marefy, Morava.

obr.12: Typy pohřbů na keltských hřbitvech. (podle Filip 1956)

obr. 13: Mimořádně bohatý hrob z mladší doby římské na lokalitě Beroun – Závodí. (podle Matoušek 1991)

obr. 14: Pohřeb dítěte z přelomu 10. -11. století z Karlštejna. (podle Matoušek 1991)